

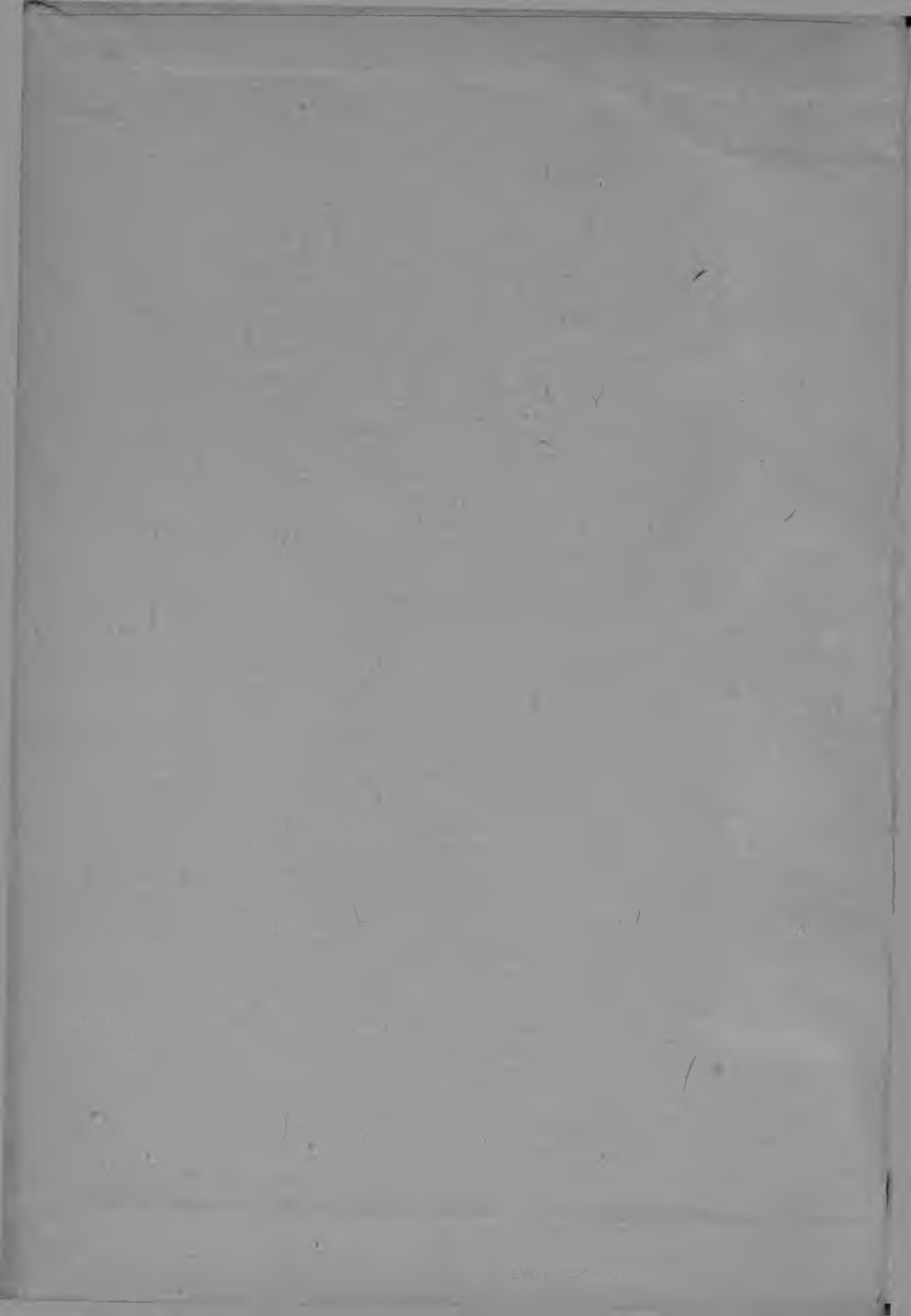
~~1933~~
35

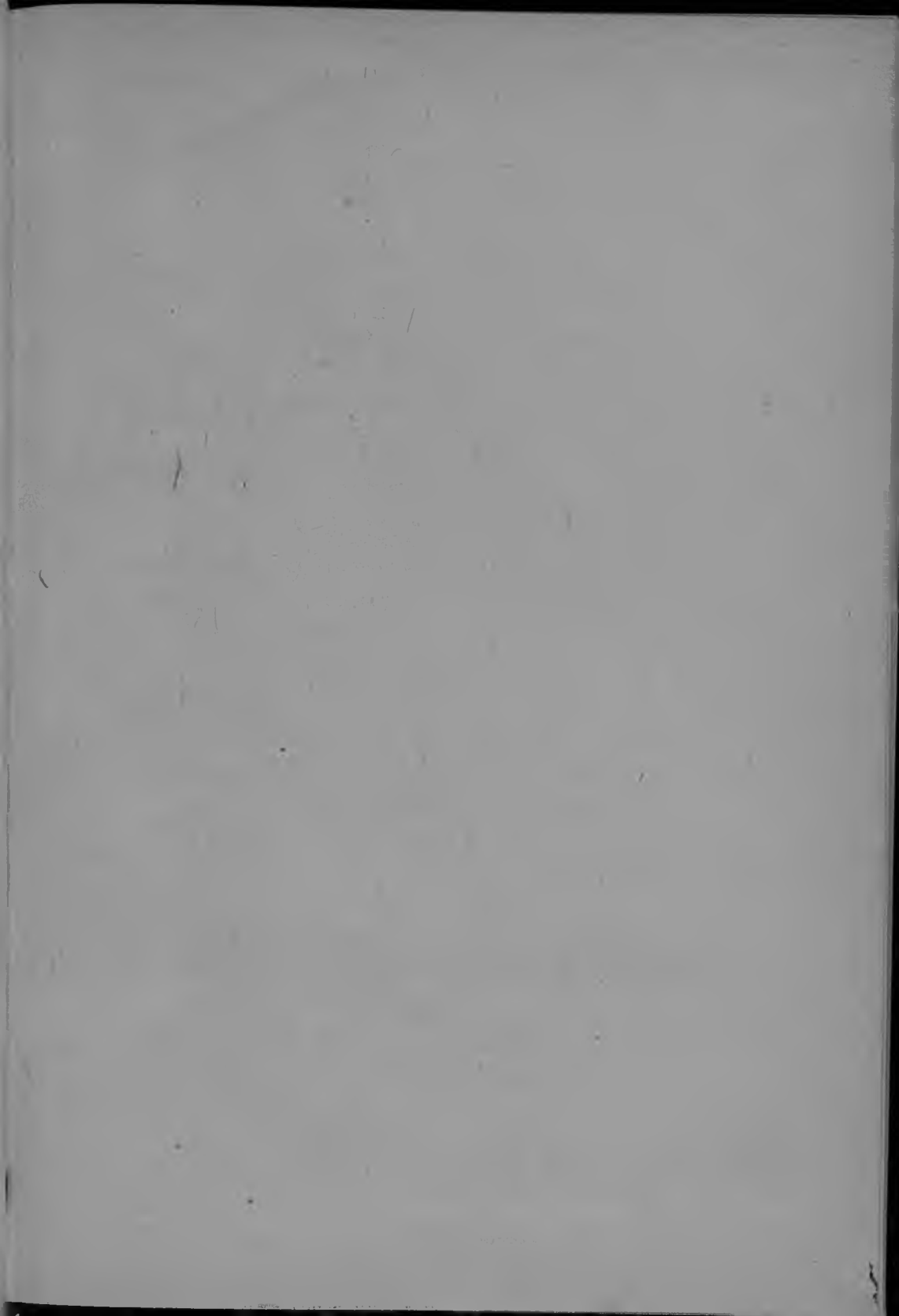
ГАЙДАР А.

Мүндүр эл-влак

ОГИЗ — Молодая гвардия — 1933

1000

1000

000

~~Н 28-10~~
35

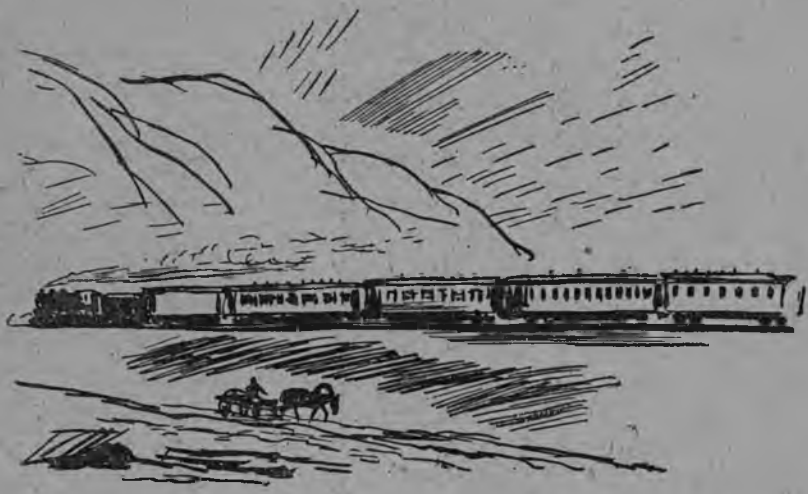
Мар. л.
3-613

ГАЙДАР А.

Мүндүр эл-Влак

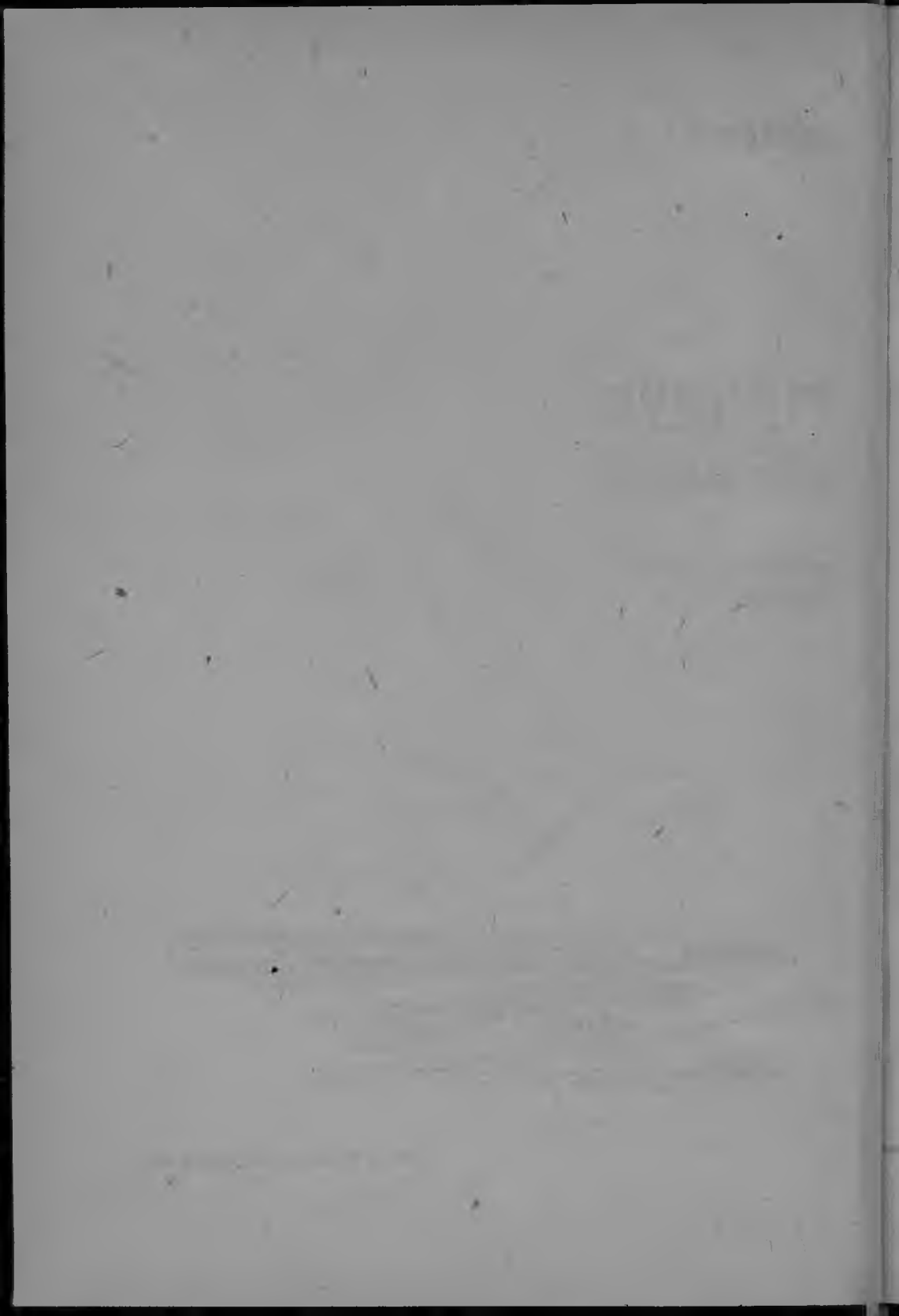
Комжо дэнэ сүрэтшэ
Йэрмолайэван А.

И. В. Л. Д. Л. Д. Л.
1933 г.
ИТ КС 224

Илб. № 2501

Огиз Молодая гвардия 1933

1.

Тэлым илаш пэш йокрок чучэш. Разйэзд изи. Йыр-ваш чодра. Тэлым поран лумым ўштын, пургыжтэн шын-дат,—нигушко лэкташ өрат.

Улыжат ик куанымаш гына уло: курык ўмбач кэчэгут эксидэ (чарныдэ) мунчалташ ок лий вэт. Йора икана мунчалтэн волэт, вэсканат мунчалтэн волэт, йөра, коло кана мунчалтэн волэт, варажым садак шэр тэмэш. Адак нойэтат кэрэк изытэржэ курык ўмбәкәт шкак кудал күза гын, йөра ильэ. Курык ўмбачшэ тудо пэш сай мунчалтэн волада, курык ўмбақшэ нигузәат ок күзө.

Разйэздыштэ рвзэз-влакат пэш шагал улыт: оролын эргыжэ — Вачук, машиңистын — Пәтыр, тэлэграфистын — Сэргәйжэ. Моло йоча-влакышт — пэш тыгыдэ улыт: иктыжэ кум ийаш, вэсыжэ ныл ийаш. Нуно могай йолташ улыт?

Пэтыр дэн Вачук коктын кэлшэн илат. Сэргэйжэ осал. Кырэдалаш йөрата.

— Пэтыр, тышкэ тол-йан. Мый тыланьэт амэркан фокусым ончыктэм — манын тудо Пэтырым кычкыра.

Пэтыржэ тудын дэкэ ок тол шэклана.

— Токанат тый фокусым ончыктэм манын кычкырышыч да, варажым шүйэм гыч кок кана совышыч.

— Эй, тудыжо тыгылай фокус ильэ. Тидыжэ вэт амэркан фокус. Ты годым шүй гыч огыт сопкалэ. Ойчо, уна тудо мыйын кидыштэм, кузэ тóryштылэш. Тол вашкэ!

Пэтыр үжэш: Сэргэйын кидыштыжэ чынжымак ала мо пэш тóryштылэш. Мийдэ кузэ чытэт!

Сэргэй пэш уста йоча. Панга йыр рэзинга дэн шүртым пүтырэн шындат, садылан тудын копаштыжэ ала могай наста почанэш. Ала сөсна, ала кол.

— Фокус сай мо?

— Сай.

Изиш чыталтыйан, казыр мый тыланэт тылэчат сай фокусым ончыктэм! Тупэт дэн савырнэн шогал-йан.

Пэтыр сайынжэ савырнэнат ок шу, Сэргэйжэ тудым шэнгэчшэ пулвуйжо дэнэ энгдэн пуат, Пэтыр тунамак лум пургыжыш вуйжо дэнэ кэрылт возэш.

Тэвэ тылат амэрэкан фокус...

Вачукланат тыгак пэрнылын. Тугэ гынат, Пэтыр дэн Вачук пырля модмышт годым, Сэргэй нуным логалмаш укэ. Э—э!.. Түкэн ончийан. Коктынжо нуно, пырля улмышт годым, эн тырэ, эн талэ улыт.

Ик кана Вачукын логаржэ корышташ түналын, садылан тудым урэмыш огыт лук.

Аважэ пошкыдо куважэ дэкэ кайэн, ачажэ вашкэн кайышэ пойэздым ваш лийаш кайэн. Пөртыштө шып.

Вачук мөнгыштө ышкэтак шинча да иктаж могай онгай модышым лукташ шонкала. Альэ иктаж могай фокусым шонэн лукташ? Альэ иктаж могай вэс полганым? Ик лук гыч вэс лукуш кошто-коштат, нимо онгайымат ыш му,

Пүкэным шкап воктэн шынтыш. Күзэн шогальэ. Шкап омсам почо. Күшүл онга үмбаکشэ шүйжым шуйэн

ончалъэ. Тушто ик атэ муй шинча. Атыжым лэвэдын кыл-дэн шындымэ. Вачук муйым парнъаж дэнэ изышак энырал-тыл (ниалтэн) ончыш.

Атыжымак почын, муйым кугу совыла дэнэ сайынак коштал налаш сай илъэ да...

Тугэ гынат, Вачук кугун шұлалтыш да волыш. Тыгай фокус аважлан ок кэлшэ. Вачук тидым ончычак шинча. Окна дэкэ мийэн шинчат, вашкышэ пойээд эртэн кудал-мым вучаш тўнальэ.

Пойээдын көргыштыжө мом ыштылыт гын? Тудым нигунам ужын шукташ ок лий.

Тул йыпым (сэскэм) шыжыктыл-шыжыктыл мўгыралта. Пэш чот сургыктыл кудалэш. Пырдыж чытыралтэш, онга ўм-балнэ шинчышэ атэ-влак тōрыштылаш тўналыт. Ик жаплан шинчам йымыктэн волгалтарэн кода. Окналаштэ ала кө-влак-ын тўсышт, кугу вагон—рэсторан көргыштō ош ўстэмбал-лаштэ шинчылтшэ пэлэдыш-влак ўмылла сэмын койын колтат. Пачашур тўсан омса кыл-влак да тўрлō-тўрлō тўсан йанда-влак шōртнō сэмын йылгыжит. Кочыш шол-тышо йэнгын ош калпакшэ „пулт“ койын эртэн кайа. Ты-лэч коч нимомат ужын шукташ ок лий. Эн пытартыш вагон шэнгэлнэ кэчышэ понар тул гына изиш койэш.

Вашкышэ пойээд нунын изи разйээдыштышт ныгуна-мат, ик канат чарнэн огыл. Эрэ ала могай пэш мўндўр элышкэ—сыбырышкэ вашкэн кудалэш.

Сыбырыш кудалэш, сыбыр гычынат пōртыл кудалэш. Тидэ вашкышэ пойээдын илышыжэ пэшак, пэшак ласка огыл.

Окна воктэн шинчышыжла, Вачук кэнэта Пэтыр корно дэнэ толмым ужэш. Пэтыржэ молыгунамсыж дэч кугэш-нэн ошкылэш. Конгла йымаланжэ ала могай пўтыркам ишэн. Ындэ чылт портфэлым кучэн ошкылшо тэхник! Альэ корно ачалышэ мастар!

Вачук чылт өрō. Пэтыр, тый кушко тыгэ кайэт ка-газ дэнэ мом пўтырэнат?

— Манын, фортычкым почын кычкыралнэжэ илъэ.

Фортычкым почын шуктэн вэлэ илъэ, аважэ толын пурыш: чэрлэ логаржэ дэн йўштō йужыш шўшкылтмыж-лан вурсаш тўнальэ.

Ту жапыштэ йужым шэргылтарэн, мландым сургыктэн вашкышэ пойээд эртэн кудальэ. Вара кочкаш шинчыч. Пэтыр нэргэн Вачук мондышат.

Тугэ гынат, Вачук эрлашыжым Пэтырым адакат ужо. Пэтыржэ тэγκэчсыж сэмынак корно дэнэ ошкылэш. Газэт дэнэ пўтырмө ала могай вўдылкам конгыла йымакыжэ чыкэн. Шўргыжөгын путырак кугэшнышыла койэш. Ындэ йөршэш кугу стансысэ дэжурный гайак!

Вачук чытэн ыш кэрт. Окна пум мушкындылаш тўнгальэ. Аважэ тудым тунамак чарыш.

Пэтыр тугак ышкэ корныж дэнэ эртэн кайыш.

Пэтыр мо лийэ манын, Вачук өрө. Вот тудо кэчэгут пийым покта, йа тыгыдэ-влакым камандовайа, альэ Сэргэй дэч шылын курышталэш ильэ. Кызытгын, пэш куго койышым койэш.

Вачук эркынак кокыралтышат, шыпак гына ойла:

— Авый, мыйын логар корыштымым чарныш.

— Чарнэн, гын, пэш йөра.

Чылт чарнэн. Ындэ пырчат корыштымашыжэ укэ. Мылам ындэ тугө лэкташат лийэш.

— Вашкэ лийэш. Тугэ гынат, тачэ тый мөнгыштак шинчэ. Вэт тачэ эрдэнат тыйын логарэт шўкшў көршөк гай сургалтэш ильэ, — манэш аважэ.

— Тунам эр ильэ, кызыт кас — манын торэшрак пэлэшта Вачук. Кузэ гынат тўгө лэкташак төча.

Тудо ик жапым шып коштылдышат, вўдым йў да эркынак мураш тўнальэ. Тудо кэнэжым толшо комсомолэс-влак дэч колмо мурым мура, кузэ комунар отрэд, пэш чўчкыдын кўрышталт йогышо гранат-влак йымалнэ пэш чот патырла (гэройла) кучэдалын улыт. Чынжымак гын, тудын мурмыжат ок шу. Тудын мурмыжым колын, аважэ Вачукын логаржэ чынжымак йөрлэн манын ўшанэн тўгө колта манын, Вачук шона.

Аважэ кухняштэ кочмо атэ-влакым мушкын шогылтшыжла, Вачукын мурмыжым пылышэшыжат ок нал. Садылан Вачук талынак мураш тўнальэ, — кузэ комунар-влак шыдэ гэнэрал дэкэ плэныш логалыныт да гэнэралжэ нунылан могай орлыкым ышташ сөрэн.

Тидат ыш полшо. Садылан Вачук уло кэртмыжым му-
раш тўналъэ, — кузэ комунар-влак гэнэралын сōрымō ор-
лык дэч лўдтэгэчэ, ышкаланышт кэлгэ выньэмым кўнчаш
тўналыныт.

Вачукын мурымыжо пэш сай ок шокто гынат, пы-
лышлан пэш талын солна. Аважэ тугак нимом пэлштыдэ
шогылтэш. Мурэм авамлан кэлша, садылан шып лийын.
Очыми, кызытак тўгō кайаш эрыкым пу — манын Вачук
шона.

Кузэ комунар-влак ышкэ пашаштым пытарэн, чыланат
ик гайэ шогалын, вуйжылан толшаш (прокльатый) гэнэра-
лым шудалаш тўнгалыныт, — тидын нэргэн мураш тўнгалын
гына ильэ... аважэ кочмо атэ-влакым мушкыштылмым
чарныш. Омса гычын вуйжым лукто. Аважын шўргыш-
тыжō шыдэшкымаш дэн брмаш койэш.

— Тый, тўсдымō, мом тынар пэнгыжат! — аважэ кыч-
кырал колтыш. — Мый колыштам, колыштамат... Мо, ушы-
жо кайыш аман, шонэм. Чодраштэ йомшо Сидыр каза
гай кычкырла, катышни ¹⁾).

Вачукын шўмжылан „роп“ чучо. Вачук шыпланыш. Ту-
дым Сидыр каза дэнэ тагастармыжлан Вачук аважлан ок
ōпкэлэ. Вачук тынарышкэн арам пэнгыж толашыш. Садак
тудым тачэ тўгō огыт колто. Тидлан гына Вачук пэш
ōпкэла, шўмжылан нэлын чучэш.

Сангажым куптыртэн, шокшо конга ўмбак кўзыш. Вуй
йымакыжэ шорык коваштэ дэнэ ургымо ужгам пыштэн,
сур узо пырыс Иван Ивановын ик тōр мурыж почэш,
ышкэ йōсō ылышыж нэргэн шонаш тўнгалъэ.

Йокрок чучэш. Школ укэ. Пионьэр-влакат укэ улыт.
Вашкэн кайышэ пойзд ок шогал. Тэлэ пэш кужын шуй-
нэн шога. Кэрэк кэнгэжшэ вашкэрак шуам ильэ. Кэнгэжым
гын, — колым энэрлэт, энгыжым, пўкшым погэт.

Вачукын кэнгэжым кол кучымыжо ушышкыжо пура.
Ик-кана тудо пэш кугу олангым энэрлэн луктын. Тыдын дэ-
нэ тудо чыламат брыктарэн.

Тидэ паша кастэнэ лийын улмаш. Вачук кучымо кугу

1) Вурсымо шомак.

олангэ колжым йүд воштан пөртончыко пыштэн. Эрдэнэ тудым аважан кучыктэн пуаш шонэн. Йүдымжө, кийамат, сут-логар Иван Иванович, шэнгын коштышжла тудым муынат, чылт кочкын пытарэн. Вуй дэн почшым вэлэ кодэн.

Вачук ты нэргэн шоналтат, шыдыжэ толэш. Мушкын-дыж дэнэ Иван Ивановичын өрдыжшым шуралтэн колта.

— Вэс кана тыгэ ыштылат гын, вуйэтым пүтырал ку-далтэм — манын шыдын пэлэшта.

Сур пырыс лүдмыж дэнэ төрышталтэн колтыш. Сырэн васаралтышат, өрканэнрак конга үмбач төрыштэн волыш. Вачук кийыш кийышат, малэн колтыш.

Вэс кэчыжлан Вачукын логаржэ парэмэ. Вачукым түгө колтышт. Йүдым ийгэчэ лэвэшкэн. Лэвэдыш үмбачын кү-жгө кошар вуйан ий-влак йылгыж кэчат. Лэвэ мардэж пуалэш. Шошо вашкэ толын шушашлык.

Вачук Пэтырым кычал куржнэжэ ильэ. Лач Пэтыржэ ышкэжак ваштарэшыжэ толэш.

— Пэтыр, тый кушко тыгэ коштат? — манын Вачук йодо. — Тый, Пэтыр, молан мый дэкэм ик-канат шыч пуру? Тыйын мұшкырэт корыштымо годым, мый тый дэ-кэт пурэнам ильэ. Мыйын логарэм корыштымо годым, тый мый дэкэм ик-канат ыжыч пуру.

— Мый пурэнам, — манэш Пэтыр. — Пөрт дэкэт шунам ильат, мэ коктын шукэртэ огыл тэндан вэдрадам вүд нө-рэпыш пуртэн колтымына ушэшэм возо. Эк, шонэм, ындэ Вачукын аважэ мыйым вурсаш тўнгалэш! Шогышым-шо-гышыMAT, пөргыл кайышым.

— Эй тыйжат! Вэт авый шукэртак тумайлэн чарнэн, ындэ вэдра нэргэн мондэнат. Вэдражым ачий ончылтэнак луктын. Вэс кана тый мый дэкэм пурыдэ итак код.. Тидэ тыгэ газет дэнэ мом пүтырэнат?

— Ала мо огыл. Тыштэ кнага-влак улыт иктыжэ лудмо (оқымо)кнага, вэсыжэ — арифмэтикэ. Ындэ кум кэчат лийэш, мый тидын дэнэ эрэ Иван Михайлович дэкэ коштам. Лу-дынжо (окэнжэ) мый моштэм, альэ возэнжэ (сэрэн) ом мошто, арифмэтикымат ом кэрт, садылан тудо мыйым туныкта. Казыр мый тылат арифмэтикым чотлаш пуэм,

күлэш мо? Тэвэ колышт: мэ тый дэнэт коктын колым кучэн улына лийжэ. Мый лу колым кучэнам, тый кумытым чылажэ кунарэ кучэн улына?

— Мыйжэ молан пэш шагал кучэнам! — манын Вачук шүлыкын пэлэшта. — Тый лу колым кучэнат, мыйжэ гын, кумытым вэлэ. Шинчэт мо, мый кодшо кэнэжым могай кугу олангым кучышым? Тый эшо тугайжым кучэн от кэрт.

— Вачук вэт тидэ арифметикэ.

— Арифметикэ гын, вара мо? Коч мо гынат, шагал. Мый кумыт, тый лу. Мыйын энэрыштэм пашкаржэ чын пашкарак, тыйынгын пропка вэлэ. Энэр тойатат кадыр...

— Кадыр манат? Тэвэ кузэ пэлэштэн пушыч! кузэ кадыр лийын кэртэш? Тыгылай изиш кадыргэн вэлэ. Вэт тудым мый шукэртак виктарэнам Йёра, тугэ гын мый лу колым кучэнам, тый шымытым.

— Мыйжэ молан шымытым вэлэ?

— Кузэ, молан? Тылэчла колжо ок нэл.

— Мыйыным ок нэл да, тыйжыным вара кузэ нэлэш? Ала мо пэш уштымо арифметикым шонэн луктынат.

— Эй могай улат улмаш, — манын кугун шүлалтэн Пэтыржэ пэлэшта. — Айда йёра, мыйат лу колым кучэнам, тыйат лу колымак кучэнат лийжэ. Чылажэ вара кунар лийэш?

— Очыни, шукак лийэш, — изыш шоналтэн Вачук пэлэшта.

— „Шуко“. Тыгэ чотлат мо? Коло кол лийэш, — тэвэ кунарэ. Мый ындэ Иван Михайлович дэк кэчэ йёда кош-таш тўнғалам. Тудо мыйым арифметикыланат, сэрашат туныкта. Укэ гын, кузэ? Школ укэ... Тыгак вара тунэм-дэгэчэ уштымо лийын кодаш мо?..

Вачукын шўмжө шельэ.

— Пэтыр, тый олма налаш күзышэтла пурэн кайэн, кидэдым моклэштарымэт годым, мый тыланэт мўнгышкэт чодра гыч пўкшым погэн кондэн пуышым. Эша кок кайы-кым да чонан шоншым кондэнам. Мыйын логарэм корышташ тўнғалынат тый мый дэчэм посна викак Иван Михаилович дэкэ кайэнат. Мут гычын, тый тунэмшэ лийат, мыйжэ тыгылайак кодам? Йолташ улат эшо!

Пукш нэргэнат, шоншо нэргэнат Вачукын чыным ойлымыжо Пэтыр шұмыш пэрныш. Тудо йошкаргэн кайышат, савырнэн шогалшын лийэ.

Тыгэ нуно шыпланэн ик магал шогылтыч. Коктын каргашэн ойырлэн кайынэштат ильэ да... ала мо кэчыжэ гына пэш мотор, лэвэ. Шошат тора огыл. Лум курчак-кува воктэнэ тыгыдэ йоча-влак пэш куштат...

— Айда изитэр-влакым погэн пойэздым ыштэна,—кэ-нэта Пэтыржэ пэлэшта.— Мый паравоз лийам, тый — машинист, тыгыдэ йоча-влак пассажир лийыт. Эрлажэ вара мэ коктынат Иван Михайлович дэкэ кайэна да йодына. Тудо сай айдэмэ, тудо тыйымат туныкташ тўнгалэш. Йора мо, Вачук?

— Йора вэлэ мо!

Тыгэ рвэзэ-влак ышт каргашэ, тулэчат поро вэлэ кэлшышт. Нуно тыгыдэ нруга - влак дэнэ пырля кас лиймэш изыдэр дэнэ мунчалтэн толашышт. Эрлашыжым коктынат сай айдэмэ, Иван Михайлович дэкэ кайышт.

2.

Пэтыр дэнэ Вачук урокыш кайат. Осал Сэргэйжэ изи капка гыч төрыштэн лэктат, кычкырлаш тўнгалыэ:

— Эй, Вачук! Шотлэн ончо-йан. Мый тыйым иканажэ шўйэт гыч кум кана мушкындэм, варажэ эша вич кана. Чылажэ вара кунар лийэш?

— Пэтыр, айда тудым лочкэн налына,—шыдэшкышэ Вачук пэлэшта.— Тый тудым ик кана шолэт, мый тудын ўмбач эша иктым мурыктэн пуэм. Коктынжо мэ тудым сэнэна, Ик-кана гыч мушкындэнада кайэна.

— Варажэ тудо мэмнам посна кучэн-кучэн почка,— ончылтэнак Пэтыр шэкланэн пэлэшта.

— Мэ гын тый дэнэт коктын нигунамат огына ойрло, эрэ пырля кошташ тўнгалына. Тый пырля, мыйат пырля. Пэтыр, айда ик-кана гыч пэрэн да ойрлэн кайэна.

— Огына,—манэш Пэтыр,— Укэ гын, кучэдалмэ жапыштэ кнагмат кушкэдаш лийэш. Изииш вучалтэ. Тэвэ

кэнгэж шуэшат, мэ тудлан сайынак ончыктэна. Тылэч умбакыжым игылтмыжым чарныжэ, мэмнан мурда гыч колымат ынжэ нумал.

— Садак колнам луктэдаш тўнгалэш,—пэлэшта Вачук, кугун шўлалта.

— Огэш. Мэ ышкэнан мурданам тугай вэрыш шын-дэна дык, тудо нигунамат кычал муын ок кэрт.

— Муэш,—манэш Вачук.—Тудо пэш чойа вэт, да катманжат тудын пэш пўсө.

— Чойа лийжэ вэлэ. Ындэ мэат чойа лийын улына. Тыланьэт кандаш ий шуын, мыйат кандаш ийаш улам. Мланна, когыньанна кунар ий уло?

— Луаткудыт,—чотлэн луктэш Вачук.

— Тугэ. Мланна луаткуд ий тэмын, тудо индэш ийаш. Тугэ чын, мэ чойарак улына.

— Молан луаткудыт индэшэ дэчын чойарак лийэш?—өрын йодэш Вачук.

— Чынакак чойа лийэш. Айдэмэ кунар шонго, тунар чойа лийэш. Припрыгин Павылым нал-йан. Тудо ныл ийаш вэлэ. Вара тудын чойажэ кунаррак уло? Тудын дэч ала момат йодаш, шупшын налаш лийэш. Кутурышто ылышэ Йогор Тайлам шоналтыйан. Тудо вичлэ ийаш. Тудо тугай чойа дык, тудын дэч чойам отат му. Тудлан кок шўдө пут киндым пышташ пуэныт улмаш. Тудо марий-влакым погэн, аракам йўктэн да марий-влакышт йўмө вуйышт дэнэ ала могай кагазэш кидыштым пыштэныт, садэ кагаз дэнэ тудо районышко кайэнат, тудын дэч шўдө вичлэ путшым кудалтэныт.

— Йэн-влак тыгэ огыт кутыро ала,—манын Вачук торэш пура.—Тудо шонгыжлан лийын огыл, кулак улмыжлан чойа манын, йэн-влак ойлат. Кузэ шонэт, Пэтыр, кулакшэ могай вара лийэш. Молан ик йэн йэнланак чотлалтэш, вэсыжэ—кулаклан?

— Пойан да кулак. Муглан налаш, тый йорло улат, кулак отыл. Йогор Тайла—кулак.

— Мый молан йорло улам?—Вачук өрмалгэн йодэш. —Мыйын ачам кандашлу тэнгэ оксам налэш. Мэмнан казана да сөсна игына, адак ныл чывына уло. Мэ

могай йорло улына? Мыйын ачам пашазэ йэнг. Ала могай пэлэ колшо, күчэн коштшо Йэпим гай огыл.

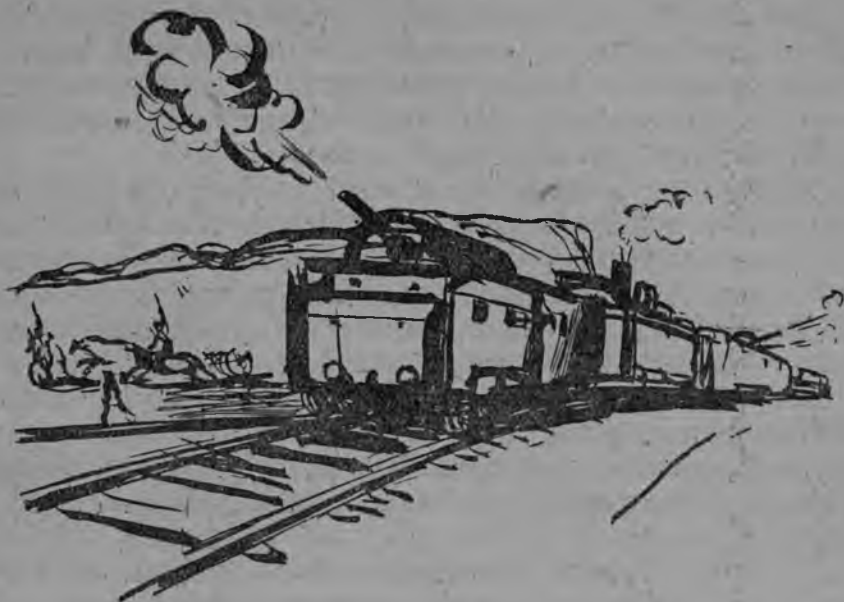
— Айда йөра, тый йорло отыл лийжэ. Вэт тыйын ачат пашам ышкэак ышта, мыйын ачамат ышкак ышта, чыланат ышкак ыштат. Йогор Тайлан пакчаштыжэ кэнэжым ныл ұдыр-влак ыштышт. Адак ала могай тукумжо толын ильэ, тылэч посна пуйто родыжо толын ильэ. Эшэжым йўшө Йөрмөла кугыза сат-пакчам ороллэн илыш. Тудын пакчашкыжэ олмалан пурымэтым шарнэт дыр? Тунам Йөрмөла кугызат тыйым кузэ нуж дэнэ иныш (почкалтыш)? Тунам тый эй васарышыч вэ—эт! Мыйжэ тыгыдэ пушэнгэ шэнгэк шылын шинчынамат; „Вачук ой—йой талын кычкыра, тудым моло, огыл Йөрмөла кугызак нуж дэнэ почка“, манын шонэм.

— Тыйжэ сай улат,—Вачук сангажым куптырта.— Ышкэжэ шылын куржыч, мыйымгын кодышыч.

Вара вучэн шогаш мо?—Пэтыржэ күчымын пэлэшта.— Мый вэт, сабар гоч тигыр сэмын төрыштэн лэктым. Тудо, Йөрмөла кугыза, мыйым тупэм гыч улыжат кок-кана вэлэ воштыр дэнэ чучын кэртэ. Тыйжэ күрка сэмын ала мом пургэд шогылтат. Садыланак вэт логальэ.

Ала кунамак, шукэртак, Иван Михайлович машинист лийын илэн, тудо рэволютсо дэч ончыч тыгылай паравозым виктарэн коштын. Рэволютсо шумэнгэ, граждан сар (сөй) тўналмэнгө, Иван Михайлович тыгылай паравоз гыч бронированэ паравозыш куснэн.

Пэтыр дэнэ Вачук түрлө-түрлө паравоз-влакым шуко ужыныт. „С“ систэмэ паравозымат ужыныт, палат. Тудо ышкэжэ күкшү, куштылго, пэш писын кудалэш. Тэвэ садэ вашкышэ пойэздым мўндур элышкэ—Сыбырышкэ шўдырэн кудалыштыкта. „М“ систэмэ пэш кугу, кум цилиндрэн паравозымат йатыр кана ужыныт. Тудо пэш кугу нэлгытым, шуко вагон-влакым, тура курык ваштарэшат шупшынкүзыктэн кэртэш. „О“ систэман шотдымо паравозымат шинчат. Тудо станцыштэ гына эрэ манэврым ыштэн коштэш. Тудын корныжо толын пуримо, сэмафор гыч лэктын кайымэ, сэмафор мартэ вэлэ. Йоча-влак түрлө-түрлө паравозымат ужыныт. Тэвэ Иван Михайловичын картычкыш-

тыжэ ончыктымo гай паравозым йоча-влак ик-канат ужын огытыл. Паравозшым вэлэ огыл, вагонжымат альэ ужын огытыл.

Тудын тўныкшö укэ. Тыртыка-влакшат ок кой. Паравозын вурыс дэнэ ыштымэ окна-влакшым лап тўчын шындымэ. Окна-влак олмэш кужу кутышан агысыр шэлшэ-влакым ыштылмэ. Тушэчын пульэмöт-влак нэрыштым тўжвак луктын-луктын шинчат. Лэвэдышыжат укэ. Лэвэдыш олмэш лапкатарак чумыраш башнэ влак шинчат. Тудо башнэ гычын кугу артилэр пушка-влак умшаштым карэн ончат.

Бронэпойэздын нима настажат йылгыжмашыжэ укэ: ны йылгыштарымэ пачашур тўсан кидкучэмжэ, ны шинчам йымыктарышэ чийаж, ны тўрлö тўсан йандажэ. Пўтынэ бронэпойезд лапка, лопка да нэлэ капан. Рэлсэ ўмбак лаштыргэн шичшэ гай койэш. Ораньэк ужар чийа дэнэ чийалтымэ.

Йэнжат иктат ок кой. Ны машинист, ны понар дэнэ коштшо контуктыр-влак, ны шўшпыкым сакышэ кугуракшат,— ок кой.

Ала кушто, көргыштө, вурис пырдыж шэнгэлнэ, массивнэ рычаг воктэнэ, пульэмот дэн пушка-влак воктэнэ йошкарармэйэс-влак пызырнэн, шекланэн шинчылтыт. Тугэ гынат, нуно шинчалан огыт кой, — йыр-ваш тўкылкалымэ, чыла шылтымэ, чыланат шып шинчат.

Кўлэш жап мартэн чыла шып шинчат. Тушман лышнэ улман вэрышкэ альэ йошкаргэ дэн ошо-влак чот кучэдалмэ пасушко нимо йўк пудэгэчэ пэш шып толашат, тунам вара бронэпойэздын шэм рожла гычшэ пулэмөт-влак, эй, вэт пўчкэдаш тўналыт! Йыр пөртман башнэ гычшэ патыр орудий-влак мўгыраш тўнгалыт вэ — эт!

Тэвэ ик-кана, сар годым, бронэпойэзд ўмбака ик кугу снарьад викак толын пэрнэн. Садэ снарьад бронэпойэздын пырдыжшым кушкэдэш. Тунам снарьадын ик пудыргыжо сар машинистын — Иван Михайловичын кидшым кўрлэш.

Ту годсэк Иван Михайлович машинистлан коштмашыжэ укэ. Пэнсийым налэш ышкэжэ олаштэ эргыж дэнэ ила — Тудын эргыжэ паравоз олмыктымэ мастэрскойышто токарлан ила. Вачукын илымэ разйэздышкэ тудо ышкэ шўжаржэ дэкэ унала толэш. Тудын шўжаржэ тысэ разйэздыштэ пашам ыштышэ корно ачалышэ мастарлан марлан кайэн. Снарьад пудырго Иван Михайловичын кидшым вэлэ кўрлын огыл, вуйжыланат пэрнэн манын, ойлышо йэн-влакат улыт. Садылан көра тудо ала мо изиш... ала чэрлэ, ала тыгылай вэсэмын, маныт.

Тугэ гынат, ны Пэтыржат, ны Вачукшат йэн шомаклан инанэн огытыл. Чынжымак Иван Михайлович тамакам гына пэш шуко шупшэш. Адак тудо ожнысо илыш нэргэн, нэлэ сар нэргэн, ошо-влак сар ышташ кузэ тўнгалмышт да нуным йошкаргэ-влак кузэ шалатымышт нэргэн ойлаш тунгалэш гын, нугыдо шинча пунжо изишак төрштылэш.

Шошо ала кузэ кэнэта толын шуо. Кажнэ йўдым лэвэ йўр йога, кажнэ кэчын чэвэр кэчэ онча. Шокшо салма ўмбака пыштымэ ўй падраш сэмын лум шула.

Шошо вўд мўгыраш тўнальэ. Корэм вўдышто ий кўрышталт пытыш. Шарангэ пэлэдалтэш. Чанга дэн шырчык-влак чонгэштэн тольыч. Чылажат иканаштэ ылыжэ.

Шошо тўналмэ годсэк, лу кэчэ вэлэ эртыш, лум ик пыр-чат ыш код, корно ўмбал лаврат кошкэн. Урок пытым-энтгэ рвэзэ-влак корэмышкэ вўд пучымым ончаш курыжнэ эшт ильэ. Ту жапыштэ Иван Михайлович оила:

— Рвэзэ-влак, Элэксэй почингаш курыштал огыда тол гын? Мыйэ Микал Йогорлан сэрымым пуэн колтынэм ильэ. Тэвэ сэдэ сэрыш дэн доверэнысым (ишаныш) намийэн пузайан. Тудо олашкэ кайа да мыйын олмэш пэнсийым налын кондэн пуа.

— Мэ кайэна, — манын Вачук тунамак пэлэшта. — Мэ пэш вашкэ мийэн толына, кавалэр гай курыштал толын савырнэна.

— Йогорым мэ шинчэна, — кондарэн пэлэшта Пэтыржэ. — Тудо тушто вуйлатышылан шога, сэдым манат мо? Тудын эша Пашка лўман эргыжэ да Машка лўман ўдыржэ уло. Мэ ўмаштэ нунын дэнэ пырля чодыраштэ энгыжым погэн коштна. Мэ ик комдо гыч погышна, нуно комдо пундашымат пыкшэ³пыкшэ пэтырэнит. Нуно альэ пэш изи улыт, нигузэат мэмнам ончылтэн кайэн огыт кэрт...

— Садыгэ шол, тудын дэкэ кайыза, — Иван Михайлович маньэ. — Мэ тудын дэнэ шукэртэн кэлшэн илэна. Бронэвикыштэ машинистлан шогымэм годым, тудо мый дэнэм пырля кочэгарлан шогыш. Тунам Йогор пэш самырык ильэ. Бронэвик пырдыжым снарьад кўрлмэ годым да мыйын кидэм сусыргымо годым, мэ пырля улына ильэ. Снарьад пудэшталтмэ дэч вара, ик-кок минутлан мыйын ушэм ильэ. Ындэ паша пытыш, шонэм. Садэ рвэзэ шотым альэ пэш ок шинчэ. Машинам йёршын ок палэ, манаш лийэш. Паравозышто ындэ тудо ышкэтак вэлэ кодын чыла бронэвикым ындэ ала куш намийэн шуралта, шалата. Машинам сар гыч лукташлан машинам шэнгак чактараш тарвалтышым. Лач ту жапыштэ: „Уло кэртмын ончыко!“ — манын командирын кычкыралмыжэ шоктыш. Мыйым Йогор шўкалын колтыш. Машина эрыкташ йамдылымэ муш-тово ўмбак мый мийэн возым. Йогор мыйым корандышат, рычагым шупшыл колтыш. „Уло кэртмын ончыко колтымо!“ — мангыч шокта. Тунам мый шинчам кумышым, „Бронэвик ындэ пытыш!“ — манын шонэм.

Ушэм пурмэк колыштам — шып. Сар пытэн. Ончэм: мыйын кидэм тувыр дэнэ вудымö Йогор ышкэжэ пэлэ чараватын шога... чылт пужалт пытэн, турвыжö шокшэш куйын могыржо когаргэн. Шогышыжла тайнэштэш, — тэвэ-тэвэ мийэн возэш.

Кок шагат жапым машинам ышкэ виктарылын. Машинам виктарылын, машина конгаш олтэн да мыйымат лэкыр олмэш ончэн...

Иван Михайловичын шинча пунжо тарваналтыш. Вуйжым рүзэн, шып шонэн шога. Тудын вуйыштыжо ожсо илышыжэ, ужын, чытэн коштмыжо пура ала мо. Йоча-влак Иван Михайловичын эша иктаж мом ойлаш тунгалмыжым вучэн шып шогат. Пашка дэн Машкан ачажэ тыгай гэрой улмыжым колынытат, йоча-влак пэш öрын улыт. Вэт разйэздыштэ улшо йошкар пусагыштэ кэчышэ гэрой-влакын сүрэтышт дэнэ Йогорын тусыжö шотлан нимайат ок тол.

Йошкар пусагыштэ кэчышэ сүрэт-влакысэ гэрой-влак кугу капан улыт, шургышт кугэшнышэ, кидыштышт — йошкар знамә йа йылгыжшэ кэрдэ. Пашка дэн Машкан ачаштын капшэ кугу огыл, арва чурийан, пызыргышэ ангысыр шинчан. Тыгылай шэм тувырым чийа, сур олача кэпкым упшалэш. Тугэ гынат, тудо пэш ускырт. Кэч могай пашалан пижэш гынат, таман ыштэн шуктымэшкыжэ ок чарнэ.

Ты нэргэн йоча-влак Элэксэй починга мари-влак дэч колыныт. Адак ты нэргэн разйэздыштат шокта.

• Иван Михайлович сэрышым сэрышат, йоча-влаклан кучыктыш. Адак корнышто ынышт шужо манын, йоча-влаклан ик шэркиндэ гыч пуыш. Пэтыр дэн Вачук нолышо пушэнгэ воштырым тодыл-тодыл нальычат, лупшкэдыл-лупшкэдыл курык йымакэ, вуд вэс могырыш, Элэксэй почингашкэ куржын колтышт.

3.

Элэксэй почингашкэ кугу корно дэнэ кайэт гын, индэш километр лийэш, Йол корно дэнэ — улыжат вич километр вэлэ.

Шып энэр воктэчын пич чодра тўнгалэш. Тидэ чодран мучашыжымат от му, ала кушко, пэш мўндуркө шуйнэн возын. Ты чодра көргыштө йэр-влак шуко улыт. Тушто эрыктымэ вўргэньэ гай йылгыжшэ карака-влак улыт. Тугэ гынат, тушко йоча-влак коштмашышт укэ. Ик шот дэн, — пэш мўндўр, вэс шот дэнжэ, купышто йомашат лийэш. Ты чодраштак энгыжат, пўкшат, понгат пэш шуко шочэш. Шып энэр йогэн волымо корэмын йошкар нэнчан тура сэрыштыжэ рожла пэш шуко уло. Садэ рожлаштэ варсэнтгэ-влак илат. Чашкэрлаштэ шоншо-влак, мэранг-влак, адак тулэч моло сай йалнык-влакат шылын коштыт. Тугэ гынат, тылэч умбалныжэ, йэр-влак вэс могырышто, Кандэ энэр тўнгалтышыштэ вурс пөрньа йамдылымэ вэрыштэ чодра рушо-влак шуко кана пирым ваш лийыныт. Адак ик-кана шонго маска ўмбакаат толын кэрылтыныт.

Тэвэ могай сылнэ чодра. Пэтыр дэн Вачук илымэ вэрыштэ шарлэн возын! Пэтыр дэн Вачук чодра дэнэ кур-

жыт корно ўмбалнышт шалдыра мотр вэсэла вэрат тўкна, пэш шучко пич шэм вэржат логалэш.

Лакыла дэн курыклам эртат. Вўд коч пыштымэ пашма (пасма—онга) гыч вончэн лэктыт. Тугэ гынат, Вачу дэн Пэтр лўдмашышт укэ,

Кугу корнышко йол корно толын лэкмаштэ поян марий Йогор Тайлан кутыржо шинча. Ты кутыр гыч Элэксэй почингашкэ ик километр коклам пыштат.

Пэтыр дэн Вачук шўлэшт-шўлэшт ты кутырышко толын лэктыч. Вўд нөрөп воктэкэ вўд йўаш шоғалыч.

Йогор Тайлат ту вўд нөрөп воктэнак кок койа имныжым йўктэн шога ильэ. Кужэчын, молан Элэксэй почингашкэ кайэда манын, тудо йоча-влак дэч йодышто. Йоча-влакат тудлан кō улмыштым, Элэксэй почингашкэ молан каймыштым да вуйлатышэ Микал Йогор дэкэ мо сомыл улым чыла каласэн пуышт.

Йоча-влак Йогор Тайла дэнэ шукыракат мутланэн шогынешт ильэ. Вэт тудын нэргэн калык кулак манын, ойла. Садылан тудым ончаш йоча-влаклан онгай чучэш. Лач ту жапыштэ Йогор Тайлан кудовэчыж гыч Элэксэй почингасэ кум марий-влак лэктычат, Тайла кугыза дэкэ лишэмыт. Нунын почэш сангажым куптыртыл-куптыртыл Йөрмөла кугыза ошкылэш. Йөрмөла кугыза пэш шыдын койэш, — мокмыржо пэш талэ чай. Вэт тидэ Йөрмөлак ик-кана Вачукым нуж дэнэ инэн. Йоча-влак тудым ужычат, вўд нөрөп дэч содор ойрлэн кайэн, корнышт дэнэ йорташ тўғалыч. Изиш лиймэнгэ, Элэксэй почингашкат мийэн пурышт. Элэксэй йал покшэл чара вэрыштэ ала могой митинг ышташ йэн-влак погынен улыт.

Тугэ гынат, йоча-влак тышкэ чарнен ышт шогал, йал вэс мучашкэ эртэн куржыч. Тышакын йэн-влак молан, мом ышташ погынымышт нэргэн, мөнгөш пörтылшыла Микал Йогыр дэч йодышташ шонэн пыштышт.

Пэтыр дэн Вачук вуйлатышын мөнгышкыжō толын шуычат, тудым мөнгэшыжэ учырен ышт кэрт. Мөнгыштыжō тудын шочшыжо вэлэ шинчылтыт—Пашка дэн Машка. Пашка дэн Машка йыгыр шочшо улыт. Нунылан

кызыт когысланыштат куд ий шуын. Нуно коктын ваш-ваш пэш кэлшэн илат. Чурийыштымат иктыжыным вэсыж дэч ойыраш ок лий, — йөршэш ик гай улыт.

Пэтыр дэн Вачук толмо годымат нуно коктын пыр-паш модыт ильэ. Пашкажэ ала могай кошаргым шуэш, тыгыдэ оҥа-влакым шэлэда. Машкажэ садэ-влак дэнэ ошмаштэ ала мом чонга-ала-пөрт, ала вүднөроп.

— Тидэ пөртат, вүд нөропат огыл, ончычшым трактыр ильэ, ындэ аэроплан лийэш, — манын Машкажэ умылтарыш.

— Эй тэмдам! — манын Вачук пэлэштыш да воштыржо дэнэ „аэропланым“ шуркала. — эй, тўншө калык! Аэропланым шанчаш дэнэ ыштат мо вара? Аэропланым йөршын вэсэ дэнэ ыштат. Ачада кушто?

— Ачай погынымашкэ кайэн, — шыргыжын пэлэшта Пашка. Вачукын шوماкшым вуйэш нигунарат налын огыл.

— Тудо погынымашкэ кайыш, — манын, Вачун дэн Пэтырым изиш өрмалгышэ кандэ шинчаж дэнэ ончалын, Машкажэ пэлэшта.

— Тудо кайэн! Монгыштө ик кувавай гына уло конгамбалнэ туманлэн кийа, — манын Пашка йэшарэн каласыш.

— Кувавай туманлэн кийа, — Машка умылтара. Ачий лэктын каймэ годымат, туманлэн кодо! Тый ышкэ колхозэт дэнэ пырля мландэ йымак порволэм ильэ, манэш.

Машка пөрт вэлышкэ сырэн ончалыэ. Тушто вэт осал куваважэ, ачажын мландэ йымак порволмыжым вучышо куваважэ кийа.

— Ачада мландэ йымак огэш порволо, — Вачук нуным сөрастара — куш тудо порвола? Тугэ, тый шкэ йолэт дэнэ мландым тошкал ончийан Тыйат, Пашка, тошко. Талынак, чотырак тошкалза! Мо, ышда порволо вэт, а? Эша угыч чотырак тавэн ончыза-йан.

Мутлан пуршо Пашка дэн Машкам нойэн пытымэшкышт мландым тошкыштыштат, воштыл-воштыл урэм покшэк кайышт. Урэм покшэлнэ пудранчыкан погынымаш шукэртак тўнгалын улмаш.

Погынымаш калык коклашкэ шўшкылт пурмэнгышт: „Тэвэ паша могай улмаш“ манын пэлэштыш Пэтыр.

— Паша пэш онгай, — маньэ Вачукшо. Тэгыт дэн упшалтшэ кўжгү пөрньа вуйышко шинчэ. Помыш гычшо шэргиндыжым лукто.

— Вачук, тый ты мартэ кушто йомын коштыч?

— Вүд йуаш куржтал тольым. Марий-влак молан тынар кожганэн улыт? Эрэ колхоз да колхоз вэлэ шокта. Иктышт колхозым шудалыт, вэсышт — колхоз дэч посна нигузэат илаш ок лий, маныт. Йоча-влак, нунат тарванэн улыт. Чанга Водырым тый палэт мо? Арва чурийан тугай.

— Палэм.

— Тугэ. Кызыт мый вүд йуаш мийшэмла тудын ала могай йошкар вуйан йоча дэнэ крэдалмыжым ужым. Йошкар вуйан йочажэ капка гыч лэктэ да „колхоз-Водыр — сосна нэр“ манын мураш тўнгальэ. Водыржылан тыгай муру ыш кэлшэ. Садыгэ крэдалаш пижыч. Нунын крэдалмыштым ончаш тыйымат кычкыралнэм ильэ да, лач ту жапыштэ ала могай пўгыр тупан шонго кува комбо-влакым поктэн нангайа ильэ. Нуным, когыныштымат туп воктэчышт воштыр дэнэ нийалтэн пуыш. Нуно тунамак ойрлэн куржын колтышт.

Вачукшо кэчым ончалыт, шўмжө вургыжаш тўнгальэ.

— Пэтыр, айда сэрышым пуэна да мөнгө кайэна. Мөнгө мийэн шумэшкына касат шуэш чай? Мөнгыштö огыт логалтэ гын йөра.

Йэн-влакым лонгдэн-лонгдэн пөрньа ора дэкэ толын лэктыч. Пөрньа ора воктэн, үстэл төрыштö Микал Йогор шинчылтэш.

Ордыж гыч толшо йэн пөрньа ора ўмбаке күзэн шогалын да крестйан-влаклан колхозыш пурмын пайдажэ нэргэн пэш умылтара. Ту жапыштэ Микал Йогор, ошкэ ончылан үстэл ўмбаке кыньэртэн вочшо кок йал совет члэн-влакым кондарэн шыпырак ойла. Нунышт мо ыштышашым öрын, вуйыштым рўзат. Йогоржо нунын öрын шогымыштлан сырышэ гай койэш. Нуным утларак чот кондара, вожылтара.

Йал совет члэн-влак Йогор дэч ойырлэн кайыштат, Пэтыр тудын кидышкыжэ сэрыш дэн доверэнысым кучыктыш.

Йогор кагазым налын шаралтышат, лудаш вэлэ тўнгалын ильэ, калык кокла гыч ала могай вэс йэнг лэктын пөрньа ўмбак күзэн шогальэ. Йоча-влак садэ йэнгым палэн кудалтышт. Нуно тидэ йэнгым Йогор Тайлан вўд нөрөпшө дэнэ шогылтшыштла тудын сурт гыч лэкшэ марий-влак коклаштэ ужныт.

Садэ марий ойла:

— Колхоз, коньэшнэ — у паша. Колхозышко мланна чыланат иканаштэ пурыман огыл. Кызыт колхозышко лу озанлык-влак возалтыныт гын, айда пашам ыштышт. Нунын пашашт сай кайаш тўнгалэш гын, мзат пурэна. Ты паша альэ вараш ок код. Нунын пашашт сай кайаш ок тўнгал гын, тунам вара колхозыш пураш пайдажэ укэ. Пашам тошто сэмынак ышташ тўнгалына.

Садэ марий тулэч молымат шуко ойлышт шогылто. Тудын ойлымо жапыштыжэ Микал Йогор сэрышым лутдэак кучэн шога. Шыдэшкышэ изи шинчажым кумалтэнрак колышт шогышо крестйан-влакым шэкланэнрак онча.

— Подкулачник, — шыдэшкэн маньэ тудо. Кидыштэ улшо сэрыш лапчыкшым парньяж дэнэ тарватылаш тўнгалыэ.

Иван Михайлович колтымо доверэнысым шэкланыдэ туржын ынжэ кышкэ манын, Вачук вуйлатышым шокшыж гыч эркин гына шупшыльо.

— Йогор изай, сэрышэтым луд-йан. Мланна мөнгө содор куржаш күлэш.

Йогор сэрышым пэш содор лудо да каласыш:

— Йөра. күштымыжым шуктэм. Олашкэ лач арньа гыч кайэм. Тушкэн Иван Михайлович дэкэ ышкак пурэн лэкдэ ом код — маньэ. Эшзат ала мом ойлынэжэ ильэ да лач ту жапыштэ садэ марий ышкэ мутшым кошартыш. Йогор ышкэ олача кэпкыжым кормыштал кучэн, пөрньа ора ўмбак төрштэн күзэн шогальэ да пэш пўсын, пўчкын-пўчкын ойлаш тўнгалыэ.

Йоча-влак калык кокла гыч лэктычат, ышкэ корнышт дэнэ разйэздыш чымалтыч.

Кутыр воктэн кайшыштла Вачук дэн Пэтыр кутырышто ны Йөрмөлам, ны тукумжым, ны родыжым ны оза куважымат шышт уж. Очыни, чыланат погынымашкэ кайэ-

ныт. Тугэ гынат, Йогор Тайла ышкэжэ монгыштыжак ильэ. Тудо пёртончыл тошкалтышышкэ шинчинат, тошто кадыр кугу трупкам (чылымыл) шупшын шинча. Трупка коптакэшыжэ ала могай воштылшо айдэмэ тўсым тўрлэн шындымэ. Чылымыштэ тўрлэн шындымэ йэнг Элэксэй почэнгаштэ кызыт ышкэт йэнг. Ты йэнгым гына, у шомак— колхоз ок өрыктарэ, ок куандарэ, огэшат сырыктарэ.

Шып энгэр сэр воктэн чашкэр коклаштэ куржмышт годем, Пэтыр дэн Вачук вўд шыжалтмэ йўкым кольыч. Ала кō вўдышкō кугу кўйым кудалтымэ гайэ шоктыш.

Шэкланэн-шэкланэнрак нуно тушко нушкын мийыштат, эскэраш тўнгальыч. Вўд сэр воктэн Сэргэ шогылтэш. Вўдышто вўд онго-влак шарлымым эскэрэн шога.

— Мурдам кудалтэн, — манын йоча-влак шижылдалдышт. Ваш-ваш чойан ончалычат, эркын гына шэнгэкыла нушкын кайышт. Садэ вэрым ушэшышт налыч.

Нуно йол (кыша) корнышко лэқтыч. Шоныдымо пашам учырмыштлан куанэн, тулэчат пўсын кайаш тўнгальыч. Адакшым вашкышэ пойэзд кудал толгыч шокта. Тудын йўкшō чодра мучко шэргылтэш.

Тугалгын ындэ вич шагат жап шуын. Ындэ Вачукын ачажэ ужар флагшым пўтырэн, мōнгыжō пура. Аважэ конга гыч йўкшо шўро кōршōкымат луктэш дыр.

Мōнгыштат колхоз нэргэн шомак лэктэ. Вачукын аважэ ындэ идалык годсэк ушкал налаш оксам погэн толаша. Тудо Йогор Тайлан идалыкаш прэзыжым пэш йōратэн. Ту прэзым налаш тэлэ годсэкак сōрэн коштэш. Кэнэжлан тудым налашак да кўтыш колташ шона. Ындыжым, колхоз погаш тўнгалмэ годем, кō колхозыш пуримо дэч ончыч ышкэ вольыкшым шўшкылын йа өрдышкō ужалэн ок пытарэ гын вэлэ, колхозыш налыт маныт. Аважэ тидэ нэргэн колынат, ойгыраш тўнгалын. „Ындэ Йогор Тайла колхозыш пура да пырэзыжым огэш ужалэ колхозыш пуа. Тунам вара вэсым кычалаш логалэш, вэс вэрэ тыгайжым кушто?“ — манын шона.

Тугэ гынат, Вачукын аважэ пэш шотан айдэмэ. Тудо кэчэ йэда „Гудок“ лўман кўртньо корно газэтым лудэш. Кō могай мучашыш шушашым тудо шинча.

Аваж тыгэ ойлымыжлан ачажэ воштыл колтыш. Йогор Тайла пырэзыжым ужала гынат, огэш ужалэ гынат, тудым колхозышко лышкат кондаш ок лий. Тудо — кулак. Вэт кулак дэч посна илаш лийжэ манынак колхозшыма т ыштат. Шого альэ, колхозышко уло йалзэ пурат гын, Йогор Тайлаланат, вакш оза Пэтунькаланат, тэмдымэ Сэмонланат ўмыр шуэш. Вэс сэмын манаш гын, — тунам вара нунын кулак озанлыкышт шалана. Тыгэ Вачукын ачажэ аважлан умылтарэн пуыш.

Молан вара Йогор Тайла дэч ўмаштэ шүдө вичлэ пут киндым кудалтэн улыт, молан вара марий-влак Йогор Тайлам эрэ ўйэдын коштыт да кузэ Йогор Тайлан пашажэ эрэ ышқаланжэ күлэш сэмын лэктэш манын, аважэ ушэштарыш. Йогор Тайлан озанлыкшэ сўмырла манмылан аважэ пэш өрын. Тидлан пырчат ок ушанэ. Колхоз ышкэжак огэш сўмырлө гын, йөра. Молан гын, — Элэксэй почингга пэш пычкэмыш. Йыр-ваш куп дэн чодра. Колхоз сэмын паша ышташ нигө дэчат тунэмаш ок лий, өрдыж гыч польшым вүчыманат огыл манын, аважэ ойла.

Ачажэ йошкаргэн кайыш.

— Налог шотышто паша ала мо йышт ыштымэ паша лийын. Моло огыл, тунам Йогор Тайла ала көм шүралтэн да жулык пашам ыштэн. Тудын тыгай пашажэ эрэ сай ок эртэ. Кунам гынат тўжвак лэктэш. Тыгай пашажан тудо күлэш вэрышкат пэрнэн кэртэш, — манын каласыш. Тиндэнэ пырльак, Йогор Тайлалан вуй пушо йал советыштэ ыштышэ пашайэн-влакымат вурсэн пытарыш. Кызыт, йал совет вуйлатышылан Микал Йогор шогымо годым, тыгай сындымэ паша лийын ок кэрт ильэ, манэш.

Ачаж дэнэ аважэ ўчашэн шинчылтмэ жапыштэ, Вачук кок падыраш шылым, ик тарилка шўрым кочкын пытарыш. Адак сакыр атэ гыч ик кугу падраш сакырым (шыкарым) налын, умшашкыжэ чыкыш. Пуйто кочкашыжат шонэн огыл да, ала кузэ тугэ лийын кайыш, маншыла койэш.

Тугэ гынат, аважэ тидлан ыш инанэ. Вачукым ўстэл төр гыч поктэн лукто. Вачук нўслэн-нўслэн ошкыльо, Нўслымыжат ок шу да шотым шукташ лийын нўсла.

Ньюслэн-ньюслэнак конга ўмбаке, сур пырыс Иван Иванович дэке күзэн возо. Изиш лиймэнтгэ нэралтэнат колтыш.

Конга ўмбалнэ кийшыжла Вачук ала омым ужын, ала чынжымак омо йөрө солнэн, мо гынат ачажэ ойлымо йүк шоктымо гай шарналтэш. Пуйто ачажэ ала могай у завод нэргэн, ала могай стройко-влак нэргэн, адак ала йэн-влак корэмлаштэ да чодраштэ ала мом кычал коштма нэргэн ойла, аваже ёрын шинча, эрэ ок инанэ, чарныдэ кэчкыж шинча.

Варажым аваже тудым конга ўмбач шүдырэн волтэн, вургэмжым кудашын вакш ўмбаке пыштышат, тудлан чынжымак омо кончаш тўнгальэ. Пуйто чодраштэ пэш шуко тул йўла, Шып энэр гычын кугу тэнгызсэ гайак параход-влак коштыт, адак пуйто садэ параходэш шинчын тудо Пётр дэн коктын пэш мўндўр, пэш мотор элышкэ кайат.

4.

Элэксэй почингашкэ коштын толмышт дэч вара вич кэчэ эртымэнтгэ, ик кэчэ кэчывал обэдым ыштымэнтгэ, Вачук дэнэ Пётыр Шып энэрыш мурда ончаш шолыпын гына кайышт.

Ышкэ улак вэрышкышт мийэн шумэнтгэ, пуда-влак дэнэ ыштымэ катманышт дэнэ вўд пундашым удырэн йа-тыр шогылтыч. Кугу пундыш вожэш катманыштым пыжыктэн шупшыштла кэрэмыштым тэвэ-тэвэ кўрлыт. Вўд сэрышкэ тазыла вўд порсын орам шупшын луктыч. Тугэ гынат, мурда укэ.

— Мурдам Сэргэй шолышт кайэн! — манын Вачук ньюслаш тўнгальэ.— Мэмнан шындымынам тудо ужэш манын, мый тунамак ойлышым вэт. Мутэм чынак лийэ. Айда вэс вэрэ шындэна манын, мый тыланэт тунамак ойлышым, тый шыч кўнө.

— Вэт тыдэ у вэр, тудо огыл, — манын Пётыр сырэн кудалтыш.— Тидэ вэрым тый ышкэак ончыктышыч.

Ындэжэ чыла мыйын умбак кусарэт. Поро лий, ит ньусло. Мый ышкэат пэш чаманэнам да ньуслымашэм укэс.

Вачук изишлан ньуслымым чарныш.

Пэтыржэ умбакыжым ойла:

— Шарнэт мо: мэ Элэксэй почингаш куржмына годым, йулышө тумылан тура вүд сэрыштэ Сэргэй шогылтымым ужна? Айда тушко кайэн шэнгын ончэна. Ала тудын мурдажым шудырэн луктына. Тудо мэмнаным налын гын, мэ тудыным налына. Вачук, айда манам. Поро лий, ит ньусло. Тыгай таза, күжгү капан улатат, ньуслашыжэ нымайат ок кэлшэ. Мый молан нигунамат ньуслымашэм укэ? Шарнэт мо: уна ик кана мыйын чара йолэм иканаштэ кум мүкш пүшкыльө. Тунамат мый ышым ньусло.

Ышыч ньусло вэлэ! — нэржым шупшылмо йөрө пэлэштыш — Вачук Так васаралтэн шортын колтышыч дык, лүдмэм дэнэ мыйэ комдэMAT пуртэн колтэн ысньэгэMAT вэлышым.

— Укэ шортын омыл. Шинча гыч вүд йога гын ижэ шортмо лийэш. Мый тунам тыгылай гына васарышым. Ик шотшо дэнэ лудынам ильэ, вэс шотшо дэнэ — пэш корышта. Кум сэкунд жапым магырышымат, чарнышым. Пырчат ышым шорык, ышымат ньусло. Айда, Вачук, куржына!

Йулышө тумо тураштэ улшо вүд сэрышкэ мийэн, вүд пундашым удырэн шуко шогылтыч.

Удырышт-удырыштат, чылт нойэн, вүд дэнэ нөрэн пытышт. Ышкэ мурдаштыMAT, Сэргэйын мурдажымат ышт му

Тунам вара шыдышт дэнэ кычалмыMAT чарнышт да пэлэд шогышо арама-влак йымалан төва вэрэш каналташ шинчыч. Эрла кэчэ гыч Сэргэйын коштмыжым эскэраш тунгалаш ойым пидыч. Сэргэй ышкэ мурдажымат, нунын мурдаштыMAT кушко, могай вэрыш шындаш коштмыжым налаш лийыч.

Пэш торащтак огыл, ала кө-влакын йол йуқышт шокташ тунгалыэ. Йоча-влак тудлан кожганыштат, нугыдын шочшо арама лонгашкэ пурэн шинчыч.

Тугэ гынат, толшо йэн Сэргэй огыл улмаш. Элэксэй почингаш коштмо йол корно дэнэ кок марий-влак ошкыл

толыт. Нуно пұсын ошкылмашышт укэ, ольанрак гына кайат. Ик марийжым палаш огэш лий. Огыл, тысэ марий огыл. Вэсыжэ—Сэрапим кугыза. Сэрапимжэ починга марий. Тудо пойан огыл, ик марда илышан. Кажнэ ийын Сэрапим кугызан зийан лийэда. Тэвэ-тудын имныжэ кавара, альэ уржажым вольык тошкэн пытара йа тудын сарай лэвэдышыжэ сұмырлэн. Сосна игэ дэн комбым пызырэн пуштэш. Садыгэ Сэрапим кугызан ий йэда кочмогай гынат зийан лийэда.

Сэрапим кугыза—пашам пэщ тыршэн ыштышэ адэмэ. Тугэ гынат, тудын зийан лийэдымэ дэнэ пэркэжэ укэ. Зийан дэнэ ойганэн пытышэ марий.

Сэрапим кугызажэ сур портышкэмым нумалын разйээдышкэ нангайа. Тидэ портышкэмым Вачукын ачажэ тумышташ пуэн да пашадаржылан кок тэнгэ оксам тўлаш сөрэн.

Марий-влак коктынат Йогор Тайлам вурсэн-вурсэн ошкылыт. Пэшак чотшо садэ палыдымэ, өрдыж марий шудалэш. Сэрапим кугызажэ колыштын ошкылэш, садэ марийын мут савыртышыж годым гына „э-э“, „тугэ“, гын манын пэлэшта.

Садэ өрдыж марийжэ Йогор Тайлан молан вурсымыжым йоча-влак рашыжым палэн ышт кэрт. Ала мо изиш тыгэрак шоктыш. Йогор Тайла садэ марий дэч ала мо настам шулдо ак дэнэ налын улмаш да садэ марийлан кум мэшак шўлым кўсын пуаш лийын улмаш. Марийжэ шўлылан толынат, Йогор Тайла тудын дэч ола пазар ак дэчат шэргын кўрын налын. Эшэ тидэ ак, ўдаш тўнгалмылан шўлын акшэ адакат кўза манын, ойлэн тудо.

Шыдэшкышэ кок крэстйан-влак эртэн кайыштат, йоча-влак арама лонга гыч лэктын, ужар шудо дэнэ вузалт пытышэ шокшо төва ўмбак шинчыч. Кас лийаш тўнгальэ. Энгэр ўмбак йуалгэ пуш кўза. Тудын дэнэ пырльак сэр воктэн шогышо шэртньын пэлэдыш пушыжо толэш. Кўкө мура, Йошкар кэчэ йолышто пурак гай тыгыдэ ўвыр-влак выйгат. Йошкар пыл ора кокла гычын эн ончычшо пэш мўндўрчын, пэш эркын мўкш игэ-влак рўжгымө гай йўк шокташ тўнгальэ.

Варажым, чумыраш оварчэ пыл кокла гыч лэктын, изи ший падыраш гай наста каваштэ йылгыжаш тўнгалъэ. Садэ ший падыраш утыр-утыр кугэмаш тўнгалъэ. Тэвэ тудын кок могырыш шарлышэ шулдыржат койэш. Вара сэмын шулдырыштыжо кок вич лукан йошкар шўдырат палэ лийэ...

Вийан, патыр, чаплэ аэроплан эн пўсө паравоз дэчат вийан, эн чот чонгэштышэ стэп оройол дэчат куштылгын талэ моторжо дэнэ йужым сургыктэн, чодра коч, шып малышэ пойэзд коч, Шып энгэр коч, йоча-влакын вуй ўмбачышт чонгэштэн эртэн кайыш.

— Мўндуркө чонгэшта аман! — чонгэштэн кайышэ аэроплан дэч шинчажым налдэ эркын пэлэштыш Пэтыр.

— Мўндўр элышкэ! — Вачукшо манэш, шукэртэ огыл ужмо омыжым шарналта. — Аэроплан-влак эрэ мўндўркө вэлэ чонгэштылыт. Лишкыжэ гын мо? Лишыл вэрышкыжэ имньэ дэнат мийэн шуаш лийэш. Аэроплан-влак мўндўркө вэлэ коштыт. Пэтыр, мэ кугу лийына гын, мўндўркө кайэна вэт? Мўндўр элыштэ ола-влак, кугу завод, пэш кугу вокзал уло. Мэмнан дэн гын, — укэ.

— Мэмнан дэнэ укэ шол, — Пэтыржэ көнэн пэлэшта — мэмнан дэнэ ик разйэздна Элэксэй почингга уло, молыжо нимат укэ. . .

Йоча-влак шыпланышт. Кэнэта өрмалгэн вуйыштым кўшкө нөлталыт. Аэроплан йўк уэш талышнаш тўнгалъэ. Вийан вурис кайык мөнгөш пөртылынат, утыр-утыр ўлыко вола. Ындыжым гын, кок изи, тыртыкажат да кэчэ йолэш йыли-йули койын пропэллэр пөрдмыжат койаш тўнгалъэ.

Модмо сэмын машина йужышто мунчалт кайыш, шола шулдыр ўмбажыжэ вочмо гай лийэ да чодра ўмбалнэ, Элэксэй почингга марий-влакын олыкышт ўмбалнэ, Шып энгэр ўмбалнэ ала кунар кана лопка онгым ыштэн пөрдын савырныш. Шып энгэр сэрыштэ шогышо йоча-влак өрыныт, адак йывыртымышт дэнэ шўмыштат пэш пыртка.

— Тый... Тый ойлышыч... Мўндўр элышкэ вэлэ тудо чонгэшта маньыч... — шўлэшт-шўлэшт, тўкнылын Пэтыржэ пэлэшта. — Вара мэмнан вэрна мундўр вэрмо?

Машина адакат күшкө пörтын күзышат, — йомо. Иу-жогунам гына түсан оваргэ пыл лонга гыч койын колта.

— „Тудо мэмнан үмбалнэ пөртэш?“ манын шонэн, йоча-влак разйэздышкэ пэш содор ошкэдат. Мөнгышт мийэн мо ужмыштым каласкалш пэшак вашкат.

Аэроплан молан чоңэштэн толын да тыштэ мом эскэра манын, шонкалэн нуно ошкылыт. Нунын шэңгэлнэ ала кушто мүндүрно пычал дэнэ лүймө йүк ик каңа шэргылт кайышэ гынат, йоча-влак садэ йүкым колын ышт щукто.

Вачук мөнгыжө пөртылмыж годым, мөнгыштыжө Сэрапим кугызам учырыш. Сэрапим кугыза чайым йуын шинча ильэ.

Сэрапим кугыза Элэксэй йал марий-влакын пашашт нэргэн кутыркала. Колхозышко пэл йалжэ пурэн.

Сэрапим кугызан озанлыкшат пурэн. Кодшо марий-влакышт альэ пурэн огытыл, мо лиймым вучат. Пай оксам да Трактроцентр аксийлан кум тужэм тэнгэм погэныт. Тугэ гынат, ты шошым кажнышт ышкэ агашкышт удаш тунгалыт. Колхозлан мландым альэ ик торэшкэ ойырэн пумо огыл.

Шып энэр шола могыр сэрыштэ олыкым гына ойрэн шуктэныт.

Туштыжат алама паша лийын кайэн. Пэтунин вакш озан вакш пуйажэ кұрылтынат вудшө чылт кайэн пытэн. Шола могыр сэрыш ташлэн шуын огыл. Садылан көра шудо аламан шочшашлык. Молан гын, — ты олыкышто куго вуд шинчэн эртымэнгэ ижэ сай шудо шочэш.

— Пэтунинын вакш пуйажэ кұрылтын? — манын инансыр уэш йодэш ачажэ. — Молан вара ожно тудын пуйажэ нигунамат кайымашыжэ укэ ильэ?

— Кө шинча, — Сэрапим кугызажэ пэлэшта. — Ала вуд ышкэак пұчкын кайэн, тулэч моло вэс паша лийын.

— Кузэрак манаш гала, — Сэрапим кугыза сангажым куптыртэн пэлэшта. — Тайлажэ гын, уждымо-колдымо гай койын коштэш. Пашада ышкэндан, манэш тудо. Кэрэк колхозыш, кэрэк совхозыш пурыза. Мыйын тэмдан дэнэ пашам укэ. Вакш оза Пэтунинжэ чынжымак пэш чот шыдэшкэн. Ышкэ шыдыжым шылташ точа гынат, шыдэшкымыжэ палэ. Колхоз олыкышко тудын олыкшат пурэн. Тудын олыкшо могай ильэ шонэда? Путыракак сай олык. Но ындэ Загрэбинжым налаш гын... Загрэбинжын могай улмыжым ышкэат шинчэт. Тудо эрэ мыскарам ыштэн, шыргыж коштэш. Шукэртэ огыл, пошто дэнэ түрлө плакатым, лозунгым колтэн улыт ильэ. Садэ-влакым орол — Богоров йал мучко пижыктыл кошташ кайыш. Савар пэлэн, пырдыж воктэн пижыктыл кошто. Загрэбиннын пөртшө дэкэ шуэшат, öрын кудалта: ала пижыкташ,

ала укэ? Озажэ вурсаш ынжэ тўнгал манын, шэклана. Загрэбинжэ капка ончыкыжо лэктэшат: „Молан от пижыктэ? эй тый, колхоз вуй. Молылан пайрам, мыланьэмжэ тыгылай кэчэ мо?“—манын воштылэш. Эн кугу кок плакатым налэшат, пыжыктэн шында.

— Вара Микал Йогор кузэрак шўлэштэш?—манын ачажэ йодо.

— Микал Йогор?—манэш Сэрапим кугыза, йўын лытарымэ стаканжым өрдыж шўкалэш.—Йогор—чоткыдо адэмэ. Тугэ гынат, тудын дэнэ ала мо зийан лийэда.

— Мом, ойлат мо?

— Тэвэ тудо кок ий жапым өрдыжтө кошто вэт, тудым тушэчын осал паша ыштымыжлан поктэн колтэн улыт, манын ойлат. Пуйто тудым кырт гына сутыш пуэн огытыл, маныт. Ала тудо окса пашаштэ ала мо йонгылышым ыштэн, ала эшэ вэс йонгылышым.

— Так очынэш ойлыштыт,—көндэрэн торэш пэлэшта Вачукын ачажэ.

— Очийий, такак ойлыштыт. А тэвэ эшэ—вэсым ойлат...—Сэрапим кугыза Вачукын аваж дэн Вачукым шөрын ончалэш.—Пуйто тудын олаштэ ала могай ўдрамашыжэ... налшаш ўдыржө ала мо уло, маныт.

— Кэлшымэ ўдыржө уло гын, вара мо? Айда марлан налжэ. Вэт тудын ватыжэ укэ. Пашка дэн Машкалан авалийэш.

— Садэ ўдрамашыжэ оласэ,—Сэрапим кугыза шыргыжмэ йөрэ пэлэшта.—Барышнэ ала мо. Тудлан вэт поян йэнг күлэш, Йогорын могай жалвыныжэ уло? Но йөра, ындэ мыйэ қайэм,—Сэрапим кугыза кыньэл шогалшыжла пэлэшта.—Пукшымыланда-йўктымыланда тау!

— Ала малаш кодат?—тудым көндарат.—Ончо, тўнө могай пычкэмыш. Йал коклам кайашэт пэрна вэт. Чодра йол корнышто аңгыртэн қэртат.

— Ом аңыргэ,—манэш Сэрапим кугыза: 1920 ийыштэ партизан-влак дэнэ пырля ты чодра йол корно дэнэ пэш шуко коштылтын!—Луштыргэн пытышэ кугу олым упшыжым упшалэшат, окнаш ончалын пэлэшта:

— Шўдыр-влак пугыра-ак шуко койыт. Тылызат нөлтэш—волгыдо лийэш?

5.

Альэ йўдым йуалгын шога гынат, Вачук тошто ватный (мамыкан) одэйалым да тошто тулыным налын, шудо сарай ўмбаке малаш кайыш.

Тудо Пэтыр дэнэ коктын кол кучаш кайаш тэнгэчак кагашэн улыт, Пэтыржэ тудым эрак помыжалтараш лийын.

Тугэ гынат, тудо помыжалтат — индэш шагатат шуын. Пэтыржат толын огыл. Очыни, Пэтыр ышкэжат шуко малэн колтэн,

Вачук шоган дэнэ пырля жаритлымэ парэнгым кочко. Киндэ шултыш ўмбаке сакыр ложашым шавэн күсэныш чыкыш. Пэтырым омо күпо, йолко — манын вурсаш лэктын куржо.

Тугэ гынат, Пэтырым мөнгэшыжэ учырэн ыш кэрт. Вачук пу оптымо лэвашыш (сарайыш) пурыш. Эңэр тойа-влакшат тыштак. Тугэ гынат, нуно ышкэ вэрыштыжэ огыт шого. Пэш содор кышкэн кодымо гай, лэваш покшэлнэ кузэ лий тугэ пөрдалыт. Вачук тидлан пэш өрө.

Тунам вара Вачук урэмыш лэктэ. Урэмыштэ тыгыдэ йоча-влак дэч Пэтыр куш каймым йоднэжэ,

Урэмыштэ ныл ийаш Припрыгин Павлым гына ваш лийэ. Изи Павыл кула тўсан кугу пий Лөзман ўмбаке күзэн шинчаш толашэн шогылтэш ильэ. Шүлэшт-шүлэшт, нэржым шупшын, пийым кушкыж шинчаш йолжым нөлта-лын шукта вэлэ, Лөзманжэ комдык савырнэнат возэш. Почшым йогыланэн рупшкэдылын, ышкэ кугу соптыра йол копаж дэнэ изи Павылым шүкэдылэш.

Пэтырым ужын омул манын, Павыл каласыш да Лөзманым кушкыж шинчаш полшаш йодо.

Тугэ гынат, Вачуклан пий дэнэ шогылташ кызыт жап огыл. Пэтыр кушко йымэн кэртын манын шонкалэн, Вачук ўмбаке ошкыльо. Изиш лиймэк, Иван Михайлович дэкэ толын тўкныш. Иван Михайловичшэ капка ончылно газэтым лудын шинча ыльэ.

Иван Михайловичат Пэтырым ужын огыл. Вачук чылт шыдэшкэн кайыш да Иван Михайлович воктэн шинчэ.

— Иван Михайлович, газэтыштэт мом возат? — Вачук йодо. — Лудшэтла ала мо эрэ шыргыжат. Иктаж могай историйым возат мо?

— Ышкэнан вэр нэргэн лудам. Вачук шольаш, мэмнан разйээдна воктэнэ заводым ышташ шонат, манын возымо тыштэ. Кугу — у завод лийшаш. Шун (нэнчэ) гычын альуминийым — ик түрлө мэталым лукташ тўнгалыт. Садэ альуминий шотышто мэмнан вэр пэш поян, манын возат. Мэ тыгылай нэнчэ, шонэна. Тэвэ тыланэт нэнчэ!

Вачук тидын нэргэн кольат, вигак олмыж гыч төрыштэн волыш. Пэтыржэ дэкэ куржын колтэн, садэ өрмаш паша нэргэн пөрвийак увэртарынэжэ ильэ. Тугэ гынат, Пэтыржэ мөнгыштыжө укэ улмажым шарналтышат, олмышкыжо мөнгэш шинчэ. Заводшым кунам, кушак ыштымэ нэргэн, заводын тўнык-влакышт кўкшў лийыт укэ манын, Иван Михайлович дэч йодышташ тўнгальэ.

Завод кушакын ышталтшашым Иван Михайлович ышкэат ок шинчэ. Завод тўлык нэргэнжэ гын, умылтарэн пуыш. Завод элэктрис дэнэ пашам ышташ тўнгалэш. Садылан заводын тўныкшө йалт ок лий. Элэктрисым лукташлан, Шып энэрым пўйалнэшт (плотинам ыштынэшт). Турбинэ-влакым шындат. Садэ турбин-влак вўд дэнэ пөртыкташ тўнгалыт. Садэ динамэ-влак гычшэ кўртнө воштыр дэнэ элэктрис ток (вий) кайаш тўнгалэш.

Шып энэрым пўйалаш шонымо нэргэн кольат, Вачук адакат төрштэн кынъэльэ. Тугэ гынат, Пэтыржэ укэм угыч шарналтышат, тудлан чотак шыдэшкыш.

— Мо чылт уштымыс! ¹⁾ Тыштэ тыгай паша, тудо ала кушто йуваныл коштэш.

Умбалнырак, урэм вуйышто Шарапова Валькам тудо ужо. Шарапова Валька пэш чулым ўдыр. Тўвө тудо ындэ ала кунар минут годсэк вўд нөрөп (тавэ) шагэ йыр пэл йолын төрштыл шогылтэш. Вачук тудын дэкэ кайэн, Пэтрым ужын укэ манын йоднэжэ ильэ. Иван Михайлович Вачукым кучэн шогалтыш.

¹⁾ Исэр.

— Тэ кунам Элэксэй почингаш мийышда гала? Шуматкэчын альэ кугарнбан?

— Шуматкэчын. — шарналтэн пэлэшта Вачук. — шуматкэчынак. Ту кастэнэ мэмнан мочаш олтэн улыт ильэ.

— Шуматкэчын. Тугэ гын, ындэ арнаа эртэн. Молан вара микал Йэгорович мыйдэкэм пурэн огыл!

— Йогор мо? Иван Михайлович, тудо вэт олашкэ тэнгэчак кайэн. Тэнгэчэ кастэнэ мэмнан дэнэ Элэксэй йал Сэрапим кугызай чайым йу, Йогор кайэн манын ойлыш.

— Молан вара тудо пурэн лэксэ кайэн? — Иван Михайлович өпкэлэн пэлэшта. — Пураш лийын, пурэн огыл. Мый тудын дэчын ола гыч трубкал налын кондаш йоднэм ильэ.

Иван Михайлович газэтшым осылэн опышат, пөртышкө пурыш. Вачук Валька дэкэ Пэтыр нэргэн умылкалаш кайыш.

Валькажэ Вачук толмым ужылдалдышат, тудлан йылмыжым луктын ончыкта да уло кэртмыж дэнэ мөнгышкыжө куржын колта. Вачук тидлан чылт төрөш. Вэт Вачук тудым тэнгэчэ гына ала молан сопкалэн. Вачук тидым кизыт чылт мондэн.

Ту кутлаштэ Пэтыржэ мүндүрнат огыл улмаш. Пэтыр кушко кайэн манын Вачукын шонэн коштмыж годым, Пэтыржэ пакча шэнгэлнэ тыгыдэ пушэнгэ-влак коклашкэ йымэн, Вачукын мөнгө каймыжым вучэн шинчэн.

Кизыт тудо Вачук дэнэ ваш ынэж лий. Молан гын, тудын дэнэ тачэ эрдэн өрмаш паша лийын.

Тачэ эрдэнэ тудо ой пидмэ сэмынак, эрдэнэ пэш эр кынэлынат, энэр тойа-влакшым налын Вачукым помыжалтараш кайаш тарваныш. Тугэ гынат, капка гыч вуйым луктын вэлэ шуктэн ильэ, Сэргэйым ужылдалдыш.

Өршаш укэ: Сэргэй энэрышкэ мурда ончаш кайа. Тудым Пэтыр эскэра манын шоналтыдэгэчак, тудо пакча воктэн йолкорныш ошкылэш. Ошкылшыжлак күртнө катманын кандражым чумыртэн опта.

Пэтыр кудопэчышкыжэ содор пөртылэшат, энэр тойа-влакшым лэваш йымак кудалта да Сэргэйым покташ кайа. Ту жапыштэ Сэргэйжэ чашкэр коклашкат пурэн кайыш.

Сэргэйжэ кайшыжла ышкэ ыштымэ пу шийалтышым шокта. Тидэ Пэтырлан пэш сай. Молан гын, тудо Сэргэй дэч йатыр почэшырак кодын, шийалтыш йүк дэнэ поктэн кэртэш. Садылан лүдмашыжат шагалрак. Сэргэй Пэтыр поктымым шижын, кучэн лочкэн ок кэрт.

Эр пугырак сай. Чыла пушэнтгыштэ лышташ лэкташ тўнгалын. Мландэ гыч ужар нөргө шудо кўза. Нэрышкэ лупш пўш дэн куэ вўд ўпш пура. Пачашур тўсан шэртнўэ пэлэдыш ораштэ мўкш-влак рўжгэн-рўжгэн мўйым погат.

Эржат пэш сай, Сэргэйымат пэш сай учырэн кэртын. Садылан Вачук пэш куанэн. Кудыргылшо ангышыр йолкорно дэнэ тудо шэкланэн-шэкланэн, пэш куштылгын ошкылэш.

Тыгэ пэл шагат эрта. Вара Шып энэр кадыргэн, куго корэмьш кайымэ вэрышкэ шуыт.

„Мўндуркө пура... чойа“ — манын Пэтыр шоналта. Тэвэ нуно, Вачук дэнэ коктын, катманым руалтатат, энэр дэкэ куржын колтэн, ышкэныштын мурдаштымат, Сэргэйын мурдажымат шўдырэн луктыт да тугай вэрыш пыштат дык, Сэргэй вара ўмыржыланат муын ок кэрт манын, Вачук ончылгычак шонкала.

Пу шўшпык дэнэ шўшкымө йүк кэнэта кўрылтэш. Пэтыр талынрак ошкылаш тўнгальэ. Ала кунар минут жап эртыш — тугак шып.

Тунам вара Пэтыр куржаш тўнгальэ. Курыштшыжла кузэ гынат йөл йўкым шоктыкташ ок тыршэ. Савырналтыш дэкэ толын шуо да чашкэр кокла гыч вуйжым луктын ончальэ-Сэргэй укэ.

Тунам вара тудын ушышкыжо кугу корно гыч өрдыжко пурышо изи йолгорным эртэн курыжмыжо возо. Садэ йолкорно Шып энэрыш Вилькан памаш йогэн пурымо вэрышкэ намийэн луктэш. Пэтыр Вилькан памаш йогэн пурымашкэ пөртыльө. Тугэ гынат, Сэргэй туштат укэ.

Тыгэ упшам карэн кодмыжлан Пэтыр ышкэнжым ышкэ шудалэш. Сэргэй кушко тыгэ йымэн кэртэ манын, шонкала. Вилькан пашам йогымо дэч кўшнырак изи пўйа уло. Пэтырын вуйышкыжо сэдэ пўйа толын пэрныш.

Тудо пўйаштэ колым кучат манын Пэтыр нигунамат колын огыл гынат, коч мо лийжэ тушко мийэн толаш

лийэ. Кө шынча: Сэргэй тушкат кайэн кэртэш. Тудо вэт пэш чойа, туштат иктаж мом муын дыр.

Пүйа тыштак, тораштэ огыл шонэн ильэ. Пүйа лиш-нак огыл улмаш.

Пүйажэ пэш изи. Тудо вүд порсын дэнэ чылт кошкэн пытэн. Ты пүйаштэ жава-влак дэч молышт нимат илэн огыт кэрт. Мо, каварышаш, Сэргэй тыштат укэ.

Пэтыр Вилькан памаш дэкэ кайыш. Вүдым йў. Вилькан памаш вүд путырак йўштө. Шүлалтыдэгычэ тудым ик-кана дэч коч нэлэш ок лий.

Вачукат ындэ помыжалтын дыр. Вачукум молан помы-жалтарэн огылжым от ойло гын, Вачук сыра. А каласаш гын, Вачук воштылаш тўнгалэш:

— Эк тый, шэкланэн шуктэн отыл. Тэвэ мый лийам ильэ гын... Мый дэчэм тудо... тулэч моло тўкынат.

Пэтыр мөнгэш пөртыл кайнэжэ ильэ. Кэнэта ала мом ужылдалдэн колтыш. Сэргэйат, мурда-влакат. Вачукат руал колтымо гай мондалтэ.

Пурла мogyрышто, иктаж шүдө мэтр коклаштэ, чашкэр шэнгэчын кошар вуйан брэзэнтэ палаткэ койэш. Тудын вуй гычшо ангышыр кандэ ташма сэмын шикш түргыкта.

6.

Пэтыр эн ончычшым лүдын кайыш. Содор гына пү-гырналтэн, ик пулвуйжо дэнэ сукэн шинчын, йыр-ваш ончылташ тўнгальэ.

Йыр-ваш путырак шып. Вилькан памаш йогымо йўкат, рэгэнчан пытышэ көрган тошто куэ йыр пөртшө мўкш-влакын рўжгымыштат пэш раш шокта.

Чыла вэрэат тынар шып улмылан да чодрожат кэчэ йол дэнэ модмылан көра, Пэтыр шыпланыш. Шэкланэн-шэкланэнрак, тыгыдэ пушэнтэ-влак шэнтэк шылэдэн, па-латкэ дэкэ толаш тўнгальэ. Ындэжым гын, лүдынат огыл. Йоча привичкыж дэнэ тыгэ шэклана.

„Пычалзэ-влак улыт гын вэлэ? — тудо шона — укэ пы-чалзэ-влак огытыл... Нуно молан палаткэ дэнэ толыт? Альэ

колызо-влак улыт? Укэ, колызо-влак огытул — палаткышт вўд сэр дэч тора. Колызат, пычалзат огытул гын, кō улыт вара?“

„Ала лачак разбойнык-влак улыт?“ — манын шоналта да ожсо тошто кнагаштэ сўрэт ужмыжым шарналтэн колта. Садэ сўрэтыштэ тыгак чодра покшэлнэ палаткэ шогымым ончыктымо. Палаткэ воктэнэ шучко айдэмэ-влак йўын шинчат. Нунын воктэнэ пэш кукшо ўдыр мурым мурэн шинча. Ала могай вэс тўрлō кўслэ сэмэшкым шокта. Садэ кўслэ гайжын кыл-влакшэ гына пэш кужу улыт. Ўдырын шўргō-пылшыжэ моткочак шўлыкан койэш.

Тидэ ушышкыжо пурышат, Пэтырын могыржо ырэн кайыш. Тўрвыжō чытырналтэн колтыш. Шинчажэ чўчкаш тўнгальэ. Коч мо лийжэ мōнгэш чакнэн кайэн, мōнгыжō шикшалтнэжэ ильэ.

Лач ту кутлаштэ, чашкэр коклаштэ шупшын шындымэ кандырам (кэрэмым) ужо. Кандраштэ тыгылай йолаш да тумыштыман кок пар чулка кэча. Мушмо, дэч вара альэ кошкэн шудымо гай койыт.

Мардэж дэнэ лыйгэн кэчышэ тумышан йолаш дэн чулка-влак Пэтыр шўмым ик-канаштэ лыпландарышт. Разбойник-влак нэргэн шонымыжо так очыний лийэ.

Тудо чакрак тольо. Ындэ тудлан чылажат рашырак койэш. Палаткэ воктэнат, палаткэ кōргыштыжат ик йэ-нат укэ.

Кукшо лышташ-влак дэнэ ыштымэ кок изирак кожгожым да ик кугу сур тўсан одэйалым ужо. Палаткэ покшэлнэ, шарэн пыштымэ брээнт ўмбалнэ ала могай кандэ, ош кагаз-влак кийат. Ала монар комыльа шун дэнэ кўй-влак пōрдалыт. Тыгай шун дэн кўй комыльа-влакым Шып энэр сэрыштэ йатыр муаш лийэш. Туштак ала могай наста-влак чылгыж кийат. Пэтыр тыгай наста-влакым ок палэ.

Олтымо тул пыкшэ шикшэш. Тул воктэнэ шўчангын пытышэ кугу калай чайнык шинча. Лаптыртыл пытарымэ шудылыкышто кугу ош лу кийа. Тудым, очыний, пий нултэн пытарэн.

Ындыжым Пэтырын лўдмыжō чылт пытыш. Палаткэ дэке чылтак толын шогальэ. Эн ончычак тудо ала могай

күртынӧ наста-влакым ончылташ пижэ. Иктыжэ — кум йолан. Умаштэ толшо фотографын настаж гайак. Вэсыжэ — йыргэшкэ, кугу, ала могай сипыр-влакым палэмдымэ да торэшыжэ шүртым шупшын шындымэ. Кумышыжо — тугайак йыргэшкэ, изирак гына. Кидэш пыжыктымэ шагат гайэ. Кошар вуйан стрэлкыжэ уло. Стрэлкыжэ ала молан эрэ чытырнэн шога.

Пэтыр садэ настам кидышкыжэ нальэ. Стрэлкыжэ кок могырышко тайнэшташ тўнгалъэ. Тайнэштыльэ-тайнэш-тыльат, адакат тошто вэрышкыжэ шогальэ.

„Компас“ манын Пэтырын ушышкыжо толын пура. Вэт тудо тыгай наста нэргэн кнагаштэ лудын.

Компас альэ палашлан укэ манын. Пэтыр савырнэн шогальэ.

Кошар нэран ағышыр стрэлкыжат ик йыр савырныш да ик магыл лўнгэн шогышат, чарнэн шогальэ. Шэм тўсан нэржэ дэнэ кугу, одар тошто пўнчӧ вэлкэ ончыкта. Пэтырлан тидэ кэлшыш. Палаткэ йыр коштын савырныш, ик чашкэрыш пурэн лэктэ, вэс тыгыдэ пушэнтгэ ора йырат пӧртын нальэ, ышкэ йыржат иктаж лу — кана пӧртӧ. Стрэлкым онталынэжэ да путайынэжэ. Тугэ гынат, тудо чарнэн шогалын шукта гына, тудо тошто сэмынжак шэмэмме вуйжо дэнэ ик могырышкак ончыкта. „Коч кузэ пӧртат гынат, мыйым садак онталэн от кэрт“ — маншыла койэш.

„Чылт илышэ гай“ манын, Пэтыр йывыртэн шоналтэн колта. Ышкэнжын тыгай настажэ укэлан ойгыралта. Кугун шўлалтышат, компасым мӧнгэш пышташ альэ укэ манын шонэн шога (очыни, тудым мӧнгэш ышкэ вэрышкыжак пышта ильэ).

Лач ту кутлаштэ вэс могырым, пушэнтгэ кокла гыч лузга пунан кугу пий кудалын лэктэшат, оптэн-оптэн Пэтыр дэкэ кудал толаш тўнгалъэ.

Пэтыр кичкырал колтэн, тыгыдэ пушэнтгэ орала коч сиплак куржаш тўнгалъэ. Кугу пий ырлэн-ырлэн тудым поктэн шуэш ильэ. Йӧра лач Вилькан памаш тушто уло. Пэтыр пулвуй таңыт вўдым кэлын лэктэш.

Пий Вилькан памаш вўд дэкэ толын шуо. Лач тудын тураштыжэ вўдшо лопка логалын. Пийжэ тӧрштэн лэк-

ташыжэ ангышыр вэрым кычалын, сэр воктэн кудалышташ тўнгальэ.

Пэтыр пий вончэн шумым вучэн ыш шого. Ту мартэн тудо уло кэртмыжым ончыко шикшалтэ. Пий дэч утлэн кудалшэ мэранг сэмын чымалтыш. Пундышэтат, тўрлө укшэрэтат, вожлат шот огыл.

Шып энгэр сэрышкэ шумэнггыжэ ижэ тудо каналташ шогальэ. Кошкэн пытышэ тўрвыжым нулэн-нулэн, тудо энгэр дэкэ мийыш. Вудым йу. Чучкыдын шүлэштын, ольанрак мөнгыжө ошкыльо. Ала мо көргыжлан пэш сайжак ок чуч.

Лач пий ок лий ильэ гын, тудо компасым огэш нал ильэ. Тугэ гынат, пий ма, пий огыл ма, паша лийэ; компасым тудо шолышто.

Тыгай пашалан ачажат почкалтэн пуа, Иван Михайловичат ок мокто да, очыни, Вачукат поро шомакым огэш каласэ.

Тугэ гынат, лийшаш паша ындэ лийын. Ындэжым компысым мөнгэш намийэн пуаш, ик шотшо дэнэ лүдмашан, вэс шотшо — вожылмаш. Садылан тудо ышкэнжым ышкэ лыпландараш пижэ. „Ик могырым — мый титакан омыл, — Пэтыр шона. — Вэс могырым — пий дэч моло мыйым — иктат ужын огыл, кумышо могырым — компасым иктаж кушко муын кэрттымэ вэрышкат шылташ лийэш. Варажым шижэ шумэнгэ, альэ тэлэ толмонго, тыштэ нимогай палаткат укэ лиймэ годым, мумо шотым ышташ да ышкаланнак кодаш лийэш“.

Пэтырын вуйыштыжо тэвэ мо пөртэш улмаш, тэвэ молан тудо пакча шэнгэл сат лонгаштэ шинчылтын, Вачукош тудым эр годсэк кычал коштын шыдэшкэн пьтэн гынат, садылан вэрчынак тудо тудлан кончэн огыл.

7.

Компасшым пу лэваш умбалан шылтымөнггыжө Пэтыр Вачуком кычалаш ыш курыж, садышкэ кайэн шинчын, мом сайракым шойыштмо нэргэн шонаш пижэ.

Күлөш годым шойакым ышташ Пэтыр мастар ильэ. Тачэ гын, тудо шотлан толшо шойакым нимат муын ок кэрт. Ойлыманат огыл, тудо Сэргэйым поктыл коштмыж нэргэн гына ойлэн кэртэш ильэ. Палаткэ дэн компас нэргэн ик шомакым огэш лук гынат, лийэш.

Тугэ гынат, палаткэ нэргэн ойлыдэгычэ кошташ Пэтырын артыкшэ ок ситэ. Тыгак шып лийын кодаш гын, Вачук ышкэтат иктаж кузэ палэн налэш да адакат моктанэн, кугэшнэн кошташ тўнгалэш: „эй тый, нимомат от шинчэ. Коч момат эрэ мый ончыч шижам“ — манын да монь ойла.

Компас дэн садэ шакшэ пий огыт лий ильэ гын, паша сайрак да онайрак лийэш ильэ манын, Пэтыр шоналта. Тунам вара тудын вуйышкыжо пэш сай шонымаш толын пура: Вачук дэкэ куржаш да палаткэ нэргэн, компас нэргэнжат чыла ойлэн пуаш. Мо лийэш вара? Вэт компасшым тудо. лўмынак шолыштын огыл. Компас шолыштмаштэ уло титакшэ пий ўмбаке возэц. Тэвэ нуно Вачук дэнэ коктын ты компасшым налытат, палаткышкэ мўнгэш пыштэн толыт. Пийжэ? Пий уло гын, мо вара? Эн ончычак ышкэ пэлэн киндэ дэн шылан луым нангайаш да ынжэ опто манын, тудлан кудалташ лийэш. Варажым тойамат нумал кайаш лийэш. Адакшым, коктын тунарак шучко огыл.

Пэтыр тыгак ышташ кўныш да Вачук дэкэ куржын колтынэжэ ильэ. Лач ту жапыштэ тудым кочкаш кычкырышт. Коштмыжо жапыштэ тудо пэш шужэн. Садылан тудо кочкаш пэш куанэн кайыш.

Кочкышым ыштымўнгат, Вачукым ужаш ыш логал. Аважэ тувыр-йолаш-влакым шўйалташ кайыш да Пэтырым мўнгыштө шогаш, Йэлэна лўман изи шўжаржым ончаш кодыш.

Моло гунам тудо, аважэ кайымэ шэнгкэч, изи Йэлэна шўжаржылан тўрлө модышым кучыктэн пуа ильэ. Йэлэнажэ садэ модыш-влак дэнэ толашэн шинчымэ жапыштэ Пэтыр тўгө лэктын куржэш ильэ. Аваж толмым ужмэнгыжэ Йэлэнаж дэкэ пўртылэш ильэ. Пуйто тудо йэлэнаж дэч ойырлэн огыл.

Тачэ Йэлэнажэ пэш таза огыл да эрэ кэчкыжэш, тўрлым кычалтылэш. Пэтыр шўжаржылан комбо пыстыл дэнэ

мэчэ гай чумыраш парэнтым кучыктышат, түгө кайаш тарваныш. Шүжаржэ тидлан путырак чот васараш тўнгалыэ. Пóрт воктэнэ эртэн кайышэ пошкудо ўдрамаш окнашкэ (торзашкэ) ончалыэ да Пэтырлан парньажым рўзалтыш. Шужаржылан ала мо осалым ыштэн шоныш алмо.

Пэтыр кугун шўлалтышат, кўвар ўмбалан шарымэ кўжгў одэйал ўмбака, Йэлэна шужаржэ воктэкэ волэн шинчэ да тудлан сай мурым мураш тўнгалыэ.

Аважэ кас лиймóнгö ижэ пóртыльö. Пэтыр түгö лэктын куржо. Вачукшым кычкырэн шўшкаш тўнгалыэ.

— Эй, тый! — Вачук мўндўрчак кычкыраш тўнгалыэ. — Эй, Пэтыр! Тый, Пэтыр, кушто тыгэ кэчэгут коштыч? Пэтыр, молан мый тыйым кэчэгут кычалынат, ышым му?

Пэтыржэ дэч иктаж могай вашмутым вучыдэгычак, Вачук кэчэгут погымо увэржым луктын ойлаш тўнгалыэ. Вачукин увэржэ пэш шуко уло. Ик увэржэ тидэ — разйэзд воктэнэ заводым ышташ тўнгалыт. Вэсыжэ — чодраштэ палаткэ шога, Садэ палаткыштэ пэш сай айдемэвлак дэнэ Вачук кэлшэнат шуын. Кумышыжо — Сэргэйын ачажэ тачэ Сэргэйжым почкэн. Сэргэйын васармыжэ урэм мучко шэргылтэ.

Түгэ гынат, ны заводшат, ны плотинажат, ны Сэргэйлан логалмыжат Пэтырым ыш öрыктарэ. Тэвэ палаткэ улмо нэргэн Вачук кузэ палэн налын да тудлан эн ончыч шижтарэн кэртын, — тидэ Пэтырым öрыктарыш.

— Палаткэ улмо нэргэн кужэч палэнат? — манын Пэтыр йодо, ышкэнжын шўмжылан пэш кўчымын чучэш. — Мый, брат, чыла нэргэнат нигö дэч ончыч палэн налынам. Тачэ мый дэнэм онгай историй лийэ.

— Историй, историй, — Вачукшо коклаш пурэн пэлэшта. — Тыйын могай историйэт лийын кэртэш? Тыйын историйэт онгай гын, мыйынат историйэм онгай. Тый укэ улмэт годым, мый тыйым пэш чот кычалым. Тыштат кычалым, туштат кычалым, чыла вэрэ кычалым. Вара кычал-кычал шэрэм тымэ. Кэчывал кочкышым кочкынат, чашкэрышкэ воштыр пўчкэдаш кайышым. Кэнэта мыйын ваштарэш ик йэн толэш. Тудын капшэ кугу. Вачыштыжэ шўштö калта кэча. Калтажэ чылт йошкар армий каман-

дирын калтажэ гайэ. Кэмжэ пычалзын гайэ. Тугэ гынат, тудо пычалзат, сарзэ йэнгат огыл. Тудо мыйым ужо да: „Рвэээ, тышкэ толйан“ — манэш. Мый лүдым шонэ — эт? Пырчат ышым лүд. Мыйэ тудын лишкыжэ мийышымат, тудо мыйын үмбак ончалыт, кутыраш тўнгальэ: „Рвэээ, тый тачэ колым кучышыч укэ?“ — манэш. Укэ, кучэн омыл, — маньым. — Садэ дурак Пэтыр мыйым ўжаш пурэн огыл. Ўжаш пураш лийын ильэ, пурэн огыл. Ышкэжат ала куш йомын. „Тугэ, — манэш тудо — мый ышкат ужам, тый тудо отул. Тыйдэчэт кугурак, йошкаргырак ўпан иктаж кё вэс рвэээ уло мо?“ — „Уло, — манам, — тугэ гынат, мый омыл, Сэргэй, тудо эшэ мэмнан мурданамат шолыштын“. „Тугэ-тугэ, — садэ манэш, — тудо мэмнан палаткэ дэч тораштэ огыл пўйашкэ атмам кышкэн шога ильэ. Тудо кушто ила?“ — „Айда, мый тыланэт тудын илымэ пёртшым ончыктэм“ — маньым.

Ошкылшыла мый шонэм: „Сэргэй тудлан молан кўлэш? Мэ Пэтыр дэнэ коктын утларак кўлэш лийына ильэ.“

Каймына годым, тудо мланэм чыла ойлэн пуыш. Нуно палаткыштэ коктын илат. Палаткыжым Вилькан памаш дэч кўшнырак шындэныт. Нуно коктынат гэолог улыт. Мландым ончэн коштыт, кўйым, нэнчым кычалыт. Кушто кўй уло, кушто нэнчэ, кушто ошма, — чыла возкалат. Мый тудлан ойлэм: „Мэ Пэтыр дэнэ коктын толына гын, нымат огыл дыр? Мэат кычалаш полшаш тўнгальына. Мэ тыштэ мо улмым чыла шинчэна. Ўмаштэ мэ тугай чэвэр кўйым муын улына ильэ дык, чылт өрат! Путырак чэвэр тўсан. Тый, изай, Сэргэй дэкэ коштмэтат ок кўл ильэ, маньым. Сэргэй пэш осал рвэээ. Тудо эрэ кырэдалшашым да йэн мурдам нумалшашым вэлэ шинча. Садыгэ Сэргэймыт дэкэ толын шуна. Тудо пёртышкё пурыш, мый тўжвалнэ кодым. Ончэм, Сэргэйын аважэ куржын лэктэшат, кычкыра: „Сэргэй! Сэргэй! Вачук, Сэргэйым ужын отыл?“ . „Укэ, ужын омыл. Ужынам да шаггэ ужынам, кызыт ужын омыл“ — маньым. Варажэ садэ йэн — тэхникэт пёрт гыч лэктэ. Мый тудым чодра тўрыш шумэш ужатэн колтышым. Тудо мэмнам, когыньннам мийаш кўштыш. Шуко-шагал жап гыч Сэргэй монтгыжё пёртыльё. „Тый палаткэ гыч могай настам

налынат? — манын ачажэ йодэш. Сэргэйжэ вуйжым рүза. Ачажэ ыш инанэ да тудым поньыж нальэ, Сэргэйжэ эй васара вэ — эт! Тудлан тугак күлэш. Пэтыр, чынак вэт?

Тугэ гынат, ты ойлымаш Пэтырым ныманчат ыш куандарэ. Пэтырын шүргө-пылшыжэ ойгырмыла, шьдэш-кымыла койэш. Компыс шолыштмылан Сэргэйым кучэн кырымэ нэргэн кольбат, көргыжлан пэш йөсын чучаш тунгальэ. Паша кузэ лиймэ нэргэн Вачуклан ойлаш ындэ вараш кодылто. Пэтыр шүлыкын койын, нимом ышташ өрын шогылтэш. Ындэ мом ойлаш тунгалаш, ты мартэ кушто коштмыж нэргэн Вачуклан нимом ойлаш өрын. Тугэ гынат, тудым Вачук ышкэжат утарыш. Ышкэ пашаждан кугэшнышэ Вачук кугу кумылан лийнэжэ.

— Тый молан сангатым куптыртэнат? Тый тушто лийын отыл да обижатлалтынат мо? Вэт ышкэак ала кушто коштын эртарэнат. Ик-кана ойым пидын улына ильэ гын, ту сэмынак ышташ күлэш ильэ. Но айда нымат огыл... Мэ эрла коктын пырльа кайэна. Мый мийэм, мыйын Пэтыр йолташэмат мийа манын, мый каласышым. Тый, навэрнэ, коват дэкэ мийэнат? мый тый дэкэт мийышымат, ончэм: Пэтыр укэ, энгэр тойа-влакшэ лэваш йымалнэ кийат. Моло вэрэ огыл, коваж дэкак кайэн, манын шонэм. Тый тудын дэкак мийышыч мо?

Пэтыр нимомат ыш пэлэштэ. Ик магыл шып лийын шогылто, кугун шүлалтыш да ала кушко, Вачук дэч өрдыжкө ончалын йодо.

— Сэргэйым ачажэ пэшак чот лупшыш мо?

— Чотак дыр... Сэргэйын васарымэ йүкшө урэмыш вошт шокта илыс.

— Кызыт кыраш лийэш мо? — шьдэшкэн йодэш Пэтыржэ. — Кызыт вэт тошто самын огыл. Кыраш огэш лий. Тый: „поньыжо да поньыжо“. Пэш куанэнат. Тыйымат ачат кучэн кыра ильэ гын, тый куанэт ильэ мо?

— Вэт мыйым огыл, Сэргэйым кырэн. — Адакшым тудлан очыниш логалын огыл.

Вэскана тудо йэнг палаткыш шүшкылт ынжэ кошт! Йэнг-влак пашам ыштат, тудо нунын күлэш узгарыштым шолыштэш. Пэтыр, тый тачэ молан йөршын вэсэ-

мынат? Йа кэчэгут йомын коштат, йа кас мучко шыдэш-кэн шогылтат.

— Мый сырымашэм укэ, — манын Пэтыржэ пэлэ йүк дэнэ пэлэшта. — Ончычшо мыйын пүйэм коршта ильэ, кызыт ындэ чарнаш тўнгалын.

— Вара вашкэ парэмэш укэ?

— Вашкэ. Вачук, мый лучо мөнгэш кайэм. Мөнгыштө кийэм-кийэмаат, тудо вара корыштымыжым чарна.

8.

Брээндэ палаткыштэ илышэ йэн-влак дэнэ йоча-влак вашкэ кэлшышт,

Брээнтэ палаткыштэ коктын улыт. Нунын дэнэ пырля пий уло. Пийжэ пэш патыр, пунжо ку-ужу. Лүмжө „Вэрный“. Садэ Вэрныйжэ Вачук дэкэ пэш вашкэ шүмэшкыш. Тугэ гынат, Пэтырым ужын ырлаш вэлэ тўнгалэ. Пэтыржэ пий молан сырымыжым шинча. Вэрный ырлэн вэлэ кэртэш, мо шинчымыжым ойлэн ок кэрт. Тидлан Пэтыр куанэн.

Ындэ йоча-влак кэчэгут чодраштэ йомын кошташ тўнгалыч. Геолог-влак дэнэ пырля нуно Шып энэр сэрыштэ пургэд коштыт. Купышкат пурэн лэктыныт. Иккаңа кандэ йэр-влак дэкат мийэн толыныт. Нуно ты мартэ чылт коктынжак тушко мийэн толаш тоштын огытыл.

„Кушто йомын коштыда, мом кычалыда?“ манын йодмылан, нуно кугэшнэн гына пэлэштат.

— Мэ шуным (нэнчым) кычалына.

Нэнчэ дэн нэнчат ик гай огытыл улмаш. Тидым ындэ Вачук дэн Пэтыр палэн налыч. Канга нэнчат, койа нэнчат уло. Койа нэнчыжым илэ улмыж годымак, шүшмө үй сэмынак күзө дэнэ пүчкэдаш лийэш. Шып энэрын үлүл мучаштыжэ суглинкэ пэш шуко уло. Садэ суглинкыжэ ошма йөршан падра шун лийэш. Күшүл мучаштыжэ йэр-влак тураштэ известка йөршан шун логалэш. Тудым „Мэргэль“ маныт. Тыштыракшэ, разйээд воктэнырак йошкар шун пэш күжгүн кийа.

Чыла тидэ пэш онгай. Ожно йоча-влаклан чыла түрлө нэнчат ик гай койэш ильэ. Ойар ий-гэчэ годым нуно кошкэн пытышэ комыльа-влак лийыт. Йуран ий-гэчыш-тыжэ тыгылай нугыдо, пижэдылшан лавыраш савырнат. Ындэ нуно шинчат: нэнчэ тидэ тыгылай лавыра огыл, сырйо (илэ сату). Тужэчын алюминийым лукташ тунгалыт, Садылан нуно геолог-влаклан күлэш нэнчым кычалаш пэш тыршэн польшкалат. Палыдымэ йолгорным, Шып энэрыш ушнышо изи энэр-влакым ончыктыл пуат.

Жап шукат ыш эртэ, разйэздышкэ сату опымо кум вагоным мучыштарэн кодышт. Ала могай палыдымэ па-

шазэ-влак вагонла гыч йашлык, пөрньа да онга-влакым йастараш пижыч.

Ту йўдым кожганышэ йоча-влак шуко жап мартэн малэн колтэн ышт кэрт. Разйэздэ ындэ тошто сэмын огыл, у сэмын илаш тўнгалэш. Тидлан йоча-влак пэш чот куанэн улыт.

Тугэ гынат, у илышыжэ толаш пэш вашкымашыжэ укэ улмаш. Пашазэ-влак онга дэнэ лэвашым ыштышт. Ту лэвашышкэ тўрлө ўзгарым опышт, оролым шогалтэн кодышт да йоча-влакын кумылыштым волтэн, иктэ кодтэ чыланат мөнгэш кудалыч.

Ик-кана кэчывал дэч вара Пэтыр палаткэ воктэн шинчылтэш. Кугурак гэологшо Василий Иванович тувыржын шўтлышө шокшыжым тумышта. Вэсыжэ, йошкар армий командирлан шотлан толшыжо, циркульым кучэн ала мом планыштэ вискала.

Вачукшо толын огыл. Тудым мөнгыштыжө кийар шындаш кодэныт. Тудо чизиш варарак толаш лийын.

— Вот бэда, — манэш кугу капанжэ. Планжым өрдыжкө шўкалэш. — Компас дэч посна — чылт кид дэч посна гайак. Ны сйомкым ышташ, ны карт ўмба-ч шымлаш ок лий. Ындэ ола гыч вэсым колтымэшкышт, тэк вучэн шинчэ.

Тамакам пижыктат, Пэтыр дэч йодэш:

— Тэмдан Сэргэйда эрэ тыгайак жульык мо?

— Эрэ тыгайак, — манэш Пэтыр.

Тыгэ манэшат, йошкаргэн кайа. Йошкаргымыжым шылташ лийын, йөрэн шушо тул олмо ўмба-ч пўгырна да ломыжым пуаш тўнгалэш.

— Пэтыр! — Василий Иванычшэ кычкыралэш — молан ломыжым пуэт? Уна ончо, уло ломыжым мыйын ўмба-чэм тўргыктышыч.

— Мый... чайнык уло шонышым, — нигузэ дэч пэлэшта Пэтыр.

— Тынар шокшо да... Тый чайныкым сакынэт, — кугу капан гэологшо öрын пэлэшта да мутшым адакат тушкак савыра.

— Компасшэ тудлан молан күлэш лийын? Тудыжо

эшэ-эшэ, а тудыжо сай огыл — налын омыл манын, шойыштэш. Тый, Пэтыр, тудын дэнэ йолташ сэмын мутланэн ончэм ильэ. „Сэргэй, мөнгэш пу. Ышкэ намайэн пуаш лүдат гын, кондо, мый намайэн пуэм“ манам ильэ. Мэ тудлан сырашат, тудын ўмбак вуй шийашат огына тўнгал. Тый тудлан тыгэ ойло, йөра?

— Йөра ойлэм, — манэш Пэтыр. Ышкэ чурийжым куго капанжэ дэч шылта. Шўргыжым умбали савырышат, тудын шинчажэ лач Вэрныйын шинчажэ дэнэ тура лийэ. Вэрныйжэ йолжым шуйэн, йылмыжым луктын сакэн, чўчкыдын шўлэштын кийа. Тудо шинчаж дэнэ Пэтыр ўмбак кэрылтэ. „Эк, шойышташыжэ мастар улат улмаш! Тый Сэргэйлан нымат от каласэ, шойыштат“ маншыла койэш.

— Вара чынакак компысым Сэргэй шолыштын мо? — ургышыжым ургэн пытарэн, имыжым картуз кўргышкыжө пўшкылшыжла Василий Ивановичшэ пэлэшта. — Ала мэ ышкэак тудым иктаж кушко пуртэн колтэн улына. Ала рвэзылан так очыний йолам ыштэна.

— Кычалын ончыза, ала муыда — манын Пэтыр содор пэлэшта. — Тэат кычалза, мэат Вачук дэнэ коктын кычалаш тўнгалына. Шудыштат кычал ончэна, моло вэрэат шэнгын налына.

— Мом кычалашыжэ? — кугу капанжэ өрын пэлэшта. — Василий Иванович, вэт тунам мый тый дэчэтак компысым йодым. Тый ышкэак: „Палаткэш кодын, налын чыкаш мондэнам“ манын каласышыч. Кызыт ындэ кычалын толашышашыжат укэ.

— Ындэ мланэм ышкэ налмэм гайак тучаш тўнгалыэ. Пэш рашыжак ом шарнэ, тугэ гынат, ала мо палын каймэм гайак тучэш, — чойан шыргыжалтэн, Василий Иванович пэлэшта. — Кандэ йэр воктэн, йөралтшэ пушэнггэ ўмбалнэ шинчылтмынам шарнэт мо? Пушэнггыжэ кўжгў тугай ильэ. Шинчылтмына годым изиш кочнат. Тушак лэктын возын кодын огыл гын?

— Ърмаш паша нэргэн ойлыштат, Василий Иванович, — манэш кугу капанжэ. — Тунам палаткэш кодэнам манын ойлышыч, кызыт адак вэс сэмын...

— Тыштэ нимат өршаш укэ,— Пэтыр путырак чот аралэн ойлаш тўнгалэш.— Тыгай паша лийын кэртэш. Тыгай паша пэш чўчкыдын лийэда. Шонэт—налын отыл, ончэт—налынат. Мэмнан Вачук дэнэ когыньнанат тыгай паша лийын. Ик-кана мэ тудын дэнэ кол кучаш кайышна. „Тый, Вачук, изи энэрэтым налаш мондэн отыл?“ манын, мый тудын дэчын корнышто йодым. „Ой, мондэнам“ манэш тудо. Мөнгэш куржын, толнат, кычална-кычална, нигузат муын ышна кэрт. Варажым ала кузэ тудын шокшышкыжо ончалынат, энэр-влак тудын шокшыштыжо кэчат. Тый, изай, „өрмаш“ манат. Нымат өрмаш огыл.

Вачукшат ты нэргэнак вэс лийшэ пашам ойлыш. Шайык шинчан Гэнадий товаржым кэчэ мучко кычалын. Товаржэ конга пусагыштэ, вынык йымалнэ шогэн. Адак Сэмон кугыза тойам кычалын,— тойажэ нэр йымалныжак улмаш... Тудо кōндарэнак ойла да кугу капан гэологшо Василий Васильыч дэнэ ваш ончал колтат.

— Гм... Тыгэ... Мийэн кычал ончашат лийэш. Мо, рвэзэ-влак, тэ ышкэак иктаж кушто кычал ончэда гын, пэш йөра ильэ.

— Йөра, кычал ончэна,— шэкланэн пэлэшта Пэтыр.

— Тудо туштак кийа гын, мэ чэчас муына. Тудо мэмнан дэч нигушкат шылын ок кэрт. Тунам мэ вара— раз, раз, тыштат, туштат удыркалэна да мүдэ огынак тол.

Тыгэ мутланымөнгө, Вачукым вучыдэгычак, Пэтыр кыньэлэшат, күлэш амалым муышо лийын, ала молан пэшак йывыртэн йолгорно дэнэ куржын колтыш. Рэгэнчангын пытышэ мөдө вуйла гоч, изи энэрла гоч кутко шуэ-влак гоч төрштыл-төрштыл пэш писын шикшалтэш.

Йолгорныш куржын лэкмөнгыжө, разйэзд вэлым толшо Элексэй йал марий-влакым ужо.

Нуно ала молан пэш кожганэн улыт. Чыланаф шыдэшкэныт. Кидыштым солкалэн-солкалэн, иктышт вэсышт дэкэ тарэш пурэн йўкын туманлат.

Нунын шэнгэчын сэрапим кугыза ошкылэш. Тудын шўргө пылышыжэ путырак кэчалтын, лэваш лэвэдышыжэ

сүмырлэн, сөсна игэ дэн комбо-влакшым пызырэн пуштмо годсыж дэчат шыдын койэш.

Сэрапим кугызан чурийжэ гыч Пэтыр палыш: тудын ўмбака адакат ала могай энгак возын.

9.

Тугэ гынат, кугу энгэк ик Сэрапим кугыза ўмбака гына возын огыл улмаш. Кугу энгэк пўтынь Элэксэй йал ўмбака возын. Эн чотшым Элэксэй йалысэ колхоз ўмбака сүмырлэн.

Трактроцентр акциялан погымо кум тўжэм тэнгэ крэстйан оксам чыкэн кайэн, колхозын эн тўн организатыржэ — йал совет вуйлатышэ Микал Йогор йомын. Тудын куш каймыжым иктат огыт шинчэ.

Олаштэ тудо кок сутка дэч коч шогыман огыл ильэ. Ну, эн шукажым гын, кум суткам пышташ лийэш. Ик арньа эртымөнгө, тудлан тэлэграмым колтат. Варажым утларак кожганаш тўнгалыч.

Адак ик тэлэграмым пуышт. Варажым тудын почэш лўмынак ик йэнгым колтышт. Садэ лўмын колтымо йэнжэ тачэ пўртылын. Ышкэдэныжэ пырльа осал увэрым кондыш, Йогор райколхозсойузышкат пурэн огыл, банкышкат оксам пуэн огыл.

Элэксэй йал пудыранэн кайыш, чыгыматылаш тўнгалыэ. Кэчэ йэда погынымаш. Ола гычын шымлышэ йэн толын. Микал Йогорын олаштэ налшаш ўдыржө уло манын, Элэксэй йал марий-влак ты мартэ пэш шуко йылмыштым тўгатылыч, иктыжэ вэсыжлан тўрлымат чылт шинчышэ сэмын ойлыштыч гынат, кызыт ындэ, тураш толын пэрнымөнгыжө, Микал Йогорын налшаш ўдыржө могайэ, тудо кушто ила, мом ышта — ала кузэ иктат шинчышэ укэ. Садылан Йогорын налшаш ўдыржым кө ужын, адак Йогорын налшаш ўдыржө уло манын кузэ, кужэч палэн налмыштым нигузат кычал муаш ок лий, нимо мучашат укэ.

Чыла паша тыгэ кукталт пытымэ дэнэ, йал совет член-влак кокла гыч, вуйлатышэ вэрыш шинчаш көнышыжө

нигöат укэ. Район гычын ик у йэнгым колтышт. Тугэ гынат, Элэксэй йал марий-влак тудым йуштö шум дэнэ ваш лийыч. Пуйто, Йогырат район гыч толын ильэ да, мо гынат, кум тужэм тэнгэ крестйан оксам кочкыч манын, ойлаш тунгалыч.

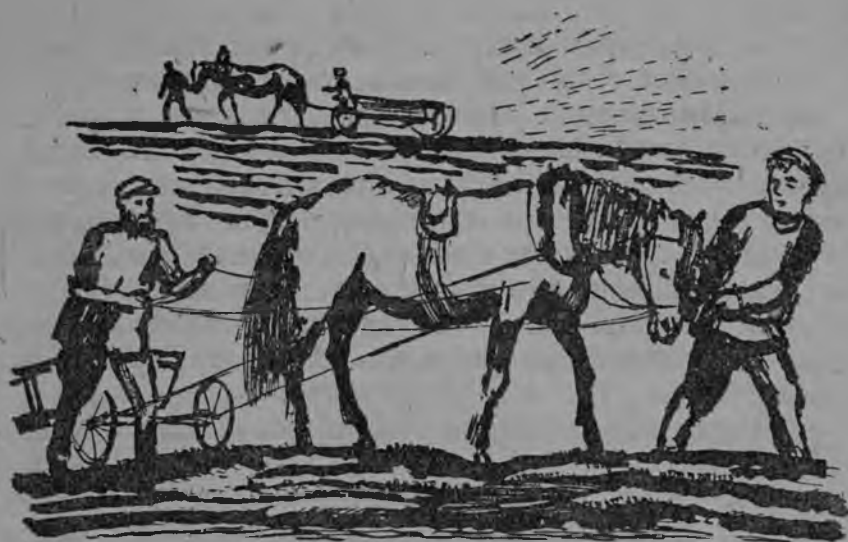
Ты гудлаштэ, вуйлатышэ дэч посна кодшо альэ шукэртэ огыл почылтшо, пэнгыздем шудымо колхоз сумырлаш тунгалыэ.

Эн ончычшо, колхоз гыч лэкташ ик йэнг вэлэ йодмашым пуыш. Варажым вэсэ пуыш. Нунын почэш, нимогай йодмаш пудэгычак, лу-лучкын лэктэдаш тунгалыч. Адакшым вэт удашат жап пэш шуын. Садылан кажнышт ышкэ ангашт дэкэ куржаш тыршат. Умбакышт пэш кугу нэлэ возын гынат, лучко (луатвич) сурт гына чытэн шогат, колхоз гыч лэкташ огыт шоно.

Ты лучко сурт коклаштэ Сэрапим кугызан суртшат лийын.

Тудо тыгакшат түрлө энгэк дэнэ өрткэн, түрлө зийан дэнэ пызырналт пытышэ марий, моло гунамсыж дэч утларак шыдын койын, сурт йэда коштэш, чыла вэрэат, коч кунамат эрэ иктымак ойла. „Кузэ гынат чыташ, кыртмаш күлэш. Кызыт колхоз гыч лэкташ гын, тунам вара нигуш пурашат вэр ок код. Лучо мландым кудалташ да вуй куш пура тушко кайаш. Садак тошто илышылыш огыл“ — манэш Тудын дэнэ пошкыдо-влакыштат шотым огыт му.

Шмаков иза-шольо-влакат тудлан полшат, Нуно шуко йэшан марий-влак улыт. Сэрапим кугыза дэнэ нуно шукэртсэкак, партизан отрядыштэ пырля коштмышт годсэкак йолташ улыт. Ындэ шукэртак, ту годсэк ала кунар жап эртэн, Сэрапим кугыза дэн пырля оптэн. Марциновский полковникын батальонжо почкэн. Адак тудлан йал совет члэн Игошкинат полшэн. Игошкин альэ самырык рвэзэ, шукэртэ огыл ачаж дэч ойырлэн. Варашыжым Матвуй Павылат кэнэта колхоз вэлышкэ лийэ. Тудо кызыт, колхоз гыч лэкташ тунгалмэ годым, чылаштынымат шыдыштым луктын, колхозыш пурташ йодын йодмашым пуыш.

Тыгэ колхозышко лучко озанлыкым чумырышт. Нуно пасушко ўдаш пэш куанэн ышт лэк гынат, ышкэ тўгалмэ корнышт гыч корандэгычак, чот кыртмэнак пашаланаш пижыч.

Ты жапыштэ Пэтыр дэн Вачук ала кунар кэчылан палаткэ нэргэн чылт мондышт. Нунат Элэксэй йалыш курышталыч. Нунат Йогорлан пэш шыдэшкэн улыт. Шыман коштшо Сэрапим кугызан кыртмэн шогылтмыжлан öрын пытэныт. Иван Михайловичымат пэш чаманэн улыт.

— Рвэзэ-влак, тыгат лийэш шол. Йэн-влак вашталтыт, — Иван Михайлович пэлэштыш. Газет кагаз дэнэ пўтырымö, путырак ўпшалтшэ сигаркыжым чот шупшылэш. — Вашталтыш лийэда. Йогор вашталт кэртэш манын, кө шонэн? Путырак пэнгыдэ айдэмэ ильэ.

Ала кузэ мый шарнэм... Кас. Мэ ала могай пэл стансийыш кудал пурышна. Стрэлкэ-влакым шалалтыл пытарымэ, крестовинэ-влакым луктэдэн кышкымэ. Шэнгэлнэ кайышаш корным рончэн кышкымэ, кўварым йўлатымэ. Пэл стансийыштэ ик чонат укэ. Йыр-ваш чодра. Ончылно,

ала кушто фронт шога. Ордыж гычат — фронт-влак. Йыр-ваш бандэ-влак коштыт. Нинэ фронт дэн бандэ-влак-лан мучашыжат огэш лий манын, шоналтэш ильэ.

Иван Михайлович шыпланыш. Төрзашкэ (окнашкэ) тütкын ончаш тунгалы. Төрза йанда вошт, пыл помышым чэвэртэн кэчэ шичмэ койэш. Кэчэ шичмэ могырым пэш эркын, тугэ гынат, чот кыртмэн, оваргэ кудырчан йур пыл кўза. Сигаркыжэ чот энгэш, путыракак йыгыжгэ ўпшан кандэ шикш пörтын-пörтын кўш кўза. Пырдыж мучко шуйнылэш. Пырдыжыштэ тошто бойэвой бронэ-пойэздым снимательмэ фотокартычкэ кэча. Картычкыжат ындэ тоштэмын, тўсыжат изыш кайэн.

— Йыван изай! — манын Пэтыр тудым кычкыральэ

— Молан?

— Но, вара: „Йыр-ваш бандэ-влак коштыт. Нинэ фронт дэн бандэ-влак-лан мучашыжат огэш лий манын, шоналтэш ильэ“. Варажэ кузэ лийэ? — Пэтыр Иван Михайловичын шомакшым шомаклан, шомакымат тура кондэн пэлэштэн, йодо.

Э-э... Разйезд чодра покшэлнэ. Чыла вэрэ шып. Шошо. Кайык-влак гына ружгат. Мэ Йогор дэнэ коктын тўжвак лэчна. Коктынат лавыргэн, ўй дэнэ амыргэн, пўжалтын пытэн улына. Шудышко волэн шична. Мом ышташ?

Йогор ойма: „Йыван изай, мэмнан ончылнына крестовинэ-влакым луктэдэн кышкымэ да стрэлкэ-влакымат пудыртылмо. Шэнгэлнына кўварым йўлалтэныт. Сэдыгэ мэ ындэ кумышо сутка шуэш, тидэ бандит-влак пошымо чодраштэ тэныш-оньыш кудалыштына. Ончылнат фронт, кок могырыштынат фронт-влак. Тугэ гынат, моло огыл, мзак сэнэна“ — „Тугэ улдэ мо, мый манам тудлан. Мзак сэнэна. Тидэ нэргэн иктат ўчашэн ок кэрт. Тугэ гынат, мэмнан командына, бронэвик дэнэ пырля ты лөдө гыч, очыни, лэктын ок кэрт“. Тудо тыгэ ойма: „Ну лэктын огына кэрт лийжэ. Вара мо? Мэмнан 16-шо бронэвикна йомэш гын, линийыштэ 28-шэ дэн 39-шэ кодыт. Тунгалмэ пашанам ыштэн шуктат“.

Йошкар шуан вондо укшым тодылын нальэ да тудым ўпшўч ончыш, вара шўчангын пытышэ блузышкыжо кэр-

лын шындыш. Шыргыжалтыш. Пуйто тудын дэч пийалан (рыскалан) йэнг туньаштат укэ. Гайкэ пұтырмө суравочым, үй оптымо атым нальэ да паровоз йұмакэ пурьш.

Иван Михайлович адакат шыпланыш. Кузэ нуно садэ авыралтма гыч лэктын кэртмышт нэргэн Вачук дэнэ Пэтыр колын ышт шукто. Молан гын,—Иван Михайлович йыгырэ улшо пөлөмышкэ пэш содор лэктэ.

— Йогорын игышывэ-влакышт кузэ вара почангыт?— манын изиш лиймөнгө, кыдэж гыч Иван Михайлович йодо. — Тудын игышывыжэ кокыт уло вэт?

— Кокыт, Иван Михайлович. Пашка дэн Машка. Нуно кувавашт дэнэ кодын улыт. Нунын кувавашт пэш шонго. Конга умбалнэ шинчымыж годымат— туманла, конга умбач вола гынат— туманла. Сэдыгэ кэчэгут йа йумым кумалэш, йа эртак туманла.

Мийэн ончэн савырнэн толаш күлэш ильэ. Иктаж могой йорым ышташ күлэш. Коч мо гынат, йоча-влакшэ жал улыт,—Иван Михайлович йұкым пуа. Кыдэжлымэ онга шэнгэлнэ, адакат тамака тұргымө шокташ тұнгальэ.

Вачук дэн Иван Михайлович эрдэнэ эрак Элэксэй йалыш ошкылыч. Пэтырымат ышкэдэнышт пырля кайаш ұжыч. Пэтыржэ ыш кайэ. „Ом шу, паша уло“— манэш.

Пэтыр кузэ тыгэ кэнэта йарсыдымэ лийын манын шонэн, Вачук өрэш. Тугэ гынат, Пэтыржэ утыжым ойлэн шогыдэгычак ышкэ ош ұпан вуйжым окна гыч шылтыш.

Элэксэй йалыштэ нуно у вуйлатышэ дэкэ пурьшт. Тугэ гынат, вуйлатышым мөнгыштыжө ышт учыро. Тудо вүд вэс могырыш, олыкышко кайэн.

Садэ олык вэрч кызыт пэш чот пурэдалмаш кайа. Ожно тудым ик монар сурт-влак шэлэдэн налыныт ильэ. Тугэ гынат, эн кугу участкым вакш оза Пэтунин кучэн илэн. Варажым, колхозым почмөнгө, Йогор Микалэ садэ олыкым пұтынъэк колхозыш налын шуктэн ильэ. Ындыжым, колхоз шаланаш тұнгалмөнгө, ожно кучышо оза-влакышт ышкэ олыкыштым мөнгэш йодаш тұнгалыныт. Погымо оксам шолыштмо дэч вара, район гыч пуаш лиймэ шудо солымо машинам садак огыт пу. Сандэнэ

шудым солэн, погэн пытарэн садак огыда кэрт манын, шылтыкым кычалыт.

Тугэ гынат, колхозышто кодшо 15 озанлыкшэ шэлаш, путыракшым вакш оза Пэтунинлан ожно кучымо участыкшым пуаш нигузэат огыт көнө. Вуйлатышат колхоз вэлкэ шога. Тугэ гынат, кызыт лийшэ энтаклан шойэшкышэ крэстйан-влак шукушт Пэтунин вэрч шогалыныт.

Пэтунинжат тошто сэмынжак вэлэ қоштэш. Ышкэнжым чынэш луктын ойлыштэш. „Кэрэк Москошко кайэм гынат, ышкэмыным кычал луктын кэртам“ — манэш.

Сэрапим кугыза дэн самырык рвэээ Игошкин правлэныштэ ала могой кагазым сэркалэн шинчылтыт.

— Возалтэна! — Сэрапим кугыза Иван Михайлович дэнэ кид кучышыжла шыдын пэлэшта — нуно ышкэ кагазыштым районышко колтэныт, мэат ышкэнан кагазым колтэна. Игошкин, лудын пуйан, вара возымына кэлша укэ. Тудо өрдыж йэн, тудлан чыланат рашырак койэш.

Игошкин кагазым лудмо да ту кагаз нэргэн кангашымэ жапыштэ. Вачук урэмышкэ лэктын куржэшат, урэмыштэ Чанга Вёдырым ваш лийэш. Садэ арва чурийан йочам шарнеда чай. Тудо эшэ шукэртэ огыл, Йошкар-вуй рвэээ дэнэ кыркэдальэ. Йошкар-вуйжо тудым „колхоз Вёдыр — сөсна нэр“ манын игылтын ильэ. Кыркэдалмашыжэ тунам ту шумлык лэктэ.

Чанга Вёдыр Вачуклан тўрлө онгайым шуко ойлыш. Шукэртэ огыл Загрэбин Сэмонын мочажэ йўлэн. „Мыйын мочашкэм тулум йэн чыкэн“ манын, Сэмонжо товаласэн коштын. Моча гычын тул кырт-кырт гына колхоз лэвашыш пижын огыл. Лэвашыштэ трийэр шинча да эрыктымэ шурно кийа улмаш. Пёрвыйжак тидэ нэргэн ойлыш.

Адак гэвэ мо нэргэн ойлыш. Колхоз ындэ йўд йэда чэрэд дэнэ ышкэ оролжым шогалтылэш. Вёдын ачажлан ороллаш чэрэд шумо годем, лач ачажэ разйэзд гыч толын шуын огыл улмаш. Тунам тудо, Вёдыр, ышкэак ороллаш кайэн. Варажым тудым аважэ вашталтэн. Пэркалымэ тойам налынат, ороллаш кайэн.

— Чыла Йогорын пашажэ. Чылалан тудо титакан. Мэмнам чыланамат вурсат. Тэ чыланат йэн йамдылан

кэржалташ уста улыда, маныт, — Вöдыр ышкэ мутшым кошартыш.

— Ожно тудо гэрой ильэ вэт, — манэш Вачук.

— Тудо ожно вэлэ огыл, эрэт гэрой гайак ильэ. Молан тудо тыгай манын, мэмнан марий-влак кызытат öрын ойлат. Тудо тыгылай гына, умбач ончымаштэ гына, пызыргышэ шинчан койэш. Иктаж могай пашалан пижэш гын, шинчажэ йылгыжаш вэлэ тўнгалэш. Мом каласа гын, руалмэ гай лэктын шинчэш. Олык шумлык пашам тудо кузэ савырэн шындыш. Пырльа солаш тўнгалына, манэш, кок ийаш шурным пырльа ўдэна, манэш.

— Молан вара тудо тыгай осал пашам ыштэн? Йэнг-влак йöратымыж дэнэ тыгэ ыштэн манын, ойлат. Чына-как мо? — Вачук йодэш.

— Йöратымэ годым сўйаным ыштат, оксам огыт шолышт, — Вöдыржö öрынрак пэлэшта. — Йöратымэ дэнэ чыланат оксам шолышташ тўнгалыт ильэ гын, тунам вара мо лийэш? Укэ, тидэ йöратымэ дэнэ лийын огыл. Мо дэнэ лийын, ом шинчэ... Мыйат ом шинчэ, молат огыт шинчэ. Мэмнан дэнэ тугай окшак Сидыр, кугыза уло. Тудо ындэ шонггэмын, тудын ончылно Йогор нэргэн ойлаш тўнгалыт гын, тудо колыштынат ок шого: „Укэ, тыгай паша нимат лийың огыл“ — манэш. Тылэчла нимат ок колышт, савырналта содоррак öрдышкö „кырым-кырым“ ошкыл колта. Эрэ ала мом ышкэ сэмынжэ вудымалта, шинча гычшэ шинча вўдшö йогэнак йога. Пэш пушкыдо кугыза. Тудо ожно Йогор Тайлан мўкш отарыштыжэ пашам ыштэн илэн. Йогор Тайлажэ тудым ала молан поктэн колтэн. Йогор тудын вэлышкэ шогалын, польшым пуэн.

Вöдыр, — манэш Вачук, — молан Йöрмöла кугыза шу-кэртсэк коймашыжэ укэ? Тэний тудо Йогор Тайлан сад пакчажым ороллаш ок тўнгал мо?

— Тэнийат ороллаш тўнгалэш. Мый тудым тэнтгэчэ гына ужым. Чодра гыч толэш ильэ. Пэш чот руштын. Тудо коч кунамат эрэ тугайак. Альэ олма шуын огыл гын эрэ йўын коштэш. Олма кўйын шуэшат Йогор Тайла тудлан арака налашыжэ оксам пуымым чарнат, тунам

вара садым айык вуйа, пэш чойан ороллаш тўнгалэш. Вачук, кузэ ик-кана тудо тыйым нуж дэнэ когартыш, шарнэт мо?

— Шарнэм, шарнэм,—пэш пўсын пэлэштэн колта Вачук. Осал шарнымашым туржын пытараш төча—Вөдыр, Молан Йөрмөла паша ышташ ок кай мландымат ок курал? Тудо ышкэжэ ўшкыж гай таза вэт.

Ала,—манэш Вөдыржө.—Ожно, ала кунам шукэртэ, тудо йошкаргэ-влак дэч шылын, дэзэртирлан коштын манын ойлымым колынам. Варажым тўрмаштэ ала кунар шинчэн. Тулэч вара тудо эрэ тыгайак. Йа Элэксэй починга гыч ала кушко өрдышкө кайэн коштэш, йа кэнгэжлан адак тышкэ пөртылэш. Вачук мый, Йөрмөла кугызам нимайат ом йөрэтэ. Тудо ик пийлан вэлэ поро кумылан Тудыжат йўмыж годым вэлэ.

Йоча-влак ваш-ваш йатыр кутырэн шогыштыт. Раз-йэздыштэ мо ышталтмэ нэргэн Вачукат Вөдырлан ойлэн пуыш. Завод нэргэн, палаткэ нэргэн, Сэргэй нэргэн, компас нэргэнат ойлыш.

— Тэат мэмнан дэкэ мийыза,—Вачук кўшта.—Мэ тэмдан дэкэ курышталынас, тэат мэмнан дэкэ курышталза. Тыйат, Колька Зипуноват да тулэч молыжат мийыза. Вөдыр, тый лудын моштэт мо?

— Изиш моштэм.

— Мэат Пэтыр дэнэ коктын изиш моштэна

— Школ укэ. Йогор улмыж годым, тудо школ вэрч пэш тырша ильэ. Ындэжэ кузэ лийэш ом шинчэ. Марий-влак пэш шыдэшкэн улыт. Школ нэргэн шоналтымаштат укэ.

— Заводым ышташ тўнгалыт гын, школымат ышташ пижыт,—манын Вачук тудым кōндара.—Ала иктаж кунарэ онга-влак, пөрньа, пуда да монь кодыт... Школлан кунаррак кўлэш? Мэ пашазэ-влак дэч йодына. Нуно ыштэн пуат. Мэ ышкэжат полшаш тўнгалына. Чынакак тэ мэмнан дэкэ мийыза. Мийыдэ идак код. Тый мийэ, Колькажат. Альошажат., Иктышкэ чумыргэнат, иктаж моло сайракым шонэн луктына.

— Йөра,—манэш Вөдыр.—Тэвэ парэнгым шындэн пытарэнат, куржын мийэна.

Вачук правльэнышкэ пөртылыат, Иван Михайловичым учырэн ыш кэрт. Иван Михайловичым тудо Йогор пөрт воктэн муо. Пашка дэн Машка воктэнэ шүрангыштэш ильэ. Пашка дэн Машкажэ Иван Михайлович пумо мў-киндым (прэньыкым) пурын-пурын). ваш-ваш коклаш пурэн, иктыжэ вэсыжлан йэшаркалэн, ышкэ илышышт нэргэн да шыдэ кувавашт нэргэн ойлэн шогылтыт.

Айда! Айда! Гоп-гоп! Илаш пэш сай! Кэчэ шыргыжэш — гын — пэш сай. Тывырдүк-тывырдүк-тывырдүк! Эгэр-влак шаулат. Кайык-влак мурат. Айда, кавалэрий!

Тыгэ ышкэ кок йолжо дэнэ, чодра вошт, мүндүрнө улшо кандэ йэр дэкэ, кугэшнышэ вэсэла кавалэрист — Пэтыр кудалэш. Пурла кидэшыжэ тудо воштырым кучэн. Садэ воштыржо күлэш годым лавыргэ нагайкыш, күлэш годым пүсө кэрдыш савырна. Шола кидыштыжэ картузшым чумыртэн кучэн. Картуз көргышкыжө компасым шылтэн пыштэн. Садэ компасым эрла, Вачук дэнэ коктын, пэш вашкэ мондышо Василий Иванович канэн шинчымэ йөралтшэ кугу пушэнтгэ воктэн коч кузэ гынат кычал муаш күлэш.

10.

Нө-ө, айда! Гоп-гоп Илаш пэш сай! Василий Иванович — пэш сай! Палаткат — пэш сай Завод — пэш сай! Чыла сай! Шого!

Пэтыр ышкэжак имнэ лийын, ышкэжак имнэшкэ лийын. Тугэ кудалшыжла, тудын йолжо тўжвак лэктын шогышо пушэнтгэ вожэш тўкнат, уло кэртмыж дэнэ шунгалт возэш.

— У, чорт, шўртнылат, — имнэшкэ-Пэтыр, Пэтыр-имным вурса. — Так ик-кана нагайкэм дэнэ шэлын пуэм дык, вара вэскана шўртнылаш от тўнгал.

Тудо кынэал шогальэ. Ночкэш логалшэ кидшым ўштө да йыр-ваш ончылташ тўнгалэ.

Чодра путырак пич, күкшў. Кугу шонго куэ-влак шып шогат. Кўшнө, парчаштэ ышкэ ужар лышташышт

дэнэ лыжгыктат. Ёлно йуалгэ, лүп-лүп чүчэш. Рэгэнчан пытышэ, пүгыр шопкэ йыр мукш-влак пörдын-пörдын ик сэмын ызгат. Нэрышкэ понго үпш, тошто шүйшө лыш-таш-влак дэн куп үпш пура.

— Нө-ө, тарванэ! — манын Пэтыр ышкэ „имныжлан“ шыдын кычкыралэш. — Ордыжкө кудал пурэнат!

Шола шörмыч кылжым шупшылэшат, öрдыжкө, чонгашкэ кудал колта.

„Илыш пэш сай, — шоңа, тырэ имнэшкэ Пэтыр. — Кызытат илаш осал огыл. Тэвэ кушкын шуамат, — тылэчат сай лийэш. Кугу лийам — аэропланыш пурэн шинчам, тэ-эк чонэштыжэ. Кугу лийамат — машина воктэнэ пурэн шогалам, тэ-эк мўгырыжө. Чыла мўндүр эл-влак гоч чонэштыл, кудалышт пытарэм. Сарыштэ пörвый командир лийам. Йужышто — пörвый льотчик. Машина воктэнэ пörвый машинист лийам. Айда, айда, нө-нө! Тырвырдүк-тырвырдүк! Тр-р, шого!“

Тудын йол йумалныжак, пачашур тўсан кувшин сэмын анысыр ночко чара вэр йылгыжаш тўыальэ. Мо тугай? Тудын корно ўмбалныжэ нимогай чара вэрат логалман огыл ильэ. Очыни, тидэ уштымо имнэшэ, адакат йонгылыш корныш пуртэн Пэтыр шонаш тўнгалэшэ.

Тудо купым эртэн кайыш. Кушко логалынам манын эскэрэн, эркын ошкылаш тўнгалэшэ.

Тугэ гынат, ончык каймыж сэмын утыр-утыр ала куш öрдыжкө пуремыжо, йоммыжо раш койаш тўнгалэшэ. Садылан тудлан кажнэ йолтошкалтышым ыштымыжэ сэмын, илыш шучкын, аламан чучаш тўнгалэшэ.

Эша изиш пörтын коштмэнгыжэ, куш кайаш чылт öрö да шогальэ. Тунам вара тудын ушышкыжо тэнгызыштэ коштшо дэн путэшэствэник-влакын компас дэнэ күлэш корным кычалмышт пурэн кайа. Картузшо гыч компасым луктэшат, кнопкыжым тэмдалэш. Компасын стрэлкажэ тарваналтат, шэм нэржэ ик могырышко ончыкташ тўнгалэш. Стрэлкэ ончыктымо могырышко Пэтырын кайшашыжэ укэ. Инансыр компасым уэш рўзалта. Тугэ гынат, компасын стрэлкыжэ тугак тудо могырышкак ончыкта.

Тунам вара Пэтыр компас утларак шинча манын шоналтэн, ту могоырышкак кайаш тунгалэш. Изиш каймэнгыжэ, путырак шыгыр шопкэрыш толын энэрта. Тудын вошт тувырым кушкэд пытардэгычэ нигузэат кайаш оклий.

Шопкэрым эртэн вэс могоырым кайаш тунгальэ. Адак компасшым ончальэ. Тугэ гынат, тудо ала кунар жап пөртын толашыш гынат, компасшэ тудым эрэ йа купышко кондэн чыка, йа лэкташ лийдымэ шыгырышкэ кондэн

тўка, альэ тулэч моло кайаш лийдымэ, йёнсыз вэрышкэ кондэн пурта.

Пэтыр шыдэшкыш. Компасшым картузышкыжо мён-гэш шуральэ да сиплак, шинча ора койаш тўнгальэ. Тэ-гызыштэ коштшо дэн путэшэствэник-влак эрэ компас ончыктымэ почэш коштыт гын, шукэртак колэн пытат ильэ манын, Пэтыр шона.

Тыгэ йатыр мартэн ангыргэн кошто. Ындэжым пытар-тыш йёным ыштынэжэ — пэш чот шорташ тўнгалнэжэ вэлэ ильэ, кэнэта пушэнггэ-влак кокла гыч кэчэ шичмым ужо.

Чодра вигак вашталт кайыш. Утларак палымэ гай чучын колтыш. Шинчаш толашышэ кэчэ йол дэнэ, Элэксэй йал чэркэ вуй дэн ырэсыжэ пэш раш йылгыжаш тўнгальэ.

Ындэ Пэтыр шижын кудалтыш. Элэксэй йал шола кид могырышто огыл улмаш, — пурла могырышто.

Кандэ йэржат ончылно огыл, ындэ шэнгэлан кодын. Пэ-тыр тылэч ончышшо йёршэш мёнгёшла шонэн ильэ.

Тыгэ лиймёнгё чодрат тудлан рашырак палмэ лийаш тўнгальэ. Молан гын, — чыла чара вэр, куп да корэм-влакат почэ-почэ ышкэ вэрышкышт возыч.

Пэтыр кушто улмыжым вашкэ палэн нальэ. Ты вэр разйэзд дэч йатырак тора. Тугэ гынат, Элэксэ йал гыч разйэздыш коштмо йолгорно тыжэч тораг огыл. Пэтыр ылыж кайыш, „имнышкыжэ“ кўзэн шинчын, йолгорно дэкэ төргэн колтынэжэ ильат, кэнэта шыпланыш, пылышы-жым шогалтыш.

Тудын дэч тораштак огыл, муро йўк шокташ тўнгальэ. Мурыжо ала мо йёршын умбали муро, пэшак йёрдымын, пич, нэлын шокта. Пэтырлан тыгай муро ыш кэлшэ. Пэтыр пызыргэн шинчэ. Йыр-ваш ончылтын садэ кэл-шыдымэ муро дэч шучко чодра дэч да кас пичкэмыш дэч палымэ йолгорнышко, разйэздышкэ да мёнгыжө шикшалташ онгай жапым вучэн шинча.

11.

Элэксэй йал гыч пөртылшыштла Иван Михайлович дэн Вачук, рэйээдыш толын шудэгычак түрлө йүк-йаным колаш тунгалыч.

Изи чангаш күзэн шуычат, тупик тич сату вагон дэн платформо-влак толын тэммым ужыч. Тудын дэч умбалнырак, изирак йал нарэ палаткэ-влакым ыштыл пытарымэ. Тулым опытылыныт, походно кухньо шикшэш, тул умбалнэ кэчышэ пот-влак шолыт. Имньэ-влак рок-малтат. Пашазэ-влак тыш-туш курышталыт. Пөрня, онга, йашлык-влакым кышкат. Платформо-влак гыч повыска, сүспан да мешак-влакым нумалыт.

Вачук пашазэ-влак коклаш шүшкылт пурыш, вагон дэн палаткыш пурэн ончалэ, адак походно кухнын конгашкыжат ончалэдыш тыгэ, имньэ-влакым ик радумын ончэн савырныш. Вара Пэтыр кычалаш куржын колтыш. Нинэ пашазэ-влак кузэ, кунам толыныт, адак молан Сэргэй палаткэ воктэн шүрангэш олташ укшэрым нумалэш да тудым иктат вурсышо, поктышо укэ, — чыла ты нэргэн йодышт налнэжэ.

Тугэ гынат, тудо Пэтырын аважым корнышто ваш лийэ. „Садэ тумына кэчывалымак ала куш кайэн йомын, кэчывал обэдэ ышташат толын огыл“ — манын, аважэ шыдын пэлэштыш.

Тидэ Вачукым йөршэш öрыктарыш да шыдэштарыш.

„Пэтыр мом ыштылэш, ала? — тудо шонкала. — Токат ала кушто йомын кошто, тачат ала куш йомын. Пэтыр ай-ай могай чойа! Ышкэжэ путырак шып коштэш, йышт мом гынат ыштылэш“.

Пэтырын койышыж нэргэн шонкалэн, тудым ойлышыжла, Вачукын ушышкыжо кэнэта тыгай шонымаш толын пура: Сэргэй огыл гын, ала Пэтыр ышкэжак колым пайдылы-машлан лийын, мурдам налын да вэс вэрэ шынденат, ындэжым йышт колым пөгән коштэш?

Токат тыгак йомын кошто да кувай дэкэ мийэнам манын, онталыш. Чынжымак гын коваждэк мийэнат тош-

калын огыл. Вачук тидым шоналтат, Пэтырлан ўшаныдымыжэ утларак пэнгыздэмэш.

Ындыжим Вачук Пэтыр дэч чот тэргэн налаш шонэн пыштыш. Тугак ыштылын гын, лочкэн налаш лийэ. Вэс кана тыгэ ыңжэ ыштыл манын. .

Вачук мөнгыжө пөртыльö. Пөртышкыжө пурышыжла, пөртөнчыл гычак ачаж дэн аважэ ала молан пэш чот каргашымыштым кольö.

Шыдышт дэнэ иктаж мо вэрч ала шэлышт налыт манын шэкланэн, Вачук пөртөнчылан шогалын колышташ тўнгалыэ.

— Кузэ тыгэ тидэ лийын кэртэш?—манмэ аважын йўкшө шокта. Аважэ ала молан пэш когаргэн витнээ, Вачук тидым тудын йўкшө гычын палэн налыэ.—Кэрэк изиш шоңалтэн ончаш эркым пуэм ильэ. Мый кок мэшак парэнтгым шындэнам, кум йыранг кийарым үдэнам. Ындэ, тугалгын, арам пыта.

— Эй, тый, могай улат улмаш,— ачажэ кожганэн пэлэшта.—Вара вучаш тўнгалыт мо? Йэскыть, шогыза, вучалтэна, Качырийын кийаржэ альэ шуын огыл. Тушто вагон гыч йастарэн опташ вэр укэ, тый кийарэт вэрч магыркалэт. Тый, Качырий, чылт ала могай улат? Тэвэ пөртыштына конга шўкшў, изи, лапка, шыгыр манын, туманлышыч. Кызыт ындэ пөртым чаманышэ лийынат. Пусть тудым шалатышт. Вуйжыгэ-почшыгэ йомжо.

„Кузэ тыгэ кийар пытэн? Могай вагон? Кө пөртым шалаташ тўнгалэш?—Вачук шонкала. Ала мо паша сайак огыл манын шонэн, Вачук пөртышкыжө пура.

Пөртыш пурмэнтгыжэ, у увэрым налыат, завод ышташ тўнгалмэ нэргэн пөрвый увэр налмэ годсыж дэчат өрө. Вачукмытын пөртыштым*) шалаташ тўнгалыт. Нунын пөрт шогымо мландэ гөч запас корным ышташ тўнгалыт. Ту корныжо завод ышташ күлэш ўзгар-влак дэнэ толшо вагон-влакым пуртыл шындаш күлэш. Пэрэйэздым вэс вэрэ кусарат да тушакынак у пөртым ыштэн пуат.

— Тый, Качырий, умыло,— ачажэ көндара,— мланна тыгай пөртым вэлэ ыштэн пуат мо? Ындэ саманжэ тошто огыл вэт, орол-влаклан пий вўча гай пөртым ыштэн пуаш. Мланна волгыдо, йөнгыдо пөртым ыштат. Тыланэт магыраш огыл, куанаш күлэш. Тый гын... эрэ кийар да кийар! Аважэ шыпланыш.

— Тидлан ончылгычак ольанрак йамдымалташ тўнгалыт ильэ гын, тыгэ кэнэта толын огыт пэрнэ ильэ гын, аважэ ышкэнат тошто шўкшў, пий вўча гай пөртышым кодэн

*) Бутка

кайаш көна ильэ. Кызыт гын, йыр-ваш иканаштэ, путырак вашкэ пижылтэш, ышталтэш. Садылан тудо өрмалгэн шога. У паша-влак иктэ почэш вэсыжэ, ты мартэ нигунамаат лийдымын лэктын шогат. Тидат аважым лүдыкта. Разйээд шыпак илэн. Элэксэ йалат ты мартэ шып илэн. Тэвэ кэнэта ала могай толкын мүндурчын толын, Разйээд дэн Элэксэй йалым лупшал колтыш. Колхоз, завод, плотинэ, у пөрт... Чыла тидэ ышкэ орлыкшо, ты мартэ уждымо улмыж дэнэ, путыракшым пұсын ышталтмыж дэнэ өрыктарыш, өрыктарымэ вэлэ огыл, лүдыктат.

— Корий чынакак илыш сай лийэш мо? — кожганэн, йүдыгэн пытышэ Вачукын аважэ йодэш. — Кэрэк сай ильэ, кэрэк осал ильэ гынат, садак илэна да илэна ильэ. Ала кэнэта илыш пужлэн кайа?

— Сита ачажэ торэш пэлэшта. — Сита күлэш огылым ойлышташэт... Вожылман изишак. Ала мом вүдылат, вүдылат, мо вүдымэтшым ышкэат от шинчэ. Илыш алама лийжэ манын, мэмнан дэнэ түрлыжымат ышташ пижын улыт мо? Тый лучо Вачукын тұсыжым ончал. Түвө уна тудо, шэльмэц, шогылтэш, упшажат пылыш тўнгышкыжө вошт шарлэн. Кэрэк тудо изи гынат, сай лийшашым пала. Тыгэ мо, Вачук?

Вачук нимо вашмутымат пуэн ыш кэрт, вуйжо дэнэ гына „тыгэ“ ыштыш.

Вачукын вуйышкыжо түрлө-түрлө у шонымаш, у йодыш-влак пурат. Чылажат тынар вашкэ вашталтмылан, тудлан аваж сэмынак өрын. Тугэ гынат, тидэ пұсылык тудым нимаيات лүдыктымашыжэ укэ. Тидэ пұсылык тудым, мүндүр элышкэ шикшалтшэ вашкышэ пойээд сэмынак онгайстара вэлэ.

Тудо шудо лэваш умбак күза да шокшо ужга (күрык) йымак пурэн возэш. Тугэ гынат, тудын омыжо нимаيات ок тол.

Мүндүрнө онга-влакым кышкымэ йүк шокта. Манэврым ыштышэ паровоз пэнгыжэш. Буфэра йүк шокта. Стрэлочникын пуч йүкшө утларак чот шокта.

Лэвэдыштэ улшо изи рож гычын Вачуклан шэмалгэ-кандэ пыл да кум шүдыр койэш.

Шүдүр-влак чүчкымым ончэн, Вачук ачажын ойлымыж нэргэн шонкалэн кийа. Илыц путырак сай лийэш манын, ачажэ пэш кӧндарэн ойла. Ужгажэ дэнэ чотырак пүтыралтын, шинчажым кумалта да: „Илыш могайрак вара сай лийэш?“ манын шоналта. Адак ала молан йошкар пусақыштэ кэчышэ плакат нэргэн шоналтэн колта. Садэ плакатыштэ кугу капан, смэлый йошкар армэйэс, путырак мотор винтовкым кучэн, ончыко пэш пүсын ончэн, мэнгэ воктэн шога. Тудын шэнгэлныжэ — ужар пасу. Пасуштыжо күкшү, нугыдо уржа лүшкалтэш, кугу сат пэлэдэш. Тудын пэчыжат-можат укэ, Пэш сӧралэ, кумда, кугу йал-влак шинчылтыт. Нунын коклаштэ Элэк-сэй йал гай пэлэ колышо йал иктат укэ.

Тулэч умбалныракшэ, пасу шэнгэлнэ, тура волышо волгыдо кэчэ йол-влак йумалнэ, шолдыра, завод-влакын кугу тўныкышт кугэшнэн шогат. Нунын йандар окналашт гыч тыртыка, машина-влак, тул койыт.

Чыла вэрэат йэн-влак куанэн, пүсын коштыт. Кажнышт ышкэ пашаштым ыштат — пасушто, йалыштэ, машина воктэн. Иктышт пашам ыштат, вэсышт паша гыч пӧртылын вэлэ улыт, канат.

Ала могай изи рвэээ (Припрыгин Павылланат изишак шотлан толэш, тугэ гынат, тудын Павыл гай шүргыжӧ, тувыржо амыргэн огыл) вуйжым комдык ыштэн, шыргыж-шыргыж күшкӧ, кавашкэ ончэн шога. Каваштыжэ кугу капан дирижабль пэш чот чымалтэш.

Тудо воштыл шогышо изи рвэзылан Вачукын изиш шүмжат шэлэш. Молан тудо Припригин Павыллан вэлэ шотлаш толэш; Вачуклан огыл?

Плакатын вэс лукуштыжо — пэш мўндўрнӧ, садэ мўндўр элым ороллышо йошкар армэйэс эскэрымэ тураштэ, — ала мом йӧршэш вэс тўкым сўрэтлымэ. Вачук тушко ончалэшат, ала молан кӧргыжӧ пудыранаш тўналэш.

Тушто шарлышэ шэм ўмылка койэш. Тўжэчын путырак осал, шыдэ тўс тарванылэш. Путырак осал, шыдэ шинча кэрылт онча. Йошкар армэйэсын кайымыжым йа савырнымыжым вучышыла койэш.

Тугэ гынат, ушан Йошкар армэйэс нигушкат кайыма-

шыжэ, нигушкат корангмашыжэ укэ. Кушко күлэш, тушкак ончэн шога. Чыла ужэш, чыла умыла. Вачук тидлан пэш йывыртэн.

Вачук чылт малэн шуктэн ильэ, капка йүк шоктыш. Витнэ ала кө нунын дэкэ тольо.

Ик минут эртымэнтгэ тудым аваже кычкыра:

— Вачук, Вачук! Малэт мо?

— Тый тачэ Пэтырым ужын отыл?

— Эрдэнэ ужынам. Варажым ужын омыл. Тудо тылат молан күлэш?

— Кызыт гына тудын аваже тольо. Кэчывал дэч ончычак кайэнат, ала кушко йомын, альат пөртылын огыл, манэш.

Аваже кайымэнтгыжэ, Вачук пэш чот кожганыш. Йудым кошташлан Пэтыр пэш талыжак огыл. Вачук тидым шинча. Садылан тудо тудын Пэтыр йолташыжэ куш кайэн йомын кэртын манын, нигузэат шонэн муын ок кэрт.

Пэтыр пэш вараш кодын пөртыльö. Тудо упш дэч посна пөртыльö. Шортмыж дэнэ шинчажэ йошкаргэн. Тугэ гынат, шинчажэ ындэ кошкэн. Рашак палэ— Пэтыр пэш нойэн. Садылан тудын аважын шылталмыжым шыпак колышт шогышат, кчкашат ыш шич, шыпак одэйал йымакэ пурэн возо.

Пурэн возат, пэш вашкэ малэн колтыш. Тугэ гынат, тудо ласкан ыш малэ. Эрэ пөрдалэш, кэчкыжэш ала мом ышкэ вуйжо дэнэ кутуркала.

Аважлан тудо „тыгылай аңыргэнам“ манын каласыш. Аважат тидлан инаныш. Вачукланат тудо тыгак каласыш. Вачукшо тидлан пэш ыш инанэ. Молан гын,— „тыгылай“ аңыргаш лий.

Аңыргэн кошташлан, иктаж куш кайаш альэ иктаж мом кычалаш күлэш. Кушко, молан коштмыж нэргэн Пэтыр нымомат ыш ойло. Ойлымыж гонымат ала молан түкнылын-түкнылын ойлыш, ойжат ик гай ыш лэк. Сандэнэ тудын шойыштмыжым Вачук вигак шижын нальэ.

Вачук тудын шойажым тўжвак луктын йоктараш тўнгалын ильат, Пэтыржэ ышкэнжым утарэн учашашат ыш

тўнал. Тудо шинчажым чўчкыдын чўчкыкташ тўнгалъат, савырнэн вэлэ шогальэ.

Пэтыр дэчын нимомат йодышт лукташ ок лийым чарныш. Пэтыр ала молан вэс тўрлын, ышкэ кўргыштыжў ала мом йышт куча, пэш шынчык лийын манын шонэн, пугырак шекланымашкэ пурыш.

Ту жапыштэ палаткэ вэс вэрэ кайаш тарваныш. Тудо кандэ вўдын тўнгалтыш мучашкыжэ кайа.

Пэтыр дэнэ Вачук түрлө үзгар-влакым имнэе ўмбака опташ полышкалэн шогылтыт. Чыла үзгарым оптэн шуктыштат, кайаш тарванымэ дэч ончыч, Василий Иванович, адак вэс кугу капан йэнжат, йоча-влак дэнэ пэш чот „чэвэрын“ ыштышт. Вэт нуно йоча-влак дэнэ пырля чодра лбнгатэ пэш шуко коштын улыт. Нуно разйэздышкэ кэнгэж пытышаш лийшын ижэ пөртылыт.

— Эй, рвэзэ-влак, — манэш каймыж дэч ончыч Василий Ивановичшэ, — садэ компасдам кычалаш ышда мий аман?

— Пэтырын титакшэ вэрч мийаш ыш лий, — манэш Вачук. — Ончычшо тудо ышкэжак ўжэш ильэ: кайэна да кайэна... вара мий кайаш конышымат, тудо чыгынэн шогальэ, огэш кай. Ик-кана ўжым: ыш кай. Вэс кана ўжым: огэш кай. Тугак ыш кайэ.

— Тый молан тыгэ? — Василий Ивановичшэ öрын пэлэшта. Компас кычалаш кайаш путыракак көнэн ильэ. Василий Иванович тидым ушэштатат, чылт öрэш.

Пэшак пырткэн, пэшак шыпланэн шогалшэ Пэтыр ала могай мугым пуа, ала кузэ утлэн лэктэш ильэ, — палэ огыл. Лач тунам ик имнэе йолыштыма гыч рудалтын мучышталтэшат, йолгорно дэкэ йорталта. Чыланат тудым авыраш куржын колтат. Авырэн от кучо гын, тудо Элэксэй йалышкат кудал кэртэш.

Сола дэнэ чүчын колтымо гай Пэтыр тарваналта да тыгыдэ пушэнгыла гоч, ночко шудылык гоч, тудым авыраш куржын колта. Пэтыр чылт нөрэн пытыш, тувыр урвалдыжымат кушкэдэ. Тугэ гынат, йолгорныш викак торэш лэктын, шөрмыч кылым чот руалтэн куча.

Василий Ивановичшэ шүлэшт-шүлэшт куржын толэш, шэнгэлан кийэн кодын. Пэтыр тудын ваштарэшыжэ ўскыртланышэ имным вүдэн намийа. Тунам Пэтырын онжо чүчкыдын шүла, шинчажэ йылгыжэш. Нинэ мүндүр корныш кайышэ сай йэн-влаклан сайым ыштэн кэртмыжлан, тудо путыракак чот куанышын, кугэшнышын койэш.

12.

У пөртым альэ ыштэнат шуктэн огытыл ильэ, у пөр-тыштö кўварым вакшын пытарэн, окна рамым гына шын-даш тўнгалыныт ильэ, запас кўртнью корно йырагынат вончэн, тошто шуйшö сабарым тўкэн, пу лэвашым ша-латэн пурэн, Вачукмытын тошто пөртышкыжат толын тўкныш.

— Ну, Качыри,— маньэ ачажэ,— тачэ мэ, тачэ тыжэчын кайэна. Омса дэн окналажым, мийымэнгынат шуктэн кэртят. Ышкэат ужат, тыштэ ындэ тылэч коч илаш ок лий.

Вара тўрлым чумыркалэн пидэдаш, йашлыкым, вак-шым, чойын көршөклам, ухватым да монь луктэдаш тўнгалыч.

Чыла арвэрым ораваиш оптышт. Орава шэнгэлан Мань-кам—казам кылдэн шогалтышт да у вэрышкэ кайаш тар-ванышт.

Ачажэ сап-кэрэмым¹⁾ кучэн шинчэ. Вачук карасин лампым да тўныкшым нумальэ. Аважэ пэлэдыш шынды-ман кок шун көршөкым шыман гына кучэн шинчэ.

Кайаш тарванымэ дэч ончыч чыланат мөнгө савыр-нэн ончалыч.

Лавыргэн пытышэ, пачашур тўсан тошто будкышко пашазэ-влак йыр-ваш кэржалтыч. Лэвэдыш ўмбалнэ то-варат сөйлаш тўнгальэ. Шинчыргэн пытышэ пуда-влакым луктэдымэ йўк шокта. Кушкэд лукмо пөрвөй онга мландэ ўмбаке „кроп“ шоктэн волэнат возо.

— Чылт пожарыштэ гай толашат. Тулжо ок кой, йыр-ваш чылт пожарыштэ гай шогылтыт,— манэш аважэ. Ышкэжэ вуйжым мөнгэш савырэн, ўлык сакэн, тўслэн онча.

Изиш лиймэнгэ Элэксэй йал гыч рвэзэ-влак тўшкан куржын толыч. Тошто Водырат, колькат, Эчэйат уло. Адак коктын палыдымэ-влак: Йашка дэн Эчанат толыныт.

1) Кандырам.

Чыланат пырльан плошчадышкэ экскаватыр ончаш мийышт. Вара плотина ыштымашкэ куржыч. Тушто пөр-нья гай шпунт-влакым мландышкэ кырэн шогылтыт ильэ. Варажым йўштылаш куржын колтышт.

Вўдшө пугырак лэвэ. Рвэзэ-влак йатыр мартэн йўштылыыч, ваш-ваш вўдым шыжыктыл модыч. Адак лўдшө эчаным пэш чот воштылыыч. Вўдыр вўд йымак пурэн да шиждэ-кодтэгычэ Эчанын йолжым руалтэн куча. Эчан пугырак лўдын, кэртмыжым кычкыраш тўнгалэш.

Вара сэрышкэ шуйнэн-шуйнэн возыч. Ожнысо дэн кызытсэ паша нэргэн кутыркалаш пижыч.

— Вачук,— комдык возын, арва вузык чумыраш чурыйжым кэчэ йол дэч кидшэ дэнэ авырэн кийшыжла Вўдыр пэлэшта,— пионьэр-влак кў тугай улыт? Мут гыч манаш, нуно молан эрэ пырльа коштыт, тўмбырым кырат, пучым пуалтат? Тэвэ ик-кана мый ачий лудо. Тушто — пионьэр-влак огыт шолышт, огыт вурсэдал, огыт кырэдал, тулэч поснат эшэ ала мом огыт ыштыл манын, возымо. Кў вара нуно, свāтой-влак улыт мо?

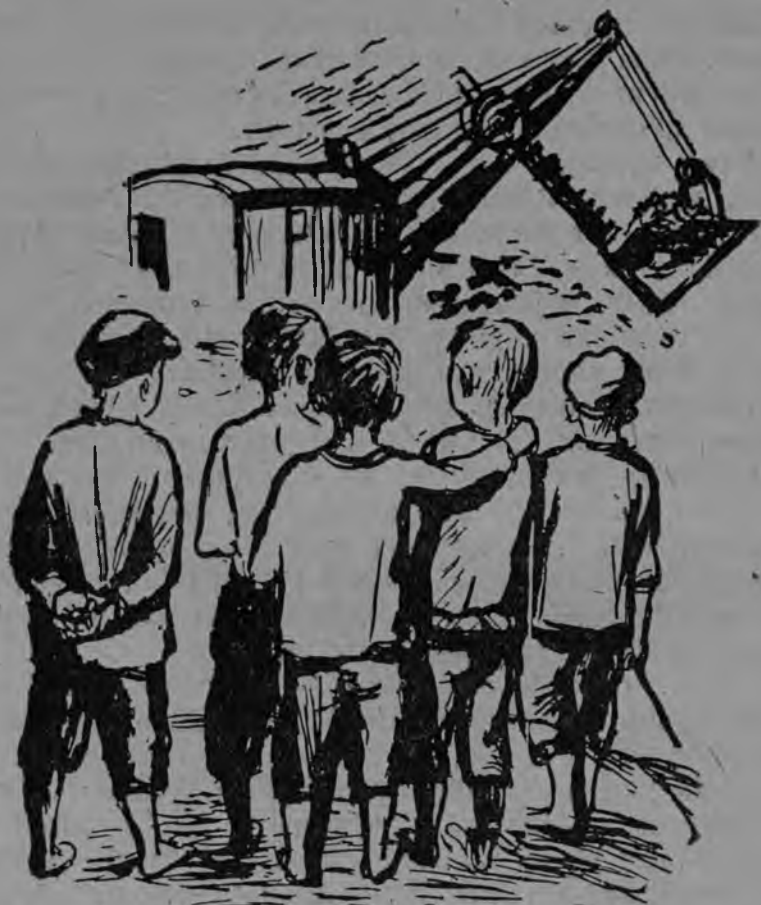
— Укэ... свāтой-влак огытыл,— Вачукшо ойла.— мый ўмаштэ чўчий дэке мийышым. Тудын Борис лўман эргыжэ-пионьэр. Тугэ гынат, мэ тудын дэнэ коктын кок-кана кырэдалын улына. Садыгэ тудо мыйым шўйэм гыч та-ак лочкэн пуыш ды-ык, чытэт гын-чытэ. Тый — „огыт кырэдал“ манат! Нуно тыгайак рвэзэ дэн ўдыр-влак улыт. Нуно кушкын шуытат, комсомолыш пурат, варажым Йошкар армийыш кайат. Мыйат, кугу лиймэнтэм, Йошкар армийыш кайэм. Винтовкым наламанат, ороллаш тўнгалам.

— Кўм оролэт? — умылыдэгэчэ Вўдыр йодэш.

— Кузэ кўм? чылам! Ороллаш от тўнгал гын, ош бандэ кэрылтэшат, пўтынь мэмнан элнам сэнэн налэш. Ош армийын могай улмыжым мый шинчэм шол. Мланьэм Иван Михайлович чала ойлэн пуэн. Тўрлө кугыжа, тўрлө торговой, кулак-влак—нинэ чыланат ошо улыт.

— Йогор Тайлажэ вара кў? — ты мартэ шып колышт шинчышэ Эчэй йодэш.— Вэт тудо кулак. Тугэгын, тутат ош армий?

— Тудын винтовкыжо укэ,— изиш шоналтэн шинчы-

мэнгүжэ Вачук пэлэшта.— Тудын винтовкыжо укэ, тошто тыгылай пычалжэ гына уло.

— Винтовкыжо лийэш гын, вара?— Эчэй киш гай пижын.

— Мо лийэш да мо лийэш! Кө тудлан винтовкым ужала? Винтовко дэн нулэмэтым кө шона тудо налын кэртэш мо?

— Моланжэ тудо огыт ужалэ,—көнэн пэлэшта Эчэй.

— Мэ изи улына, садылан вэрчын мланна огыт ужалэ.

Йогор Тайлалан йөршәш тидлан огыл. Тәвә шогыза, школ лийәш гын, чылам палән налыда.

— Лийәш гын, ала?—Вөдыр инансыр пәләшта.

— Обәзатәльнә лийәш,—Вачукшо ұшандара.—Толшаш арнаштә тә толза. Вара мә чыланат, ик тўшка дәнә эн кугу инжәнһәр дәкә кайәна, школым ышташ кўштәш йодына.

— Йодашыжә ала мо намысын чучәш,—лўдаш тўнгалшә Эчәй пәләшта.

— Намысыжә тушто нимат укә. Ышкәтын йодаш мийаш вожылмо гай чучәш. Ончо, могай толын ләктын, маныт. Кашакыштә нимајат вожылмаш укә. Кәрәк мый ышкәтат мийән йодаш тоштам. Молан лўдаш? Ала мо, умша гыч совәнак ок колто вәт.

Эләксәй йал рвәзә-влак мөнгышт кайаш тарванышт. Вачук нуным ужатән колташ лийә.

Йолгорныш ләктычат, нуно Пәтырым ужыч. Пәтыр шукәртсәк туштак шогымыла, рвәзә-влак дәкә мийаш альә укә манын, шонышыла койәш.

— Пәтыр, айда мәмнан дәнә пырля,—Вачук үжәш. Вачукын монгәш ышкәт пөртылмыжо ок шу.—Пәтыр, айда кайышна. Молан тынар шўлыкын коштат? Чыланат вәсәла улыт, тый ышкәт шулдырым сакән шогылтат.

Пәтыр кәчышкә ончалә. Кәчә альә кўшнө. Пәтыр титакан йәнгла „мыль“ воштылаләшат, пырля кайаш кәлшыш.

Нуно коктын пөртылшыштла, Йогор Тайлан хутыржодәч тораштә огыл шогышо кугу тумо йымалнә, Пашка дән Машкам ужылдалдышт.

Нинә изи ньогор-влак ужар төва вәрыш шинчынытат, мландә ўмбачын ала мом пәш погат. Нуно, очыни, ўмасә тумакан погат.

— Айда нунын дәкә кайәна,—манәш Вачук.—Тушто изиш шинчылтына, каналтәнә да изиш воштылына. Пәтыр, кайна вәт? Тый, Пәтыр, ала мо пәш мунһыри лийынат. Айда, альә мөнгө шуына.

Пашка дән Машка дәкә шәнгәчышт йышт мийатат, ныл йолла шоталын, шыдын ырлаш тўнгалыт:

— Рррр... Рррр...

Пашка дэн Машка тѳрштэн кынъэлытат, кидыштым ваш кучэн, шэнгэк пѳртыл ончалаш тоштдэ гычак, куржын колтат.

Рвээ-влак нуным поктэн шуын, авырэн шогалыт.

— Молан тыгэ чот лудыктылда?—Сырэн пэлэшта Пашкажэ, ышкэ кучук, вичкыж шинча пунжым куптырта.

— Чылт ѳрыктарышта!—манын тудын почэш Машкажат пэлэшта, шинча тич тэмшэ шинча вудшым уштылэш.

— Тэ вара мо манын шонышда?—Вачук йодэш. Ышкэ-эчэ ышкэ мыскара ыштымыжлан куанэн.

— Мэ—пирэ толын, шонышна—Пашка вашмутым пуа.

— Альэ маска манын, шонышна,—Машкажэ йешарэн пэлэшта да шыргыжалтэн, рвээ-влаклан ик кормыж шолдыра тумньэчэ-влакым шуйа.

— Тумньэчэт мланна молан кулэш?—Вачукош огэш

нал.—Тэ айда ышкак модса. Мэ ындэ кугу улына. Модаш огына йарсэ.

— Пэш сай модыш,—Машкажэ вашэшыжэ пэлэшта да адак шыргыжалта. Очини, Вачуклан тумньэчэ — тидэ молан модыш огыл манын, шонэн öрын ала мо?

— Вара кузэ, кувавайда туманла мо?—Вачук йодэш да тунамак шүмэш логалшэ шомакым йэшара:—Тыланда тыгак күлэш. Молан гын, тэмдан ачада-жульык.

— Вачук, тыгэ ит ойло,—Пэтыржэ чара.—Вэт нуно изи улыт, мом шинчат.

— Изи улыт гын, мо вара?—Вачук утларак айар шомакым луктэш.

— Жульык дык жульык. Тылэч коч мо күлэш? Пашка, чынакак тэмдан ачада жульык вэт?

— Вачук, тыгэ ик ойло!—Пэтыржэ сукэн вочшаш гай лийын сөрвала.

Вачукын осал шомакшэ дэч изиш öрткэн, Пашка дэн Машка шолыпырак ваш-ваш ончал қолтат.

— Жульык,—Пашкажэ Вачук ваштарэш кайыдэгычак эркын пэлэшта. Тудын почэшыжэ Машкажат:

— Жулик,—манын пэлэшта да адак шыргыжалта.—Тугэ гынат, тудо сай жульык ильэ. Кувавай сай огыл, ындэ, тудо сай... Варажым...—Машка ты шомакыш шуат, йүкшо изиш-изиш чытыралташ тўнгалыэ. Кугун шўлалтэн колтыш. Мотор кандэ шинчажэ чыл-чыл-чыл койаш тўнгалыэ. Изи кизажэ шарлыш да копаж гычшэ кок куго тумньэчэ шудо ўмбаке эркын волэн возо.—Варажым тудо, мэмнан ачана, ала кушко мўндўркө-мўндўркө, мэмнам кудалтэн кодэн.

Вачукын шэнгэлныжэ пэнгыжалтын, чымалт лэкшэ йүк шокташ тўнгалыэ.

Вачук савырналтышат, ужылдалдыш: Пэтыржэ нөргө кужу шудо лонгаш вуйжым чот чыкэн возын, канггата-рак вачэ ўмбалжым чытырыктэн, йүкым луктэгычэ, чытэн кэртдэ... шорыктэш.

13.

Мүндүр эл-влак, кудын нэргэн рвэээ-влак пэш шуко шонкалэн илэныт, 216 номэран лүмдымө разйээд дэкэ утыр-утыр лишэмаш тўнгальэ.

Кугу вакзалан, кугу заводан, кўкшў суртан мүндүр эл ындэ ала кушто пэш тораштак огыл.

Кызыт альэ, тушто сэмынак, чараш лийдымэ вашкышэ пойээд эртэн коштэш. Тугэ гынат, ындэ ныллэ кокымышо номыран пассажир пойээд да коло нылымышэ номыран пошто поээд шогалаш тўнгальэ.

Завод ыштышашлык вэрыштэ альэ нимат укэ, чыла, чара, пуста. Ик выньэм-влакым гына кўнчэн пытарымэ. Тугэ гынат, тушто пашазэ-влак шўдө дэнэ вужгат. Мландым пургэдын, ышкэ кўртньө умшажым мурыкдылын, ты мартэ нигунамат уждымо машина — экскаватор нушкэш.

Фотографий дэнэ сниматьлэн кошташ, адакат ик аэроплан чонгэштэн тольо. У барақ, склад, полшышо мастэрской-влак кэчэ йэда шочын шогат.

Кино пэрэдвижкэ, моча-вагон, библиотэк-вагон толын.

Радио-влак кутыраш тўнгальыч. Пытартышытлан винтовкыштым вачэ кочышт сакалэн, Йошкар армий часовой (орол)-влак толыч да шыпак ышкэ постышкышт шогальыч.

Иван Михайлович дэкэ кайшыжла, Вачук ышкэ тошто будкыжо шогымо тураштэ чарнэн шогальэ.

Пөрт шогымо вэржым тудо ала кузэ шогэн кодшо шлагбаум мэнгэ гыч палыш. Вара тудо лышкырак толын шогальэ да шарналтэн шогаш тўнгальэ. Тэвэ тидэ йылгыжшэ рэльсэ-влак лач конга шогымо лук коч кайа. Ту конга умбалнэ Вачук сур узо пырыс Иван Иванович дэнэ коктын шуко-кана ырыктэн кийэныт. Кроватым тошто вэрышкыжэ шындаш гын, тудо лач гына кўртньө корнылан торэш шинчэш ильэ.

Тудо йыр-ваш ончылташ тўнгальэ. Нунын пакча ўмбачышт, сату шупшыктымо вагон-влакым шудырэн, тошто манэвровый паравоз чушлэн-чушлэн нушкэш.

Йыраг үмбалнэ шочшо падра кийар-влакын пушыштат кодын огыл. Тугэ гынат, парэнгыжэ корнылан урэн шындымэ ошма ора вошт, адак тыгыдэ кўп воштат нөргө ужар шудыжым шырэн луктын. Кызыт ужар шудыжо чылт пуракагын пытэн.

Түрлө нэргэн шонкалэн-шонкалэн умбакэ ошкыльо. Вэт үмаштэ кэнэжым гына тыштэ, путыракшым эрдэнэ путырак шып, пуста ильэ, Йужогунам гына комбо-влак кычкырат, вўраглэн шогалтымэ каза ышкэ вўраг кўртнө онгыжым мурыкта да вўд нөрөп (тавэ) дэнэ вўдлан лэкшэ ўдрамаш вэдражым шургыкта. Кызыт ындэ...

Шып энэр сэрышкэ ку-угу пөрньа-влакым сэротлэ ўш дэнэ кырэн пуртымо йўк „чон“ да „чон“ шокта. Слэсарнэ мастэрскойышто чогыт-влак чонгат. Кўй тыгыдэмдымэ машина пулэмэт сэмын чарныдэ лөчка.

Вачук вагон йымакэ кудал пурыш да Сэргэй дэнэ ваш тўкнышт.

Сэргэйжэ клэй дэнэ вашкалалт пытышэ кидшэ дэнэ коловоротым кучэн. Тудо пүгыргэн шогалынат, үй дэнэ вашкалалт пытышэ шунэч тўсан ошма дэнэ шавалт пытышэ шудышто ала мом пэш кычалэш ильэ.

Очни, тудо ала можым пэш шукэртсэк кычалын толаша. Тидэ Сэргэйын шыдэшкыжэ шүргыш гычын палэ.

Вачукат шудышко ончалэ да ала кузэ Сэргэйын йомдарымэ настажым ужо. Садэ настажэ — кошар нэран изи кўртнбө падраш. Тудым коловорот вуйышко чыкэн шын-дэн, рожым шўткалат.

Сэргэй тудым нигузэат ужын ок кэрт. Тудо шпал шэнгалнэ Сэргэйлан тупынь. Вачуклан мэл вэлыштэ кийа.

Сэргэйжэ вуйжым нөлталын Вачукым ончалэ да адакат пүгырнэн күлэш настажым кычалаш тўнгальэ.

Вачук Сэргэйын чурийыштыжэ изишак шыдэ лукшо койышым, альэ койдарчыкым ужэш ильэ гын, тудо ышке корныж дэнэ тугак эртэн кайа ильэ. Сэргэйэт, кэрэк йўд мартэн кычал толашыжэ.

Тугэ гынат, Сэргэйын шүргыштыжө нимогай койдарымашат ыш кой. Тудын шүргыжө тыгылай айдэмын гайак, пашалан күлэш тарманым йомдарэн, кычалшэ да кычал мудымыжлан шыдэшкышэ гай койэш.

— Тый молан туштф кычалат? — Вачук чытэн кэртдэ пэлэштэн колта. — Тый ошмаштэ кычал толашэт, тудо тыштэ, шпал шэнгалнэ кийа.

Вачук садэ настам налэшат, Сэргэйлан пуа.

— Тудо кузэ тушко пыжалт возын кэртын? — манын Сэргэйжэ öрын пэлэшта. — Мый куржам ильэ, тудо лектын возо. Тэвэ кушко пыжын улмаш.

Нуно коктынат ваш-ваш шыргыж колташ да кутыраш пижаш шуын улыт ильэ. Тугэ гынат, тошто годсо кэлшыдымашыштым шоналтатат, коктынат сангаштым куптыртат, ваш-ваш тўткын ончаш тўнгалыт.

Сэргэйжэ Вачук дэч кужурак да кангарак. Тудын ий чотшат Вачук дэч кугу. Ёпшо йошкаргэ, шинчажэ шара, озорной, чыла мogyржат лывыргэ. Тудо ала мо пэш куштылго мogyран, осал рвэзэ.

Вачукшо Сэргэй дэч лопкарак, чоткыдырак, очини, вийжат шукарак. Тудо изиш вуйжым сакэн шогалын. Тугак ойрлэн кайшат, кырэдалаш пижашат йамдэ. Кырэдалаш пижыт гын. Вачукшылан чотырак пэрнышаш гынат, тудо ок чакнэ, чот кыртмэн шогалын.

— Эй, рвэзэ-влак! — платформо ўмбачын ик йэн кычкыралэш. Рвэзэ-влак ончалытат, мэханичэский мастэрскойын эн кугу мастаржым ужыт. — Рвэзэ-влак, тышкэ толзайан. Пашалан изиш полшыза.

Ындэ ёрын шогаш жап укэ, кырэдалаш пижшаш вэлэ. Кырэдалаш пижаш гын, мастар йодмым шуктыдымо лийэш. Рвэзэ-влак мушкындыштым луштарэн колтыштат, платформо ўмбақ содор күзэн кайышт.

Тушто кок йашлык-влак шаланэн кийат.

Йашлык гычын платформо мучко, мэшак гыч йогышо пурса сэмын, изи-кугу, кўчўк-кўжгў, ангышыр-лопка гайкэ-влак шаланэн кийат.

Рвэзэ-влаклан кум мэшак дэн, чылажэ куд мэшакым пуышт да гайкэ-влакым сорт дэнэ ойыркалэн опташ кўштышт. Ик мэшакыш мэханичэский гайкым, вэсышкэ—газовыйым, кумышышко—мэтровыйым.

Нуно пашалан пэш чот пижыч. Нуно кырэдалаш пижын, иктыжэ вэсыжым сэнгаш тўчаш ыш логал гынат, ваш-ваш тагасэн толашымышт йомын огыл. Вэс тўсым гына нальэ. Кызыт пашаштэ иктыжэ вэсыжым сэнгаш пижыч.

Нунын паша ыштымэ жапыштышт, платформым шўкэдылыт, ик корно гыч вэс корныш шупшын кудалыштыт, альэ мучыштарэн шогалтат, йа адакат ала кушко шупшын кудалыт.

Садылан рвэзэ-влаклан путырак сай чучэш. Вагоным йолыштылшо да мучыштарышэ Сэмон платформо ўмбалнэ рвэзэ-влак шогылтмым ужо да, рвэзэ-влак так очыниш күзэн улыт манын шонэн, нуным воштыр дэнэ йыпшын волтынэжэ ильэ. Тугэ гынат, тошкалтышыш күзэн шогалын, сайынак ончалыт, рвэзэ-влакын пашаланымыштым ужо. Тунам вара тудо туманлэн-туманлэн, тўрштэн волыш. Ты годым рвэзэ-влаклан путырак онгай чучо.

Гайкэ-влакым сортоватлэн пытарышат, ту нэргэн мастарлан каласаш куржын колтышт. Рвэзэ-влак пашам пэш вашкэ ыштэн шуктымыштан, мастар өрө. Рвэзэ-влак гайкым сайын ойыркалэн оптэн огытыл, кузэ лий тугэ иктышкэ оптэн улыт, шоналтыш.

Тугэ гынат, тудо Вачук дэн Сэргэйын тыршэн ыштымыштым ок шинчэ. Молан гын,—нуно пумо паша дэнэ кугэшнэн улыт, адакшым иктыжэ вэсыж дэч шэнгелан кодаш төчэн огытыл.

Грузчик мэшакем нумал кондыш. Мастар садэ мэшакем рудэн ончышат, чылт өрө: гайкэ-влакым кузэ күлэш, тугэ ойыркалэн оптымо улмаш. Мастар нуным мокташ тўнгальэ да мастэрскойышко толаш күштыш. Иктаж молан полшэн, иктаж мом ышташ полшэн кэртыда, маньэ.

Пэтыр дэнэ Вачук мөнгышкышт пэш куанэн, тошто годсэк кэлшэн илымэ йолташ сэмынак ошкыльыч. Иккана гына ожсэк сырэн илымышт тэвак-тэвак уэш ылыж кайа.

Вачукшо Сэргэй дэч компысым налынат альэ укэ манын, йодмыж годым тыдэ паша лийэ.

Тунам Сэргэйын шинчажэ шыдэшкэн йўлаш, парньа-влашкэ иктыш чумыргаш тўнгальэ. Тугэ гынат, умшажэ тугак пульгыжэш.

— Компас? — тошто шыдыжым пыкшэ кучэн пэлэшта тудо.—Компасын куштыжым тэ утларак шинчэда. Тэ тудым ышкэндан дэнэ кычал ончыза...

Тудо эшэ ала мом каласынэжэ ильат, шыдыжым сэнгэнак шыпланыш.

Тыгэ ала кунар жапым кайат.

— Тый ала, мэмнан мурданамат налын омыл манын, каласэт?—Вачукшо инаныдэгычак пэлэшта. Сэргэйым шөрны ончалэш.

— Налын омыл,—манэш Сэргэй. Ындэжым тудын чурийжэ тошто сэмынжак чойан шыргыжаш тўнгальэ.

— Кузэ налын огыл?—Вачук өрмалга.—Мэ вўд пундашым удырышна-удырышнат, садак ышна му, укэ гын укэак. Вара тудо кушко кайэн?

— Туалгын, тэ начарын пургэдын улыда. Тэ сайракын

кычал ончыза, — Сэргэй Вачукым ончалын воштыл колта да ала мом каласаш өршыла йэшара: — Тушко ындэ кол-влак чынгыр-чынгыр шүшкылт тэмын улыт да тэмдан тол-мым вучэн, ойгырэн шинчат чай!

Эрлашыжым пэш эрак, Вачук катманжым нальэ да энэрышкэ кайыш. Вачук Сэргэйын шомакшылан пэш ыш инанэ гынат, кайэн кычал ончаш көныш.

Шудо кытманжым кум-кана кудалтэн удырэн ончыш. Кумганажланат нимат пижын ыш лэк. Нылымышэ канаж-лан кудалтэн шупшыл ончышат, кытман кандыражэ чот чымалт шинчэ.

„Чынакак тудо налын огыл улмаш мо? — манын шонэн, Вачук кандражым пэш пүсын шупшэш. — Налын огыл улдэ мо... Тэвэ, тэвэ тудо... Мэжэ... Эй, уштымо-влак!“

Нэлэ мурдажэ вүд үмбалнэ койаш тўнгальэ. Тудын көр-гыштыжө ала мо-влак пэш пёрдалыт, төрыштылыт. Вачу-кын кумылжо путыракак кўзыш.

Тэвэ ындэ, пытартышыжлан, садэ мурда сэрышкэ лэк-тын возо. Мурдажэ чылт вүд порсын, ошма ора лийын пытэн. Вачук кучымо „кол-влакым“ содор ончаш пижэ.

Воштыр дэнак тодын ыштымэ изи омсажым почын йастарэн колтышат, мурда көргө гычын иктаж коло жава-влак лэктын возыч. Вачук чылт өрө, чылт сырэн кудал-тыш. Жава-влак волгыдо кэчэ дэч лўдын, кудышт куш мо-штэн тушко төрштыл кайэн пытышт.

„Нинэ, кўлтымаш-влак, кужэчын тынарэ шүшкылт тэ-мын улыт? — Вачук жава-влак төрштыл каймым ончэн, шонэн шога. — Ну, йужгунам ала кузэ иктэ пура ильэ, коклан-коклан кокыт-кумыт логалэш ильэ. Кызыт ончо ик колат пурэн огыл, жава-влакышт кўтө нар тэмыныт. Воштылмаш вэлэ“.

Мурдажым мўнгэш кудалтышат, мўнгыжө ошкыльо. „Компасшым кэрэк Сэргэй налын огыл гынат, жаван мур-дажым тошто вэрышкыжэ тэнгэчэ қас дэч ончыч кондэн пыштымэ огыл“ манын, шонэн ошкылэш.

Вачук склад гыч ик пўтырка кўртнью воштырым налынат, мастэрскойышко куржэш ильэ. Аважэ окна гыч вуйжым лукто да Вачукым кычкыральэ. Вачук

мийаш ок йарсэ. Вуйжым рўзалтат, талынак ошкылаш тўнгальэ.

Аважэ утларак чот кычкыраш тўнгальэ. Вачук кызытак мўнгыжэ ок пура гын, чыла нэлыжат тудын ўмбаке сўмырла манын, аважэ сўра. Вачук тидлан пэшўжак ыш инанэ. Тугэ гынат, Вачукын пылышышкыжэ „кучэн кырэм“, „омэтым почам“, „пылышэтым кўрам“ манмэ шомакат толын солнаш тўнгальыч. Садылан мут колыштдымыжлан чынжымак логал кэртэш. Тугэ гынат, кызыт Вачук нымайат ок йарсэ. Вачук умбақырак ошкылаш тўнгальэ. Тунам вара аважэ тудым шымалтэн кычкыраш пижэ. Адак ала могай ош кагазым рўза.

Вачукын шинчажэ пэш пўсё. Вачук тунамак палэн нальэ: ты кагаз моло огыл, кызыт гына налмэ сэрыш. Садэ сэрышыжымат Павыл изажак колтэн дыр. Павыл изажэ ала кушто, пэш мўндўрнэ слэсарлан шога.

Вачуко Павыл изажым пэшақ йўрата. Тудын унала толмыжым пэшақ вучэн ила.

Тидэ Вачукын кумылжым чылт вашталтыш. Кўртнэў воштыр пўтыркажым сабар ўмбақ сақышат, мўнгыжэ ошкыльэ. Тугэ гынат, сангажым куптыртэн мийыш. Паша лугыч аважлан полшаш миймыжым ончыктынэжэ.

— Вачук, луд, — аважэ пэш шыдэшкэн гынат, шыман пэлэшта, Вачуком шыдэштарэт гын, тудын дэч ала кузэ лўдыктылмэ денат нимомат налын от кэрт. Аважэ тудын койышыжым пэш пала.

— Тушто йэн пашам ыштэн толаша, тудо-луд да луд.. ўкомын пэлэшта Вачук. Сэрышым налэшат, канвэрткыжым пыкшэрак тўргалта. — Ышкэ лудам ильэ. Мый Иван Михайлович дэқ тунэмаш коштмэм годем, тый мыйым эрэ: „Куш коштат да куш кұрышталаат?“ манын вурсэт ильэ. Кызыт гын биндэ: луд да луд.

— Вачук, мый вэт тунам урокыш коштмэтлан вурсэн омыл, — аваж утлаш тўча. — Урокышкэт йандар кайэт ильэ. Урок гычын, чылт вашалат, амыргыл чорт гай лийын пўртылат ильэ. Тэвэ тудлан мый тыйым вурсэнам: Вачуко сэрышыжым шаралтэн ўстэмбаке пыштышат, коркам налын вўд йўаш ошкыльэ.

Аважэ тидым ужын: „Луд, манам, лочо“ — манын, чытэн кэртдэ кычкырал колгыш. Вачукшо вүдым йүмэнтгыжэ ижэ үстэл түрыш пурэн шинчын, сэрышым кучэн шинчэ.

— Чэчас лудам, волгыдо дэч изиш корангйан, укэ гын шойыштэт.

Павыл изажэ нунын разйэздыштэ завод ышташ тўнгалымым да тушко слэсар күлэшым палэн налын.

Тудын ты мартэн ыштэн илымэ вэрыштыжэ ындэ паша пытэн. Садылан ышкэ шочмо вэрышкэм толам манын, тудо сэра. Адак Йогор Тайла дэкэ мийэн, кэрэк кэнгэж жаплан ик пөлэмжым тудлан, ватыж дэнэ когыльанжэ илаш пуа укэ манын йодаш күштэн. Тэлыланжэ заводын ышкэ илымэ вэржэ лийшаш.

Ты сэрыш Вачукымат, аважымат пэшак куандарыш.

Чыла йэш дэнэ пырля илаш гын, пэш сай лийэш ильэ манын, аважэ эрэ шонэн коштын. Ожно, ты разйэздыштэ нимогай паша укэ улмо годым, йэш дэнэ пырля илаш шоныманат огыл ильэ.

Адак Павыл изажэ шукэртэ огыл үдырым налын. Садылан тудын ватыжым чылаштынат ончалмышт шуэш.

Ала могай Йогор Тайла дэкэ йодын миймэ нэргэн, аважын колыштмыжат ок шу.

— Тылэч коч мо күлэш? — манэш аважэ. Вачук кидгычын сэрышым шупшын налэшат, сэрышышкэ тўтклын онча. Сэрышыштэ мо сэрымым огэш умыло гынат, чыла „кыри-гурижат“ шэргын чучэш. — Мэ Йогор Тайла дэч мөнгө улына мо?.. Ындэ мэмнан илымэ вэр — тошто пий вичат огыл вэт. Кок пөлөм, ик ончыл пөлыш да посна кухньо уло. Ик пөлөмыштыжэ ышкэ илаш тўнгалына, вэсыжым Павыллан пуэна. Тылэч коч мо күлэш?

Эргыжэ вашкэ толшашлан аважэ пэш йывыртэн, кумылжат пэш күзэн. Шукэртэ огыл тудо шүкшү будкыжымат пэш чаманэн ильэ. У пөртым шудальэ. У пөрт дэнэ пырля чылажымат, тоштым шалаташ, ачалаш да угыч ышташ шонэн лукшо-влакымат чот шудальэ. Кызыт тудо пэш йывыртымыж дэнэ тудым чылт мондыш.

14.

Пытартыш жапыштэ Пэтыр дэнэ кэлшэн илымаш күрылтө. Пэтыржэ ала мо тугай вэс түкө, дикий йэнг. Йужгунам чылт поро — модэш, кутыра. Вара кэнэта сангажым куптырта, шыплана да кэчэгут нэржымат ок ончыкто. Эртак ышкэ суртыштыжак, Иэлэна шүжаржэ дэнэ почангын кийа.

Ик-кана, столбар мастэрской гыч пөртылшыжла (Тушто нуно, Сэргэй дэнэ коктын чогыт-влакыш вургым шындылыныт), кэчывал кочкышым ыштымэ дэч ончыч, Вачук йүштылаш кайаш шонэн пыштыш.

Йолгорныш савырнэн пурышат, корнышто Пэтыр ошкылмыла ужо. Пэтыржэ йатыр ончылно ошкылэш. Тудын қаймыжым иқтат ынжэ уж маншыла, шэнгэкыжэ савырнэн-савырнэн ончылтэш,

Ты айдэмэ кушко тыгэ кайа манын, Вачук шэкланаш-шонэн пыштыш.

Талэ шокшо мардэж пуа. Чодра мура. Ышкэ йол йүкшө шоктымо дэч лүдтэгычак, Вачук йолкорно гыч өрдышкө, чашкэр коклаш пурэн кайыш. Пэтыр дэч чакгына вараш кодын ошкылэш.

Пэтыржэ ик сэмын ок кайэ. Тэвэ кэнэта куржаш тўнгалэш. Куржашыжат пэш пўсын, шуко куржэш. Вачукшо тудын почэш пыкшэ-пыкшэ гына шуэш. Чашкэр дэн пушэнгэ-влак мэшайат. Адак кэнэта чарнэн шогалын, йыраваш ончылташ тўнгалэш. Варажым пыкшэ гына, өкымын ошкылэш.

„Кушко тыгэ кайа?“ — манын шона Вачук.

Пэтыржэ кэнэта чарнэн шогалэшат, шуко жап мартэн шып шога. Шинчаштыжэ вўд йылгыжаш тўнгалэш. Варажым вуйжым кумык сака да мөнгэш пөртыл кайа. Ала кунар-кана тошкалэшат, адак чарнэн шогалэш. Вуйжым рўзалэшат, кэнэта чодрашкэ пурэн кайа, вигак Вачук умбакэ шикшалтэш.

Вачук тыгэ лийэш манын шонэн огыл ильэ. Лүдмыж дэнэ чашкэр шэнгак төрыштэн колта. Тугэ гынат, вара-

шырак кодо. Пэтыржэ Вачукым ужын ыш шукто гынат, чашкэрым лонгдэн пурымо йүкым кольо. Кычкырал колтэн, йолгорно вэс могырыш чымалт кайа.

Вачук йолгорно ўмбак лэктын шогальэ. Йолгорнышто ик пийат кодын огыл.

Касат тора огыл гынат, мардэжат чот пуа гынат, йуж пэш шокшо, шўлаш нэлэ.

Кава пундаштэ куго ора пыл-влак кайат. Тугэ гынат, нуно йур пыл лийын иктыш чумыргымашышт укэ. Иктын-иктын ийыт. КэчыMAT огыт пэтырэ, огытат логал.

Вачукын көргыжө ала молан утларак да утларак пудыранаш тўнальэ. Моланжым — ышкэат ок палэ. Эрэ лўшкэн шогышо, нигунамат шыпланыдымэ чодражат Вачуклан вэс тўкын, шуйыкын чучаш тўнгальэ.

Тудо талынак ошкылаш тўнгальэ. Изиш лиймэнгэ, Шып энгэр дэкэ мийэн шуо.

Ужар тыгыдэ пушэнгэ ора коклаштэ, йошкар тўсан ошма сэр шарлэн возын. Ожно Вачук эрэ тыштэ йуштылэш ильэ. Вўд тыштэ пэш эркын йога, пундашыжат чоткыдо, шыма.

Кызыт ындэ лышкырак мийышат, йөршан вэс сўрэтым ужо Вўдшө тошто годсыж дэч йатырак нөлталалтын, румбыкангын.

Вўд ўмбалнэ у шанчаш, онга катыш да тойа пудырговлак ийын коштыт. Нуно ик сэмын кайымашышт укэ. Тэвэ иктыш чумыргат, тэвэ ваш-ваш тўкалтын шала вэрэ кайэн колгат, йа вўд пөртэм тураштэ йыр пөрдаш тўналыт. Пөрдын-пөрдын йымак йомыт альэ мөнгэш мугыртэн лэктын, адакат пөрдыт.

Очыни, ўлнө, плотинэ ыштымаштэ, каштам опташ тўнгалыныт.

Вачук тувыржым кудашэ. Тугэ гынат, тудо ожнысыж сэмын тыгыдэ кол-влакым лўдыктэн, вўдышко иканаштэ ыш төрыштө да вўдым шыжыктыл толашаш ыш пиж.

Сэр гычак тўнгалын, вўд пундашым шэкланэн-шэкланэн тошкэштын пурыш. Сэр воктэн шогышо изи пушэнгэ укшым кучышат, ала кунар кана вўд йымакэ пурэн лэктат, эркын гына мөнгыжө ошкыльо.

Мөнгыштыжат шұлыкан кошто. Кочкашыжат пычирик вэлэ кочко, ала кузэ вүд коркам сұмырэн вүдшым вэлыш. Устэл төр гыч нимом пэлэштыдэ, шыдэшкэн лэктэ.

Вара Сэргэй йолташыж дэкэ кайыш. Сэргэйжат тачэ пэш шыдэ лийын. Стамэскэ дэнэ парньяжым пұчкынат, парняшкыжэ альэ кызыт гына йодым шүрэн улыт ильэ.

Вара Иван Михайлович дэкэ ошкыльо. Иван Михайловичшат лач мөнгыштыжө укэ. Тунам вара Вачук ышкэжат мөнгыжө пөртыльö да ондакак малаш возо.

Малаш возо гынат, омыжо нимаيات ок тол. Тудо ўмасэ кэнэжым шоналтэн колтыш. Ўмасэ кэнэж сай, шокшо ильэ гай чучо. Тачэ кэчэ сай, йөнан ыш лий да садылан тыгэ чучо ала мо?

Кэнэта тудлан изи чар вэрат жалын чучын колтыш. Тудо чара вэрым ындэ экскаватор чылт пургэд пытарэн. Адак Шып энэржат ушыжлан пурыш. Тудын вүдшө эрэ йандар, волгыдо ильэ. Пэтыр йолташыжат вуй көргыштыжө пөрдэш. Тудын дэнэ пырльа вэсэла, озорной кэчым йатыр сай эртаралтын. Вусо логар, сур пырыс Иван Ивановичшымат чаманэн кийа. Тошто шүкшү пөртыштым шалатымөнгө, сур пырысыжэ ала молан ойгыраш, шұлыкын лийаш тўнгальат, варажым ала кушко кайэн йомо.

Кугу ўш йүк дэнэ ойганэн, ик торэшнэ эрэ илышэ кукужат ала кушко чонгэштэн кайэн. Тудын ойган муро йүкэшыжэ Вачук шудо лэваш ўмбалнэ эрэ малэн колта да сай омым ужэш ильэ.

Вачук кугун шұлалтышат, шинчажым пэтырыш да малэн колтыш.

Йөршын вэс түкө, у омо кончаш тўнгальэ. Румбыканшэ пыл лонга гыч, пыл ора гайак кугу, шөртьньö пўйан олангэ кол ийын толэш. Тудо викак Вачукын мурдажлан тура ийэш. Вачукын мурдажэ пэш изи, олангыжэ пэш куго. Вачук лүдмыж дэнэ: „Рвэзэ-влак!.. Рвэзэ-влак!.. Кугу атмам кондыза... Укэ гын, тудо мурдам кўрыштын лэктын кайа — „манын кычкыраш тўнгальэ. Рвэзэ-влакшэ. „йөра, кэзыр кондэна. Кондымо дэч ончыч альэ кугу чангым кыраш тўнгальа“ — манын ойлат.

Вара нуно чангым кыраш тўнгалыч... Дон!.. дон!.. дон!.. дон!..

Нуно чанг кырымэ кудлаштэ, чодра вэс могырым, Элэксэй йал ўмбачын тул ора, шикш мэнгэш кынэльэ. Йэнг-влак чыланат кычкыраш тўнгалыч:

— Пожар! Тидэ пожар... Пэш кугу пожар.

Тунам вара Вачуклан ойла:

— Вачук, кыньэл.

Аважын йўкшө ала мо пэш талын, шыдын шокташ тўнгалыат, Вачук шижылдалдыш: тидэ омо огыл, очыни чынакак пожар.

Тудо шинчажым почын колтыш. Пэш пичкэмыш. Ала кужэч, мўндурчын чанг кырымэ йўк шокта.

— Вачук, кыньэл, — аважэ кычкыра. — Чэрдакыш кўзэн ончал йан. Элэксэй йал йўла ала мо.

Вачук содор йолашыжым чийа да тура тошкалтыш дэнэ чэрдакыш кўзаш тўнгалэш. Пычкэмыштэ удыркалэн-удыркалэн, ала кушко толын тўкнылын, чэрдак окнам кычал муэш. Окнашкэ кыдал дангыт лэктын, ончылташ тўнгалыэ.

Йўд пэш пычкэмыш. Кўшнө, кава пундаштэ шўдыр-влак чолгыжит. Завод плошчадкэ дэн склад-влак воктэнэ понар-влак йўлат. Пурла вэлыштат, шола вэлыштат толын пурымо дэн лэктын кайымэ сэмафор-влакын йошкар тулышт хот волгалтыт. Ончылно Шып энгэрын ик ужашыжэ пыкшэ йылгыжаш төча.

Тугэ гынат, энгэр вэс могырышто, лўшкэн шогышо шэм чодра шэнгэлнэ, Элэксэй йал шинчымэ вэрыштэ ни-могай тулат, мардэж почэш чонгэштылшэ тул йып-влакат, йөрэн шушо тул ўжарат ок кой. Тушто лўп-лўп шэм пычэмыш йўд возын. Тужэчын, чэркэ вуйышто чангым чўчкыдын кырымэ йўк гына толын-толын солна.

15.

Тока гына солэн чумырымо, тамылэ ўпшан шудо каван. Шудо каван ўмылышкө, йолгорно гыч койдымын, нойэн пытышэ Пэтыр пурэн возын.

Тудо пэшак шып кийа. Пэш чот шэкланэн коштшо кугу коракат тудым ужын ыш кэрт. Шудо каван рүдө вуйышко чонгэштэн толын шинчэ.

Тудо толын шинчэ да кугу шулдыржым нэржэ дэнэ тёрлатылаш пижэ. Шэм коракын шинчылтмыжэ Пэтырлан пэшак сайын койэш. „Ай-ай, тудым, тыжэчын пычал дэнэ шыжыктэн пуаш сай“ — манын Пэтыр шоналта. Ты шоналтымыж почэш, тудын ушышкыжо вэс шонымаш пурэн кайыш. Вэс шонымаш дэч Пэтыр ала кузэ ойырлаш төча гынат, тудо садак өкымэшак пура. Пэтыр шүргыжым кидшэ дэнэ авырэн, кумык возэш.

Шэм коракшэ вуйжым нөлтальэ да ұлыкө ончальэ. Орканэнрак шулдыржым шаралтэн, каван вуй гыч кыньэлын, кугу куэ вуйышко чонгэштэн мийэн шинчэ. Куэ вуй гычын каван воктэн шортын кийышэ рвэзым ончаш тўнгальэ.

Пэтыр вуйжым нөлтальэ. Элэксэй йал мogyрым сэрапим кугыза имным вүдэн толэш. Имныжым таганлаш нангайа ала мо? Варажым Вачукум ужылдалдыш. Вачукишо йолгорно дэнэ мөнгыжө ошкэда.

Пэтыр шыпланэн возэш. „Йолгорно гыч чодраш пурымэм годым, Вачукум ваш лийынам улмаш. Тугэгын, Вачук иктаж мом шижын. Укэ гын, тудо мыйым молан эскэра ильэ. Ындэ кэрэк шылтэ, кэрэк укэ, садак палэн налыт. — „манын Пэтыр шоналта.

Тугэ гынат, Вачукум кычкыралын, тудлан чылажымат каласкалымэ олмэш, Пэтыр кыньэл шогальат, шинчажым кошкымэшкыкэ ұштө. Иктыланат нимом каласаш огыл манын, пөнгыдынак шонэн пыштыш. Айда ышкэштак палэн налышт, мом шонат, тудым ыштышт.

Тыгэ шонэн тудо кыньэл шогальэ. Шүмжылан, көргыжлан ласканрак чучо. Лүшкэн шогышо Элэксэй йал чодра вэлышкэ шыдын ончальэ да шыдэшкэн шүвал колтыш, туманлэн пэлэштыш.

— Пэтыр! — шоктыш тудын шөнгэлныжэ.

Пэтыр савырналтыш. Иван Михайлович толмым ужо, — Тыйым иктаж кө кырэн мо? — тудо йодо. — Укэ. манат... Ала иктажэ обижатлэн? обижатлэнат огытыл, манат... Молан вара шинчат вүдангын?

— Вэсэла огыл, — Пэтыр руалынак пэлэшта да савыр-
нэн шогалэш.

— Кузэ вэсэла огыл? Ты мартэ пэш вэсэла ильыс,
кызыт кузэ йокрок лийэ. Тый Вачукым, Сэргэйым да
моло рвэээ-влакымат эскэрийан. Нуно эрэ иктаж мом
ыштылыт, эрэ пырля коштыт. Тый эрэ ышкэтак кош-
тат. Тыгэжэ кунам вэсэла лийэш. Тый кэрэк мый дэкэм
мийэм ильэ. Тэвэ мэ, ик йэн дэнэ пырля толшаш вүр-
гэчын пулдырчо кучаш кайэна. Тыйат пырля ка-
йэт мо?

Иван Михайлович Пэтырын йавыгышэ шүргө-пылшы-
жым ончалын, вачыж гыч вүчкалтэн пэлэшта.

— Альэ таза отыл гын вэлэ? Тыйын ала иктаж моч
корышта? Рвэээ-влак тидым шинчыдымышт дэнэ мыла-
нэм эрэ: „Пэтыр ала молан эрэ шұлыкан, сырэн коштэш“
манын вуйым шийыт дыр?

— Мыйын пүйэм корышта, — манэш Пэтыр. — Иван

Михайлович, нуно нимомат огыт шинчэ. Мыйын ту-
гакшат пэш корышта, нуно: „Молан да молан?“ манын
йагышат.

— Корыштышо пүйжым шұдырэн лукташ күлэш, —
манэш Иван Михайлович. — Мөнгө пөртылшыла фэльд-
шэр дэкэ пурэна. Тудо тыйын пүйэтым иканаштэ шұды-
рэн луктэш.

— Мыйын... Иван Михайлович, пүйэм пэшыжак ок
корышто. Тудо тэнгэчэ пэш чот корышта ильэ. Тачэ ындэ
шөрлаш тўгалын, — изиш шогалтымөнгө Пэтыр ойла. —
Тачэ мыйын пүйэм огыл, вуйэм корышта.

— Ну вот! Тыгэжэ шұлыкан лийдэгычат, шұлыкан
лийат. Айда, фэльдшэр дэкэ пурэна. Тудо тыланэт иктаж
могай эмым пуэн колта.

— Тачэ мыйын вуйэм пэш чот корыштыш. Ындэ-ындэ
путыракак корышташ!.. Так корыштыш ды-ык! Йөра ындэ
корыштымыжым чарныш. — Манын Пэтыр шойыштэш.
Түрлө энгэк умбач, таза пүйжым луктыктымыжо, түрлө
шадыргэ-кочо эмым йұмыжо огэш шу.

— Ну, тугэжэ ындэ сай. Пүйэтат ок корышто, вуйэ-
тат төрланэн, — манэш Иван Михайлович. Ышкэжэ пача-

шур тўсан лийын пытышэ, сур өршыжө вошт шыпак воштылэш.

„Сай да... пэшыжак огыл“ — манын Пэтыр ышкэ сэмынжэ пэлэшта.

Нуно йолгорно дэнэ кайышт-кайышта, кўжгү шэм пырња умбакэ каналташ шинчыч.

Иван Михайловичшэ тамак мэшакшым лукто. Пэтыржэ тудын воктэкэ шыпак шинчэ.

Кэнэта Пэтыржэ Иван Михайлович дэкэ ишнэн шинчэшат, пуста шокшыжым руалтэн куча.

— Мо лийыч? — Иван Михайлович йодэш. Пэтырын чурийжат ошэм кайыш, тўрвыжат чытыра.

Пэтыр нимат ок пэлэштэ.

Ала кё мурэн-мурэн, „тынгэ-тунгэ“ тошкэштын толэш.

Мурыжо ала мо нэлын лэктэш. Нимо шотлан толдымо, йўшө йўк вичкыжын шокта:

Тирит-торот, торо-ро-от!

Тэрэм чаплэ, мото-ор!

Кудал тольым тор-ро-ро-ой!

Тирой-рой да торо-ро-ой!

Тидэ мурым Пэтыр кандэ йэр дэкэ кайышыжла йомын коштмыж годым колын. Иван Михайловичын шокшыжым чоткормыштал кучэн, чодрагыч мурызо лэкмым вучэн шинча.

Пушэнгэ укш-влакым лонгдэн, тайнэштын Йөрмөла кугыза лэктын шогальэ. Товангмэ ўпан вуйжым рўзалтыш. ала молан парнѳажым рўпшалтышат, умбакэ ошкыльо.

— Сосна гай лийын! — манэш Иван Михайлович. Пэтырым лўдыктымыжлан Йөрмөла кугызалан пэш сырэн. — Тый, Пэтыр, молан лўдат? Йўшө, мо вара?

Тыгай-влак мэмнан дэнэ шуко коштыт.

Пэтыр нимат ок пэлэштэ. Сангажэ куптыргэн, шинчажэ шыдэшкэн, чытырныжэ тўрвыжө чот ишалтын. Кэнэта тудын шўргыжө кочын, айарын воштыл колта. Пэш кўлэшым кызыт гына умылэн налмым да тудым луктын каласаш йөршынак шонэн пыштымым палдырта.

— Иван Михайлович, — кугызан шинчашкыжэ тура ончэн, йандар йўк дэнэ тудо пэлэшта. — Вэт тидэ Йөрмөла кугыза Микал Йогорым пуштын.

Йүд. Разйезд дэн Элэксэй йал кокла кугу корно. Сэрапим кугыза имным кушкыж шинчын да Элэксэй йалышкэ пэш чот чымалтэш. Урэмышкэ кудал толын пурат, эн түр пөрт окнам сола вургыж дэнэ пэркалаш тўнгалэш. Ты пөртышто илышэ самырык рвэзэ Игошкинан вуйлатышэ дэкэ содор куржаш кўштышат, умбакэ кудал колтыш. Кудалшыжла йужо окна ончылан шогалын, ышкэ йолташ-влакшым кычкыра.

Сэрапим кугыза вуйлатышын пөртшө дэкэ толын шуо. Имнэ ўмбачшэ содор төрштэн волэн, капкам пэш чот тўкалаш тўнгалэ. Почаш лэкмыштым вучэн шогыдэгычак, савар коч төрштэн пурэн, капкам почын имныжым пуртыш да ышкэжэ пөртыш куржын пурыш. Пөртыштө лийшэ йэн-влакышт капкам тыгэ чот тўкалмылан кожганэн, тулым чўкташ толашэн шогат ильэ.

— Мо томаша? — вуйлатышэ йодэш. Эрэ шып коштшо Сэрапим кугызан тыгэ талышнымыжлан тудо öрын.

— Мо томаша! — Манын сэрапим кугыза кычкырал колта да йадра дэнэ шўткалалтын, кошкэн шичшэ вўр тамкалан олача картузым ўстэмбакэ кудалта. — Томашажэ-можо, тэ чыланат каварэн пытэм ильэ! Вэт Йогорда нигушкат шылын куржын огыл, тудым мэмнан чодраштэ пуштын улыт.

Йэн-влак пөрт тич тэмыч. Элэксэ йал гыч разйэздышкэ, йöратымэ тошто йолташыж — Иван Михайлович дэкэ каймыж годым Йогорым пуштын пыштэн улыт. Йэн-влак тидэ нэгрэн ваш-ваш умылтарат.

— Тудым Йöрмөла кугыза пуштын да тудын картузым чашкэр коклаштэ йомдарэн кодэн. Варажым ту картузым шуко кычал коштын да, муын огыл. Ту картузым машинистын эргыжэ Пэтыр чодраштэ йомын коштшыжла муын.

Пөртыш погынышо марий-влаклан чыла раш лийэ. Тыжэчын чылатымат раш умылэн нальыч. Иктэ гына раш огыл: эн сай, ўшанлэ йолташ — микал Йогор, казна оксам руалтэн намысын шылын куржын манмэ шомак кушэч шарлэн кэртын?

Калык коклаштэ, омса түрыштө, окшак Сидыр кугызан чэрлэ йүкшо шокташ тунгальэ. Шарнэда чай, Йогоршылын куржмо нэргэн ойлаш тунгалмэ годым, ты кугыза эрэ өрдыжкө корангын вэлэ кайа ильэ?

— Йөрмөлажэ мо!— тудо кычкыра— Пычалжэ көн? Туныктэн улыт. Нунылан йэнг пуштмо ситэн огыл... нунылан намыслаш күлэш... оксам нангайа... Тудым пушташ күлэш!.. Варажым— шылын куржын.. Вор! Марий-влак ырлат: оксана кушто? колхоз ок лий... олыкнам мөнгэш налына... Йөрмөлажэ мо! Тыштэ чыла... чыла туныктэн пытарымэ!

Марий-влак утларак чот, шыдын кычкыраш тунгалыт. Пөртыштө шын-шын шыгыр лийэ. Комдык почын шындымэ окна дэн омса вошт, түгө, урэмышкэ шydэ шомак лэктэш.

— Тидэ Тайлан пашажэ!— ала кө кычкырал колта.

— Тидэ нунын пашашт!— йыр ваш кудырчө гай шэргылт кайа.

Кэнэта чаг йук мугыраш тунгалэш. Тудын йукшө ну-
гыдын сургалтэш.

Тидэ окшак Сидыр кугыза ышкэ ораш дэнак чэркэ
вуйыш күзэнат, кыра. Тудо шидыж дэнэ чылт йудыгэн.
Адак Йогоржо тулык сэмын шылын куржын огыл,
моло вэрч ышкэ вуйжым чэслын пыштэн. Тидлан Сидыр
кугыза йывыртэн. Йывыртымыж дэнэ шыдыжэ иктыш
лугалтын. Садылан тудо чагым кэртмыж чоло кыра.

— Ида логал! Тэ—эк лочкыжо,—манын Сэрапим ку-
гыза кычкыральэ.—Чыламат йол умбакэ шогалтыжэ.
Шукэртак тыгэ күлэш ильэ!

Йалыштэ иктэ почэш вэс тул чукталташ тунгалыэ.
Окна почылтыт. Капка мура. Йэнг-влак чыланат йал пок-
шэкэ,—мо лиймым, могай эгнак толын пэрнымым, молан
тыгэ сөйлымым, молан чаг кырымым умылаш куржыт.

Ты жапыштэ Пэтыр тамылэ омо дэнэ малэн кийа ильэ.
Тудо шукэртсэк тыгэ ласкан малэн огыл. Ындэ чыла
эртыш. Тидым пызырышэ, ишышэ уло нэлыжэ сұмырлыш.
Тудо шуко мартэн йөсланэн кошто. Пэтыр моло рвэзэ-
влак гайак. Моло гайак изиш чулым, изиш лүдшырак,
йужгунам көргыштыжө мо уло чыла тужвак луктын
пышта, йужгунамжэ көргыштыжө мо улмым шылтэн кош-
тыкта, чойалана. Изи титак пашаж вэрч, кугу пашам
шуко мартэн шылтэн коштыктыш.

Йушө йэнгын мурыж дэч лүдын мөнгыжө куржмыж
годым, садэ картузым ужын. Тудо ышкэ картузшым
компасшэ дэнэ пырля шудо умбак пышта да мландэ
умбалнэ кийышэ картузым нөлтэлэш. Сэдэ картуз—Йо-
горын олача картузшо улмаш. Йогорын картузшо чодра
дэнэ шүткалалтын, вур дэнэ вашкалалт пытэн.

Пэтыр чытыралтэн колта. Кидшэ гыч картузшат кайэн
возэш. Ышкэ картузшымат, компасшымат мондэн кодэн,
мөнгыжө чымалтэш.

Ышкэ картузшым налаш да компасшым вудышкө
альэ купышко кудалтэн йомдараш манын, тудо шуко-кана
чодрашкэ толаш төчэн. Ышкэ картузшо дэн компасым
налмөнгыжө ижэ, тудо олача кэпкэ нэргэн луктын кала-
сынэжэ улмаш. Тугэ гынат, кажнэ миймыжлан тудо эрэ

ала мо дэч лүдын, мөнгүжө йара кид дэнак пөр-
тылын.

Тугак луктын каласаш ок тошт. Молан гын,— садэ олача картуз воктэнжэ ышкэ картузшат, шолыштмо компасшат пөрдалэш. Садэ осал компас вэрч Сэргэйат кыралтын, Вачукат онталалтын, адак Пэтыр ышкэжат рвээ-влак ончылно кучэн кэртдымэ ворым шуко шудалын. Викшымак каласаш гын, ышкэжак ворэш лэктэш. Вожылмаш! Шоналташат шучко! Сэргэйжат тудым кучэн кыра ильэ, ачажат почкалды ок, код. Тидэ нэргэнжэ ындэ ойлыманат огыл. Садылан тудо шып вэлэ лийэ, нигёланат нимом шыш ойло, чыламат шылтыш, тойыш. Тэнгэчэ кастэнэ гына, Йөрмөла кугызан мурымыжым кольат, Йөрмөла кугыза чодраштэ мом кычал коштмыжым палэн нальэ. Тунам вара тудо, Иван Михайловичлан мо лиймыжым тўн-тўнгалтыш гычак, нимомат тойэн кодыдэгычэ чыла ойлэн пуыш.

16.

Кок кэчэ гычын стройкышто пайрам лийэ. Эрдэнэ эрак музыкант-влак кудал тольыч. Изиш варарак ола гычын завод дэлэгацэ, пионьэр оторад да докладчик-влак толшаш улыт. Тачэ кэчын эн тўн корпусым куанэн (торжэствэнэ) опташ тўнгалыт.

Тачэ кэчэ пэш онгай лийшаш. Тугэ гынат, ты кэчынак Элэксэй пуштмо йал совет вуйлатышым — Микал Йгорым тойат. Тудын капшым чодраштэ, пэш кэлгэ пычкэмыш корэмыштэ, оргаж йымалнэ муын улыт.

Рвээ-влак кушкыжо кайаш ёрын улыт.

Элэксэй йалыш кайаш гын, сайрак лийэш,— манэш Вачук.— Заводым альэ ышташ вэлэ тўнгалыныт. Тудо эрэ тыштак лийэш, ныгушкат ок кай. Йогор ындэ нигунамат ок лий.

— Тэ, Пэтыр дэнэ коктын, Элэксэй йалыш курыжса,— манэш Сэргэйжэ,— мый тыжакын кодам. Вара тэ тушто мо лиймым мланэм каласэда, мый тыштэ мо лиймым тыланда ойлэм.

— Йөра,— манэш Вачук.— Мэ, ала, тышкат пытартышыжлан толын шуына... Пэтыр, нагайкэтым кучо!.. Айда имнэ ўмбок шич, кудалына.

Кукшо ойар кэчэ дэч вара, тачэ йўдым йўр лийын. Тачэ эрдэнэ кэчэ пэш мотор лэктэ. Чыла пўртүс йуалгэ, йандар лийэ.

Кэчэ пэш чэвэр. Тудын шортнө тўсан йолыштыжо у флаг-влак лойгат. Олыкышто музыкан-влак ышкэ музыкыштым „онгарат“. Завод площадкышкэ йыр-ваш йэн-влак йогэн толыт. Садланок ала мо тачэ пэш вэсэла. Вэсэлажат кунам модмо, воштылмо, тёрштылмө, йуарлымэ шумо гонымсо гай огыл, мўндўр, кужу корныш кайаш тарванымэ годсо гай. Тунам вэт шэнгэлан кодшыжат изиш жалын чучэш, корно мучаштэ мо лийшаш, кушко толын тўкнышаш пугырак кўргым пудырата, йывыртыкта...

Тачэ кэчын Йогорым тойат. Тачэ кэчын алюминовый заводын эн тўн корпусшым опташ тўнгалыт. Тачэ кэчынак 216 №-ан лўмдымө разйэздым, „самольот шулдыр“ манмэ станцэ лўмым пуат.

Рвэзэ-влак йолгорно дэнэ ик сэмын йортат. Кўвар воктэн чарнэн шогальыч. Тыштэ йолгорно пэш агышыр. Йолгорно кок могырышто лэкташ лийдымэ куп. Ваштарэшышт йэн-влак ошкыл толыт. Ныл милиционэр-влак кыдышкышт наганым кучэн, кум рэстан-влакым вўдэн нангайат. Кок милиционэржэ ончыч ошкылэш, кокытшо— шэнггэчын. Тидэ—Йөрмөла кугызам, Йогор Тайлам да вакш оза Пэтуниным арэстоватлэн нангайат. Ик шыргыж-воштыл коштшо кулак Загрэбин гына укэ. Тудо чан кыраш тўнгалмэ йўдым нигө дэч ончыч тўрыштэн кынъэлыннат, мо лиймым нигө дэч ончыч умылэн налын, тунамак ышкэ суртшым кудалтэн кодэн, ала кушко шылын куржын.

Рвэзэ-влак нуным ужычат, йолгорно тўрыш корангын шогальыч. Пэтырын чурийжэ ошэмын кайыш. Вачук тидым ужылдалдышат:

— Пэтыр, ит лўд!— манын йышт пэлэштыш.

Лўдмашэм укэ,— маньэ Пэтыржэ. Рэстан-влак эртэн кайымэнтгэ:— Мый нунын дэч лўдынам да шыпланэн

коштынам, шонэт мо? Мый тэмдан дэч, уштымо-влак дэч лұдынам,— манын йэшарыш.

Вачукым тыгэ койдарэн пэлэштымыжлан почкэн налашат уто огыл ильэ да... тугэ гынат, тудо Вачукым шара шинча дэнэ ончал колтыш. Вачукшо шыргыжалтышат:

— Айда, төргө!— манын камандым пуыш.

Микал Йогорым шүгарэш шышт тойо. Тудым йал шэнгэлан, Шып энэрын эн тура күкшү сэрэшыжэ тойышт. Ты сэр ұмбак күзэн шогалын ончалатат, уманшэ уржа пасу, пэш лопка ужар олык да энэр койэш. Вэт тидэ олыкэш пэш чот пүсө кучэдалмаш, пурэдылмаш тўнгальэ.

Тудым тойаш чыла йалгэ погынышт. Постройко гыч пашазэ дэлэгацэ толын. Ола гычын докладчик мийэн.

Ўдрамаш-влак поп сад гочын эн кугу, эн одар шуан-вондым куклэн налын, Йогорын шўгар выньэм вуйэшыжэ тэнггэчэ кастэнак кондэн шындэныт. Ты шуан вондо кажнэ шошым путырак чэвэр пэлэдышыжым шарэн шогалэш.

— Тэк пэлэдшэ...

Рвэзэ-влак пасу гычын пэлэдыш орам пидын, илэ пўнчө онга дэнэ ыштымэ колотка ўмбаке кондэн пыштышт.

Варажым колаткам нўлтальычат, нумал ошкыльыч. Колаткам нўлтальычат, эн ончыл парышкэ броньэвой пойэздын тошто машинистшэ — Иван Михайлович шонго кугыза пурэн шогалын. Тудо Йогор тойаш тэнггэчак толын. Кызыт ындэ, чот ылыжшэ рэвольуцо конга постышто вуйжым пыштышэ, ышкэ самырык кочэгаржым пытартыш кана нумал кайа.

Иван Михайлович нэлын тошкэштэш. Шинчажэ вўдыжгэн. Тугэ гынат, пэш строгый. Потыр дэн Вачук шўгар воктэн кўкшырак чонгашкэ кўзэн шогалыныгат, мом ойлымыштым колышт шогат.

Ола гыч толшо палыдымэ йэнг мутым ойла. Садэ йэнг чылт ўрдыж гынат, пуштмо йогорым, Элэксэй йал марий-влакым, нунын сурт-пэчыштым, нунын тыршымыштым, ўрын шогымыштым, мом шонымыштым, — чыла раш шинчышэ гайак ойла.

Тудо вичийашлык план дэн машина-влак нэргэн, адак тўжэм дэнэ трактырым ыштэн лукмо да нуным путырак кумда колхоз пасулашкэ колтымо нэргэн ойлыш.

Тудын ойлымыштым чыланат шып колышт шогат.

Пэтыр дэн Вачукат колыштыт.

Йўсылыкым чыгыдэгычэ, уло вий дэнэ кырэдалдэгычэ путырак чот кучэдалдэгэчэ у илышым ышташ, чонгаш ок лий. У илыш вэрч кучэдалмаштэ йужо вэрэ сусыр, жэртвэ лийын кэртэш. Ола гыч толшо йэнг тыгэ ойлыш.

Кўнчэн шындымэ йогырын шўгар ўмбалныжэ тыдлан чыланат инанышт чынакак, кучэдаллэгычэ, жэртвэ дэч посна у илышым чонгаш ок лий. Вачук дэнэ Пэтырат тидлан инанышт.

Тыштэ, Элэксэй йалыштэ йэнгым тойат гынат, докладчикын йўкшө пэнгыдын, йонгыжалтын лэктэш. Молан

гын,— тачэ пайрам кэчэ. Элэксэй йал воктэнак кугу у гигант заводуын корпусшым ышташ тўнгалмэ.

Тугэ гынат, постройкышто пайрам ышталтэш гынат, вэс оратыржэ: Пайрам— тидэ ик шот. Пайрам кэчынат, тыгылай кэчынат кучэдалмаш чарныдэ кайа— манын ойлыш. Тудын ойлымыжым, разйэздэш кодшо Сэргэй лэвэдыш ўмбак кузэн шинчын, пылшым шогалтэн колыштэш,

Пошкыдо колхоз вуйлатышым пуштмо нэргэн ойлаш тўнгалмэ годым, чыланат кыньэл шогальыч, упшым налыч музыкыжэ пайрам кэчынак ойган мурым шокташ тўнгалмэ.

Тыштат тыгак ойлат, туштат тугак кутырат. Молан гын,— заводшат, колхозшат ик тичмашын ужашыжэ улыт. Садыланак вэт ола гыч толшо палыдымэ йэнг, чылажымат шинчэнак ойла. Тыштэ мо нэргэн шонат, молан öрын шогат, мом ышташышт кулэш,— чыла тидэ нэргэн пуйто тудо шукэртсэкак, пэш раш палэн, ужын шогэн. Чонга вэрыштэ шогышо Вачук үлкө ончалыэ. Плотина дэнэ авырэн шындымэ вүд мүгырэн йога. Вачукын көргыжым кэнэта куандарэн тарвалтэн колтыш. Вэт чынжымак чылажат—ик тичмаш. 216 номэран разйээдат (тудо тачэ кэчэ гыч ындэ разйээд огыл, „самольот шулдыр“ лүман станцэ), Элэксэ йалжат, у заводшат, колотка воктэн шогышо йэнг-влакат, нунын дэнэ пырлыа ышкэжат, Пэтыржат—нинэ чыланат Совет эл лүман эн кугу, эн вийан тичмашын тыгыдэ ужашыжэ улыт.

Тидэ шонымаш пудранылшэ вуйышко чот пурэн шинчэ.

— Пэтыр,—манэш тудо. Ышкэжэ умылаш лийдымэ, өрмаш дэнэ эн ончыч кожганэн.—Пэтыр, мэмнамат тыгак сарыштэ альэ Йогор сэмын пуштыт гын,—кэрэк!.. чынак вэт? Мэ ышкэнам огына чаманэ!

— Огына чаманэ!—Вачукын шонымашыжым, ойжым умылэн налшэ Пэтыржат пэлэшта.—Тугэ гынат, лучо мэ шуко, илаш тўнгалына.

Мөнгышкышт пөртылмышт годым, мўндурнө музик шоктымым, рўжгэн мурымо йўкым колбыч. Пайрам альэ пэш сай атыланаш вэлэ тўнгалын.

Тошто сэмынак мландым чытырыктэн, лўшкэн-лўшкэн вашкышэ пойээд эртэн кудалыэ.

Түдө мўндүркө, совет Сибириш чыма. Рвэээ-влак пойээд дэнэ кайышэ палыдымэ йэнг-влаклан кидыштым рўзалтышт да: „Корныда пийталан лийжэ“ манын кычкырал кодыч.

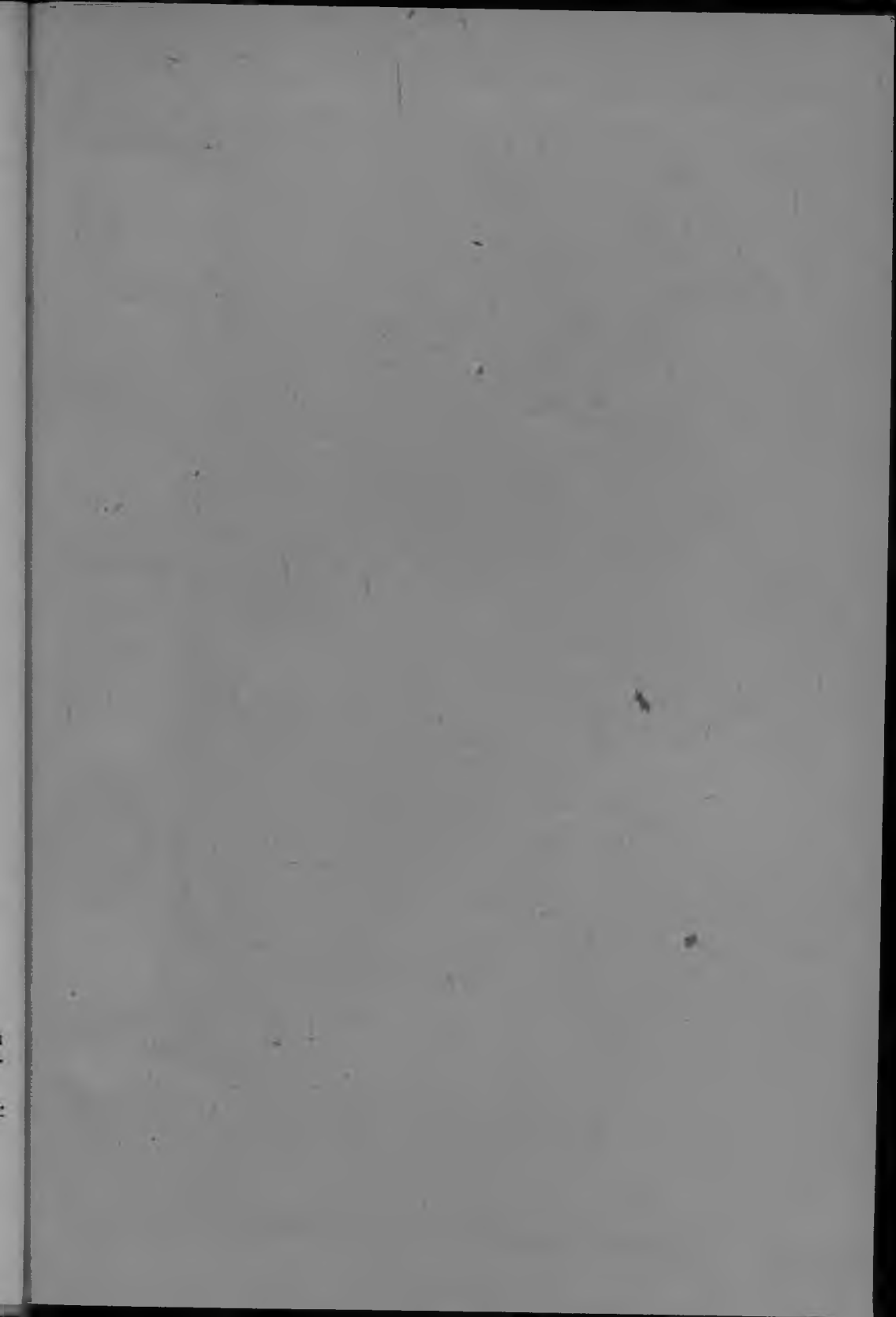
Перевел Лебедев. Редактор *Шамыкаева*. Техредактор *Л. Юркевич*. Рисунки
А. Ермилева. Слано в производство 19/IV-33 г. Подписано к печати 25/VI-33 г.
Инд. ДН-5. М.Г. № 3882. Формат бумаги 62×94¹/₁₆, 186 732 зн. в 6¹/₄ п. л.

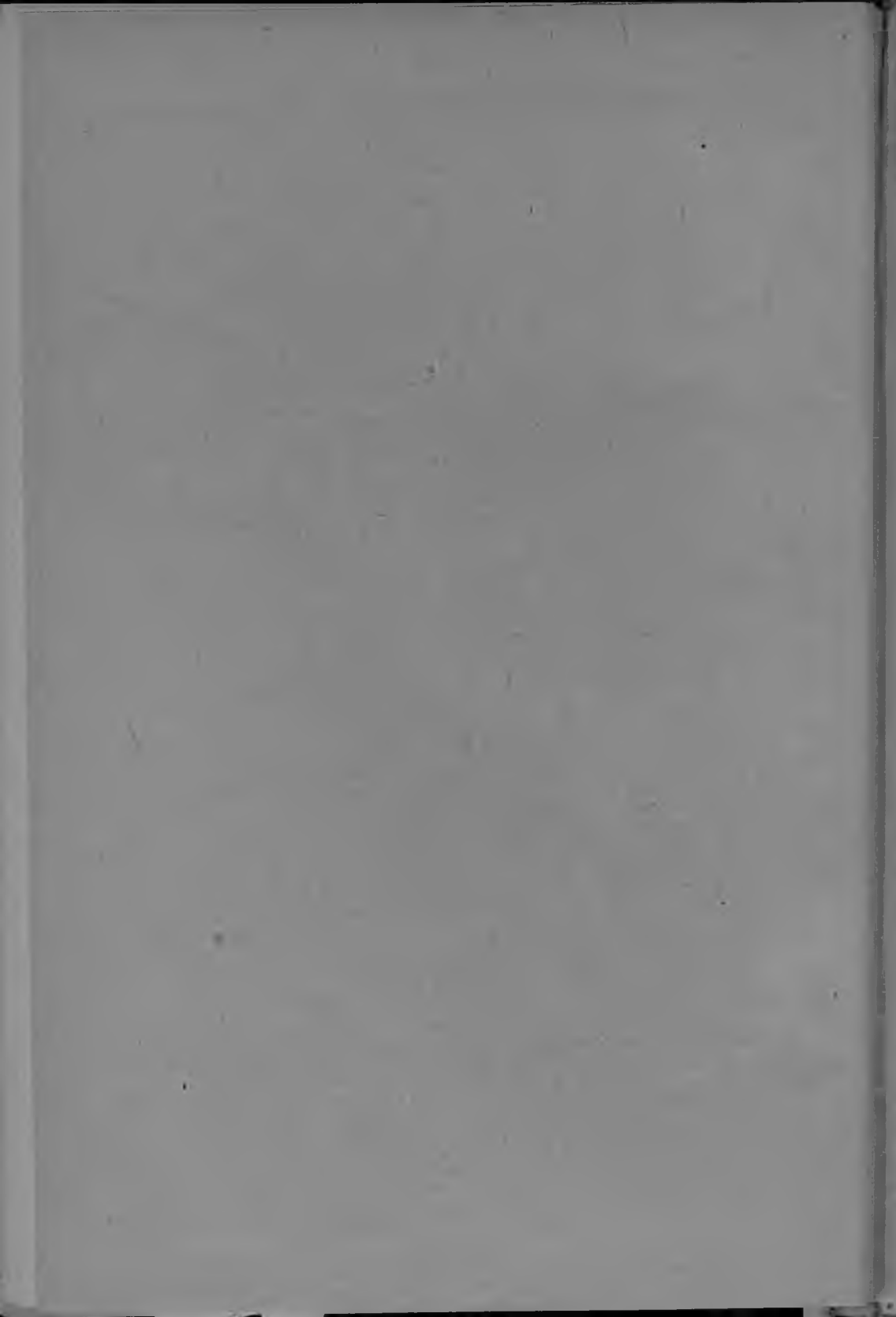
Уполн. Главлита № В-52385.

Заказ № 462.

Тир. 3.500.

7 ф-ка нац. книги ОГИЗ'а РСФСР треста «Полиграфкнига»
Москва, Шлюзовая наб., д. № 10.

Ақша 90 ырш. Көмжө 40 ырш.
Цена 90 коп. Переплет 40 коп.

82973

Мар. Л.
3-613

ГАЙДАР А.

ДАЛЬНИЕ СТРАНЫ

На марийском языке (восточно-луговое наречие)

Молодая Гвардия
(национальный сектор)
Москва, центр, Новая пл., д. 6/8.

СКЛАД ИЗДАНИЯ:

магазины и отделения Книгообъединения ОГИЗа и Коопкниги.
Любую книгу на национальных языках высылает наложенным платежом
(без задатка) Дом интернациональной книги, Москва, ул. Горького, 51.